

**Centrum vedy a výskumu
Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici**

v rámci projektu „*Miestne komunity*“
vydáva monografiu:

Miestne komunity III.

Odraz spoločenského vývoja po roku 1918
na charaktere a štruktúre miestnych komunít na
Slovensku*

Banská Bystrica

Editor: RNDr. Tomáš Chorvát, PhD.

Recenzenti: Doc. Dr. Bohumír Hulan, CSc.
Mgr. Jana Dzuriaková, PhD.

Grafické konzultácie: Mgr. Michal Filadelfi, Mgr. Miroslav Murin

© Centrum vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci, spol. s r. o., Zvolen

Náklad: 100 ks

Citácia: Chorvát, T. (zost.): Miestne komunity III. Odraz spoločenského vývoja po roku 1918 na charaktere a štruktúre miestnych komunít na Slovensku. Centrum vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, 2014. ISBN 978-80-557-0231-5

Vydanie tejto monografie bolo podporené agentúrou **VEGA** v rámci riešenia projektu **1/0293/10** „Výskum vývoja miestnych komunít po roku 1918 (vo vzťahu k podmienkam a činiteľom, ktoré sa na ich formovaní podieľali)“.

* **Poznámka k titulu knihy:** To, že je v titule knihy uvedené Miestne komunity III. v nijakom prípade neznamená, že sa jedná o pokračujúcu publikáciu. V prípade tejto publikácie sa zásadne jedná o nepokračujúcu, neseriálovú a neperiodickú publikáciu.

Za jazykovú stránku a obsah zodpovedajú jednotliví autori.

ISBN 978-80-557-0231-5

Obsah

<i>Úvod (Tomáš Chorvát)</i>	5
1. Roman Hofreiter: Modernizácia, šport a náboženstvo na príklade obce Nededza – prípadová štúdia prejavov modernizácie v obci Nededza	7
2. Ivan Chorvát: Náboženské hodnoty a postoje obyvateľov Slovenska (pohľad na výsledky sociologických výskumov)	25
3. Alena Rochovská, Juraj Majo, Marcela Káčerová: Súčasná realita vzťahov na slovenskom vidieku: Vidiecke komunity v ohrození, alebo ako kapitalizmus pretvára sociálne vzťahy na dedine	39
Záver (Tomáš Chorvát)	57
Literatúra	65

ÚVOD

Predkladaná monografia predstavuje završenie doterajšieho skúmania v rámci projektu Miestne komunity.¹ Tento projekt vznikol v roku 2008 ako voľné združenie záujemcov o problematiku výskumu miestnych komunít pochádzajúcich z prostredia viacerých vedných disciplín. V rokoch 2008 až 2010 boli v rámci projektu Miestne komunity realizované dva výskumy, nesúce sa v duchu leitmotívu celého projektu, ktorý je možné zhrnúť do názvu: „*Skúmanie vplyvu spoločenských a priestorových zmien po roku 1918 na charakter miestnych komunít*“. Z tohto dôvodu veta zároveň tvorí podnadpis tejto publikácie.

Prvý z týchto výskumov sa venoval vstupnej charakteristike deviatich lokalít, ktoré do projektu uviedli zapojení výskumníci. V rámci tohto pilotného výskumu boli zachytené informácie o vývoji počtu obyvateľstva, o jeho národnostnej a náboženskej štruktúre, o priestorovom vývoji obce, o charaktere lokality a prevažujúcom hospodárskom zameraní miestneho obyvateľstva. Zároveň boli podchytené aj viaceré špecifické charakteristiky typické pre konkrétnu lokalitu/komunitu.

Druhý výskum bol už špecificky orientovaný na problematiku náboženstva v skúmaných lokalitách, keďže práve informácie z tejto oblasti veľmi preukazným spôsobom odrážajú vplyvy spoločenského vývoja na charakter miestnych komunít. V rámci tohto výskumu boli získavané informácie o zmenách a vývoji náboženskej štruktúry obyvateľstva skúmanej lokality, o postojoch k náboženstvu, k viere, o vzťahoch medzi príslušníkmi rôznych vierovyznaní a s tým súvisiacimi témami.

Tieto dva výskumy nám poslúžili ako empirické východisko pre overovanie a konfrontáciu jestvujúcich poznatkov o spoločenskom vývoji na Slovensku a na jeho základe formulovanie záverov o odraze spoločenského vývoja po roku 1918 na charaktere miestnych komunít na Slovensku. Spomínané dva výskumy boli v rámci tejto monografie doplnené o ucelený rozbor problematiky vzťahov na slovenskom vidieku, ktorý bol spracovaný kolektívom okolo humánnej geografky A. Rochovskej.

Predkladaná publikácia okrem úvodu a záverečnej state z dielne editora a zostavovateľa tejto publikácie i koordinátora projektu Miestne komunity Tomáša Chorváta pozostáva z troch kapitol. V prvej kapitole sa sociológ Roman Hofreiter na príklade teoretických východísk ako aj svojich výskumov z obce Nededza venuje (socialistickej) modernizácii ako fenoménu, ktorý významným spôsobom pretváral

¹ Práve z tohto dôvodu sme ponechali aj názov tejto publikácie „Miestne komunity“ a doplnili ho o číslo III., aby sme zachovali príslušnosť k projektu a kontinuitu s predchádzajúcimi projektovými výstupmi, ktorými boli monografické zborníky pracovných štúdií Miestne komunity I. a II. (Chorvát ed. 2009, 2011). Ako sa konštatuje aj v tiráži tejto knihy, to, že je v titule uvedené Miestne komunity III., v nijakom prípade neznamená, že ide o pokračujúcu publikáciu. V prípade tejto publikácie ide zásadne o nepokračujúcu, neseriálovú a neperiodickú publikáciu.

tvár i štruktúru slovenských obcí a k nim prislúchajúcich miestnych komunit. Všíma si najmä oblasti športu a náboženstva, na ktorých sa popri novodobom fenoméne príznačnom pre slovenskú realitu², výrazným spôsobom prezentovali nevýrobné modernizačné vplyvy na slovenskom vidieku.

V druhej kapitole sociológ Ivan Chorvát na podklade výsledkov sociologických výskumov hodnotí náboženské hodnoty a postoje obyvateľov Slovenska. Jeho pohľad vychádza z teoretických konštrukcií a vybraných prístupov sociológie náboženstva. Vo svojej štúdií analyzuje zmeny v oblasti náboženských hodnôt a postojov obyvateľov Slovenska, ako aj základné prejavy náboženského života na Slovensku s cieľom posúdiť, či viac ako dve desaťročia po roku 1989, ktoré sú érou dovoľujúcou slobodné vyznávanie náboženskej viery, naznačujú nejaké posuny v tejto oblasti u obyvateľov Slovenska.

Tretia kapitola autorov Aleny Rochovskej, Juraja Maja a Marcely Káčerovej, ktorí sa venujú humánnej geografii, je zameraná na analýzu reality vzťahov na súčasnom slovenskom vidieku. Spomínaní autori tu na úrovni domácnosti načrtávajú dôsledky spoločenskej a ekonomickej transformácie na kvantitatívne a kvalitatívne aspekty vzťahov v rámci užšej aj širšej rodiny, susedstva, obyvateľov obce ako aj intenzitu vzťahov medzi jednotlivcom, resp. domácnosťou a lokálnymi inštitúciami.

~ ~ ~

Realizácia myšlienky projektu Miestne komunity, skúmanie zvolenej problematiky, ako aj vydanie tejto monografie bolo umožnené vďaka podpore Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied **VEGA**. Táto publikácia bola vydaná v rámci projektu **VEGA 1/0293/10 „Výskum vývoja miestnych komunit po roku 1918 (vo vzťahu k podmienkam a činiteľom, ktoré sa na ich formovaní podieľali).“**

Tomáš Chorvát, editor

² Tým je vplyv výstavby priemyselných areálov na území (viacerých) obcí, typicky automobiliek, ako je tomu aj v tomto prípade.

Modernizácia, šport a náboženstvo na príklade obce Nededza – prípadová štúdia prejavov modernizácie v obci Nededza

Roman Hofreiter

Úvod

V úvodnej štúdii k výskumu miestnych komunít na Slovensku Tomáš Chorvát konštatoval, že veľké množstvo spoločenských a ekonomických zmien po roku 1918 až do súčasnosti výrazným spôsobom formovalo lokality a k nim prislúchajúce miestne komunity.³ Spoločenské vedy disponujú termínom modernizácia, ktorým opisujú práve hlboké štrukturálne ekonomické premeny charakteristické pre súčasné moderné spoločnosti. Koncept modernizácie takto pomáha uchopiť povahu týchto premien, a preto ho budeme v rámci tohto textu používať. Na druhej strane je koncept modernizácie spojený s určitým zovšeobecnením, ktoré sa pri makrosociálnej optike objavuje.

V nasledujúcom texte si všimame vývoj miestnej komunity v obci Nededza s dôrazom na druhú polovicu 20. storočia. Proces modernizácie predstavuje základný kontext, v ktorom sa tento vývoj odohrával. Z toho dôvodu sa v prvej časti venujeme vysvetleniu konceptu modernizácie. Dôraz kladieme najmä na slovenský kontext, ktorý Gajdoš s Pašiakom označujú ako urýchlená modernizácia (Gajdoš, Pašiak 1994). Potom stručne načrtujeme spoločenský vývoj v obci Nededza v druhej polovici 20. storočia, v rámci ktorého sa zameriame najmä na športové aktivity a na náboženský život v obci. Šport a náboženstvo sme vybrali preto, lebo tieto dve oblasti vhodne dokumentujú priebeh modernizačných zmien v obci Nededza.

~ ~ ~

Šport v podobe záujmovej, neprofesionálnej, dobrovoľnej a inštitucionalizovanej činnosti súvisí s objavením sa fenoménu voľného času. Teda s ohraničením pracovného času a taktiež s postupným oddelením miesta výkonu práce od miesta (miest), kde trávime zvyšný čas. Preto sa šport ako dobrovoľná voľnočasová a široko rozšírená aktivita objavuje až „na určitom stupni socio-ekonomického a kultúrneho vývoja.“ (Chorvát I., 2007, s. 15)

Náboženský život v dôsledku ekonomických, politických a kultúrnych zmien taktiež podliehal premenám. Modernizácia, v zmysle socioekonomických a kultúrnych premien spoločnosti, sa v sociologickej literatúre v minulosti výrazne spájala s procesom sekularizácie⁴ – tak vo forme právnej sekularizácie štátu, ako aj vo forme

³ Za miestnu komunitu, tak ako je v tejto knihe priestorovo chápaná, T. Chorvát považuje skupinu ľudí, ktorých spoločným znakom je príslušnosť k danej lokalite či miestu. Títo ľudia formujú lokalitu a sú lokalitou formovaní. Sú formovaní jej situovaním v priestore, prírodnými a sídelnými pomermi v nej, možnosťami, ktoré v oblasti profesnej, kultúrnej, spoločenskej a religióznej ponúka (Chorvát T., 2009, s. 11).

⁴ Termín sekularizácia podrobne vysvetľuje Ivan Chorvát vo svojej kapitole v rámci tejto knihy.

sekularizácie náboženského života jednotlivca a komunity. V poslednom období sa ukazuje, že takáto tesná korelácia, minimálne vo vzťahu k náboženskému životu jednotlivca, nie je vždy a všade platná. Sekularizácia nepredstavuje štruktúrny rys modernizácie, ktorého výsledkom je vždy nevyhnutná marginalizácia náboženstva. Dochádza skôr k transformácii podôb náboženstva a náboženského života.⁵

Urýchlená modernizácia Slovenska, po druhej svetovej vojne spojená s nedemokratickým politickým usporiadaním v štáte, výrazne prispela k premene v miestnych komunitách. Neznamenalo to však vytesnenie náboženského života zo života miestnych komunít, no došlo k zmrazeniu jeho vývoja. To sa prejavovalo obmedzenou výstavbou nových kostolov, a tiež presunutím náboženského života skôr do privátnej sféry a jeho oficiálnym zneviditeľnením vo sfére verejného života (príkladom bolo oficiálne vnímanie náboženstva ako ustupujúcej tradície). Stále to však neznamená, že v miestnych komunitách náboženský život neprebíhal. Jeho podobu však tvarovala a modifikovala socialistická modernizácia.

Po roku 1989 dochádza k zmene prejavujúcej sa v tom, že náboženstvo sa stalo opätovne viditeľnou súčasťou života spoločnosti a miestnych komunít. Ako píše Podolinská, postkomunistická situácia vyžadovala vyrovnanie sa s minulosťou a hľadanie odpovede na otázku, na čo z minulosti nadviazať, čo z nej vylúčiť a z čoho si zobrať príklad (Podolinská, 2008, s. 58). To sa samozrejme týkalo aj náboženského života v miestnych komunitách. V prípade obce Nededza sme sa v oblasti náboženského života zamerali na hlavný dlhodobý problém, ktorým bola a stále je neexistencia samostatného kostola. Táto skutočnosť je niektorými občanmi obce považovaná za prejav neúplnosti obce. Je to samozrejme najmä formálny prejav, ale v danej obci je to dlhodobo kľúčový problém zamestnávajúci aktérov aktívnych v náboženskom živote obce.

1 Modernizácia a urýchlená modernizácia Slovenska

V tejto časti práce sa venujeme predstaveniu konceptu modernizácie. Stručne rozoberieme samotný termín modernizácie, o ktorom sa v spoločenskovednej literatúre vedie dlhodobá diskusia. Väčší dôraz následne kladieme na priblíženie procesu urýchlenej modernizácie Slovenska.

Koncept modernizácie prešiel významným vývinom od sedemdesiatych rokov 20. storočia. Spôsobil to ústup štruktúrného funkcionalizmu ako dominantnej teórie v sociológii. Hlavnou zmenou je odstúpenie od chápania modernizácie ako procesu smerujúceho k určitému jasne definovanému modelu spoločnosti (Bunčák 2002). Modernizácia teda nepredstavuje smerovanie ku predurčenému stavu vývoja spoločnosti, ale predstavuje proces zmeny, v rámci ktorého dochádza k ekonomickej premene spoločnosti prepojenej s technologickou inováciou a s tým spojenými kultúrno-spoločenskými zmenami. Proces modernizácie takto našiel odraz v mnohých oblastiach a prispel aj k zmenám v sociálnej štruktúre obyvateľstva.

O tom, že modernizácia nepredstavuje lineárny proces evolúcie spoločnosti, ale má komplikovanú vývojovú trajektóriu formovanú rozpornými procesmi, ktoré sama

⁵ Viac informácií o vzťahu modernity a náboženstva je možné nájsť v texte Romana Vida *Náboženství a modernizácia v súčasné sociológii náboženství*. Sociální studia 5/3 – 4 2008.

privádza k životu, podrobne písal Peter Wagner (Wagner 1994). V jeho ponímaní je podstatnou osou vývoja modernizácie spor medzi dvoma protichodnými myšlienkovými a hodnotovými tendenciami, ktoré modernizácia obsahuje. Na jednej strane je to zdôrazňovanie konceptu oslobodenia. Modernizácia je podľa tohto konceptu proces oslobodenia človeka od tlaku tradície, uvoľnenie jeho kreatívnej sily a vedeckého poznávania spolu s oslobodením ekonomickej aktivity spod dohľadu absolutistického a regulujúceho štátu (Wagner, 1994, s. 5).⁶

Na druhej strane podľa Wagnera sa voči konceptu modernizácie ako oslobodenia stavia koncept kontroly. V ňom sa dôraz kladie na kontrolu priebehu modernizácie, vyrovňovanie rozdielov a znižovanie neistoty. Dôležitú úlohu v tomto procese zohráva štát a štátna koordinácia. Štát je vnímaný ako nositeľ, ochranca a kontrolór priebehu modernizačných procesov (Wagner, 1994, s. 7).

Koncept kontroly a koncept slobody sa do konfliktu dostávajú tým viac, čím je viditeľnejšie, že starý sociálny poriadok sa rúca a nový poriadok len vzniká. V dobách zlomu sa tieto dve koncepcie dostávajú do viditeľného sporu. Peter Wagner na základe toho odhaľuje vývoj a periodizáciu procesu modernizácie. Hovorí o tom, že každé obdobie modernizácie je rámcované určitým krízovým obdobím, kde dochádza k sporu medzi konceptom oslobodenia a kontroly. Výsledok tohto sporu potom určuje charakter nasledujúceho obdobia. Ambivalentnosti a nezamýšľané dôsledky, ktoré nové obdobie obsahuje a prináša, následne vedú k ďalšej novej kríze a konfliktu medzi oboma konceptmi. Takto bola obmedzená liberálna modernizácia 19. storočia nahradená v prvej polovici dvadsiateho storočia modernizáciou organizovanou. Od sedemdesiatych rokov zase nastupuje rozšírená liberálna modernizácia (Wagner 1994).⁷

Z hľadiska našej práce je významný najmä koncept organizovanej modernizácie. Socialistická modernizácia predstavuje vo svojej podstate radikálne uplatnenie princípov organizovanej modernizácie (Wagner, 1994, s. 101). Ako si neskôr ukážeme, práve v období organizovanej modernizácie sa realizovali hlavné procesy industrializácie a urbanizácie Slovenska.

Ideálom organizovanej modernizácie v jej nesocialistickej verzii bolo vťahnutie všetkých ekonomicky aktívnych obyvateľov do hospodárstva, prostredníctvom konceptu zamestnaneckej spoločnosti. V politickej rovine to bola snaha zapojiť všetkých občanov do politiky ako členov alebo sympatizantov politických strán. V sociálnej oblasti bolo cieľom pokryť u populácie štandardnú škálu sociálnych rizík (Keller, 2004, s. 31).

⁶ Kritika konceptu oslobodenia poukazuje na nesúlad medzi proklamovaným smerovaním modernity a realitou. Realita takto odhaľuje, že sloboda nie je dostupná rovnomerne pre všetkých rovnako. Niektorí ľudia a skupiny v širokom rozsahu využívajú výhody nekontrolovaného trhu, iní sú naopak odsúdení na trvalú neistotu spojenú s voľným trhom. Podľa predstaviteľov kritickej teórie vzniká tu podozrenie, že celá rozprava o modernizácii je vlastne ideologickou konštrukciou na obranu záujmov buržoáznej triedy.

⁷ Charakteristiky jednotlivých období sú dostupné aj v práci Jana Kellera (2004), Dějiny klasické sociologie, strany 26 – 35 a tiež v práci Jána Sopóciho (2000).

Socialistická modernizácia smerovala k podobným cieľom, ale uplatňovala oveľa radikálnejšie prostriedky. V rovine hospodárskej bola zamestnanecká spoločnosť udržiavaná tak, že súkromné vlastníctvo bolo výrazne oklieštené na úkor verejného vlastníctva. Západné spoločnosti niektoré aspekty hospodárstva podriadili princípu verejnej služby a verejnej správe, ale predsa len ponechávali rozdiel medzi verejným a súkromným. V socialistickej modernizácii bolo hospodárstvo z veľkej časti podriadené princípom centrálného plánovania a verejného prerozdelenia naakumulovaných zdrojov. V rovine politickej to bola zase praktická centralizácia politického života do rúk jednej politickej strany spojenej s ideológiou triednej rovnosti a oslobodzovania od situácie triednej nerovnosti. V dôsledku toho sa všetky ostatné otázky ako národná, náboženská či ekologická odsúvali na vedľajšiu koľaj. V realite socialistickej modernizácie nebolo možné nájsť dostatočné prostriedky, ako tieto problémy vo svojom vlastnom ideologickom kontexte uchopiť a riešiť.

V socialistickej organizovanej modernizácii sa oveľa viac než v jej nesocialistickej verzii prejavovala silná tendencia k homogenizácii, dozoru a starostlivosti. To viedlo následne k tomu, že konvencionalizácia a štandardizácia sa dotýkala veľkého množstva sociálnych aktivít a nechávala len málo vecí neregulovaných. Regulácia bola centralizovaná do jedného miesta, čo sa prakticky prejavilo na budovaní politických i spoločenských štruktúr na základe zásad tzv. demokratického centralizmu (Wagner, 1994, s. 101 – 103).

Vplyvy socialistickej organizovanej modernizácie sa naplno prejavili tak na celoslovenskej úrovni, ako aj na úrovni miestnych komunít. Modernizácia sa však uskutočňovala veľkou rýchlosťou, zámerne a plánovite.⁸ Jej rýchlosť budeme dokumentovať na údajoch o vývoji štruktúry hospodárstva a o urbanizácii na Slovensku.

V prípade štúdia ekonomickej oblasti modernizácie sa pozornosť venuje najmä zmenám v štruktúre hospodárstva. Dôležitým údajom je podiel zamestnancov v troch sektoroch – primárnom (ťažba surovín a poľnohospodárstvo), sekundárnom (spracovateľský priemysel spolu so stavebníctvom) a terciárnom (služby). Modernizáciu hospodárskej sféry potom charakterizuje postupný presun zastúpenia zamestnancov smerom od primárneho k sekundárnemu a terciárnemu sektoru.

Peter Gajdoš a Ján Pašiak (1995), podrobne mapujúci procesy industrializácie a urbanizácie na Slovensku, dokumentujú priebeh urýchlenej industrializácie práve na takýchto zmenách v príslušnosti ekonomicky aktívnych obyvateľov Slovenska k jednotlivým sektorom hospodárstva (pozri Tabuľka 1.1). Z ich údajov vidíme, že zlomovým obdobím industrializácie na Slovensku bol rok 1950. Pokiaľ do tohto obdobia prevažovala zamestnanosť ekonomicky aktívneho obyvateľstva najmä v primárnom sektore (poľnohospodárstvo), od 50. rokov začala čoraz viac prevažovať zamestnanosť obyvateľov v sekundárnom sektore (priemysel). Upozorňujú taktiež na to, že tempo zrýchlenia prechodu zamestnancov z jedného sektora hospodárstva do druhého bolo najväčšie medzi rokmi 1950 až 1961 (Gajdoš, Pašiak, 1995, s. 70).

⁸ Údaje o urýchlennom priebehu modernizácie na Slovensku preberáme z textu Jiřího Musila, Česká a slovenská spoločnosť (1993).

Tabuľka 1.1. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo na Slovensku podľa príslušnosti k hospodárskym sektorom

Sektor	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991
Primárny	56,9	56,8	56,9	29,0	20,4	15,3	11
Sekundárny	17,2	16,2	23,3	38,5	44,7	47,3	42,3
Terciárny	25,9	27,0	19,8	32,5	34,9	37,4	46,7

Zdroj: Gajdoš, Pašiak, 1995, s. 69

To, že procesy modernizácie slovenského hospodárstva nastali práve v špecifických podmienkach socialistickej organizovanej modernity môžeme vidieť aj v nasledujúcej tabuľke (Tabuľka 1.2). Tu máme možnosť sledovať porovnanie zachytávajúce začiatok modernizácie hospodárstva a približnú dobu jeho trvania vo vybraných krajinách.⁹

Tabuľka 1.2. Začiatok a koniec ekonomického prechodu vybraných európskych krajín

Štát	Rok začiatku prechodu	Rok konca prechodu	Doba trvania prechodu
Anglicko	1841	1932	91
Francúzsko	1869	1974	105
Nemecko	1876	1981	105
Rakúsko	1884	1980	96
Česko	1900	1991	91
Slovensko	1950	1991	41
Maďarsko	1951	1980	29
Poľsko	1957	1980	23

Zdroj: Musil 1993

Druhým dôležitým ukazovateľom modernizácie je proces urbanizácie. Rozvoj priemyslu a modernizácia hospodárstva totiž vplývajú na premenu sociálno-priestorového usporiadania spoločnosti. Počet ľudí žijúcich v mestách sa zvyšuje, keďže tu vznikalo množstvo nových pracovných príležitostí v súvislosti s rozvojom priemyslu a neskôr aj služieb. Urbanizácia na Slovensku mala svoj vrchol v období sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia.

Peter Gajdoš a Ján Pašiak uvádzajú podrobné údaje o tomto procese. Z nich vyberáme niekoľko ilustratívnych dát. Zatiaľ čo v iných európskych krajinách bol medzi rokmi 1950 a 1960 priemerný ročný rast mestského obyvateľstva 2,1% a v nasledujúcej dekáde (1960 – 1970) bol tento rast 1,8%, na Slovensku sme zaznamenali ešte vyššie údaje svedčiacie o veľmi výraznej vlne urbanizácie. Medzi rokmi 1950 a 1960 bol priemerný ročný rast mestského obyvateľstva 2,9%. A v rozpätí rokov 1960 a 1970 to bolo už 3,3% ročne. Najvýraznejší rast ale prebiehal

⁹ Začiatok modernizácie znamená obdobie, kedy došlo k oslabovaniu sektoru poľnohospodárstva a k posilňovaniu sektorov priemyslu a služieb. Ukončenie modernizačného prechodu znamená dovŕšenie hlavných modernizačných procesov. Ukončenie modernizačného prechodu neznamena koniec premeny spoločnosti. Znamená to najmä prechod od hospodárskej štruktúry príznačnej pre tradičné spoločnosti smerom k hospodárskym štruktúram charakteristickým pre moderné spoločnosti.

v desaťročí medzi rokmi 1970 a 1980. Priemerný rast mestského obyvateľstva bol 4,0% ročne (Gajdoš, Pašiak, 1995, s. 64).

Podobne Jiří Musil uvádza, že ešte v osemdesiatych rokoch 20. storočia sa počet obyvateľov v slovenských mestách s počtom obyvateľov vyšším ako 10 000 zvýšil o 22% (Musil, 1993, s. 16). Na Slovensku tak boli hlavné urbanizačné procesy stlačené do obdobia necelých tridsiatich rokov. Okrem tejto rýchlosti je potrebné mať na zreteli kontext socialistickej organizovanej modernizácie, ktorý proces urbanizácie usmerňoval a kontroloval. Nebol to teda proces takpovediac prirodzený, ale plánovaný a zámerný. S tým sa spája aj snaha regulovať a určovať rozvojové oblasti a oblasti útlmu. Prejavovalo sa to aj vytváraním (strediskových) obcí, kde bola výstavba plánovaná a preferovaná. Oproti tomu boli obce, kde bola výstavba utlmovaná a zakázaná (zánikové obce).

V predchádzajúcej časti sme dokumentovali, že urýchlená socialistická modernizácia predstavuje kontext, v ktorom sa odohrávala významná premena slovenskej spoločnosti. Proces socialistickej modernizácie na Slovensku, ktorá bola stlačená do obdobia štyridsiatich rokov, predstavoval rámec, v ktorom sa odohrával vývoj miestnych komunít. V rámci neho sa objavili nové javy, ako napríklad masový organizovaný šport. Naopak iné javy, ako je náboženský život, v tomto období stagnovali resp. boli utlmované.

Socialistická modernizácia predstavovala prostredie, v ktorom sa predmodernizačné javy neraz preplietali s výsledkami modernizácie. Napríklad hody spájané pôvodne s náboženským kontextom sa spájali so športovými aktivitami a plesy športovcov či hasičov sa konali v dňoch, kedy boli pôvodne oficiálne náboženské oslavy (v niektorých prípadoch mohlo ísť aj o zámerné organizovanie svetských akcií v dátumoch cirkevných sviatkov s cieľom odtiahnuť ľudí od náboženstva).

Po roku 1989 zase obnovený náboženský život v niektorých oblastiach nadväzoval na predchádzajúcu socialistickú modernizáciu. Toto vzájomné prepletanie moderného a tradičného, ktoré tvorí tkanivo života miestnych komunít, budeme v nasledujúcom texte dokumentovať na príklade priblíženia prejavov modernizácie v obci Nededza.

2 Dôvody výberu a základná charakteristika obce Nededza

Prípadovú štúdiu o obci Nededza sme realizovali z toho dôvodu, že táto obec predstavuje príklad, kedy sa v relatívne malej komunite a na malom priestore stretávajú viaceré faktory, ktoré formovali život lokálnych komunít v poslednom storočí. Môžeme tu študovať stále živé pôsobenie tradičných vplyvov, dôsledky socialistickej modernizácie a spolu s tým aktuálne prejavy hospodárskej globalizácie. Sledujeme tu prelínanie týchto vplyvov a predovšetkým to, ako modifikujú a utvárajú život miestnej komunity.

Obec Nededza sa nachádza v blízkosti mesta Žilina, ktoré je významným ekonomickým centrom severného Slovenska. Blízkosť mesta spôsobuje, že modernizačné procesy, spojené s industrializáciou a urbanizáciou sa v obci Nededza výrazne prejavovali. Zároveň sa ale úplne nestratil lokálny rozmer obce. Obec nepostihla výrazná a silná vlna socialistickej urbanizácie (teda odliv miestnych obyvateľov do miest), ale ani

postsocialistickej suburbanizácie (prist'ahovanie sa pôvodne mestských obyvateľov do prímestských obcí). Výstavba nových domov v obci sa po roku 1989 zrýchlila, ale ako na obecnom úrade potvrdili: „(stavebníkmi) sú predovšetkým miestni ľudia. Pôdu a pozemky (miestni) veľmi cudzím nepredávajú.“ Ďalším dôvodom, pre ktorý sme realizovali prípadovú štúdiu v obci Nededza, je blízkosť novopostaveného automobilového závodu spoločnosti KIA (výstavba sa začala v roku 2004 a výroba sa začala v roku 2007) a to, ako sa jeho výstavba a existencia odrazila na živote obce.

Obec Nededza sa rozkladá na južných svahoch kysuckých vrchov pod úpäťm vrchov Straník a Dielec pri vyústení do Žilinskej kotliny. Chotár Nededze hraničí s chotármi piatich obcí – Gbeľany, Kotrčiná, Lúčka, Horný Vadičov, Mojš a Teplička nad Váhom. Celková výmera územia obce je 631 hektárov. V roku 2011 žilo v obci 979 obyvateľov v 231 rodinných domoch a v dvoch bytových domoch (15 bytov). Na porovnanie, v roku 1990 mala obec 781 obyvateľov bývajúcich v 177 rodinných domoch a v jednej bytovej jednotke (7 bytov; zdroj informácií: Rozvojový plán obce Nededza). Vývoj počtu obyvateľstva od 30. rokov 20. storočia je uvedený v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 1.3. Vývoj počtu obyvateľov obce Nededza

Rok	1930	1961	1970	1977	1987	1988	1991	2001	2011
Počet obyvateľov	430	711	790	826	784	776	783	905	978

Zdroj: Štatistický úrad SR, Kronika obce Nededza

K týmto údajom musíme dodať, že pokles obyvateľov v 80. rokoch bol spôsobený tým, že obec Nededza nebola obcou strediskovou a z tohto dôvodu bola v určitom útlme, čo sa prejavilo aj na stagnujúcom počte obyvateľov. Na tom sa podpísalo aj to, že viacerí, najmä mladší obyvatelia z Nededze, sa presťahovali priamo do krajského mesta Žilina.

Iní obyvatelia Nededze si zas postavili domy v neďalekej Tepličke nad Váhom, ktorá sa medzičasom stala mestskou časťou Žiliny a začali do nej premávať aj autobusy žilinskej miestnej hromadnej dopravy. Po zrušení delenia obcí na strediskové a iné sa vývoj počtu obyvateľov obrátil a počet obyvateľov začal znovu narastať. Obyvatelia obce Nededza sú dominantne rímsko-katolíckeho vierovyznania (99%) a príslušníci slovenskej národnosti (99%, údaje zo SODB 2001).

3 Futbal ako prejav modernizácie: príklad obce Nededza

Vznik športových klubov, ihrísk a športových areálov v mestách a hlavne v obciach na Slovensku je jedným z mnohých prejavov modernizácie slovenských obcí a postupnej premeny životných štýlov ich obyvateľov. Proces modernizácie umožnil rozšírenie športu ako „inštitucionalizovanej pohybovej aktivity motivovanej celkovým zvýšením kondície, osobným zážitkom alebo cieľným výsledkom alebo výkonom.“ (Sekot, 2008, s. 11) Zdôraznenie inštitucionalizovanej povahy pohybových aktivít znamená, že takto chápaný šport nie je akákoľvek pohybová aktivita, ale len tá, ktorá je „inštitucionálne charakterizovaná a vnímaná ako športová činnosť.“ (tamže)

Vznik organizovanej športovej činnosti v obci Nededza možno dať do nepriamej súvislosti s procesom industrializácie a urbanizácie slovenskej spoločnosti. Obecný športový klub Nededza organizoval vo svojich začiatkoch aj cyklistické, bežecké a lyžiarske preteky, ale hlavným športom v obci sa postupne stal futbal. Na začiatku, predovšetkým v päťdesiatych rokoch 20. storočia, nebol šport a futbal prijímaný ako dôležitá a potrebná súčasť života obce. Prejavovalo sa to napríklad aj problémami pri získavaní či využívaní pozemku pre umiestnenie futbalového ihriska, o čom svedčí aj nasledujúci zápis z miestnej kroniky:

Hlavným športom v obci sa stal futbal, ktorý sa začal po oslobodení rozmáhať. Chybou však bolo, že nebolo ihriska. Ihrisko Na kamenici sa dávalo do arendy na obecnej licitácii. Pri licitáciách občania neprajní futbalu nadhadzovali stále viac, aby si ihrisko mládežníci nemohli prenajať. Stávalo sa, že v sobotu večer postavené brány boli v nedeľu ráno pováľané.

Hlavní aktéri zavádzania futbalu v jeho pravidelnej a organizovanej podobe boli miestni mladí ľudia, ktorí už pracovali mimo obce, prípadne navštevovali stredné školy mimo obce. To však neznamená, že pred týmto obdobím žiadne športové aktivity v obci neboli, ich povaha však bola krátkodobá a nepravidelná. Počiatočné neprajné podmienky pre športový klub môžu súvisieť aj s vtedajšou zamestnaneckou a hospodárskou štruktúrou v obci Nededza. Na začiatku socialistického obdobia sa ešte časť obyvateľov obce živila ako samostatne hospodáriaci roľníci (podľa zápisov z obecného úradu vyplýva, že išlo približne o 50% miestnej populácie mužov v aktívnom veku; ostatní pracovali na železnici vo Varíne a niektorí v meste Žilina), z ktorých mnohí založenie futbalového klubu a využívanie plochy na športové aktivity považovali „za zbytočné plytvanie pôdou.“ (Kronika obce)

Hospodárska a zamestnanecká štruktúra ovplyvňovala možnosti trávenia voľného času a venovaniu sa športu, predovšetkým futbalu (ako mimopracovnej záujmovej činnosti), o čom opäť vypovedá aj nasledovný zápis z Kroniky obce: „hráči sa schádzali väčšinou len na zápasoch, na tréningy nebolo času, bolo veľa práce na súkromných poliach a pri dobytku.“ Tieto počiatočné neprajné socioekonomické okolnosti utvárania športových aktivít, vytvorili situáciu súdržnosti a sformovali vzájomnú podporu a doslova entuziazmus medzi zainteresovanými občanmi. Vo výpovediach respondentov sa toto obdobie interpretuje ako *komplikované, ale plné spolupatričnosti pri budovaní niečoho nového*, čo môže byť aj odrazom celkovej „budovateľskej nálady“ v spoločnosti. No môže to byť aj prirodzená nostalgia

súvisiaca s vytváraním niečoho nového, ktorá je prítomná aj vo vyjadreniach ľudí zakladajúcich divadlá, turistické spolky, športové či iné záujmové oddiely.

3.1 Ako socialistická modernizácia formovala vidiecky futbal (náčrt sociálnych a historických súvislostí)

Miesto a úloha futbalu v obci sa v priebehu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov napokon stabilizovali a futbal sa stal dôležitou súčasťou miestneho spoločenského života. K tomu však prispelo niekoľko dôležitých okolností súvisiacich s procesom socialistickej modernizácie a organizácie spoločnosti. Spomenieme predovšetkým založenie poľnohospodárskeho družstva (združstevňovanie vidieka), zmenu zamestnaneckej štruktúry v obci v dôsledku industrializácie a taktiež socialistickú organizáciu športu a športových aktivít.

Začneme so socialistickou organizáciou športu. Jiří Kabele a Martin Hájek (2008) poukazujú na hierarchické byrokratické usporiadanie socialistickej spoločnosti. V tejto hierarchii boli zastúpené všetky stranícke organizácie, všetky úrady, združenia či dobrovoľné organizácie, čo sa samozrejme týkalo aj športových klubov a oddielov. Aktivity, ktoré pôvodne vznikali ako dobrovoľné, samosprávne organizované (napríklad na základe športovej samosprávy) boli včlenené do oficiálnej hierarchie. To zabezpečovalo vládnucej strane kontrolu nad značnou časťou spoločnosti. Aby bola činnosť oficiálna, legitímna a podporovaná, musela sa stať súčasťou tejto hierarchie. Táto hierarchia začínala ústredným výborom KSČ a prestupovala všetkými zložkami spoločnosti až po zväzy mládeže, odborové hnutia a telovýchovné jednoty (Kabele, Hájek, 2008, s. 70).¹⁰

Začlenenie športových klubov do oficiálnej hierarchie socialistickej moci¹¹ malo dvojaký účinok: viedlo k vytváraniu telovýchovných jednot a následne k zapojeniu predstaviteľov obecných športových klubov do centralizovaného modelu riadenia spoločnosti. Futbalové dianie v obciach, kde ešte nebolo plne etablované, sa tým vlastne upevnilo a nadobudlo pravidelnosť (pravdepodobne by ju získalo aj za iných podmienok, ale spontánnejším spôsobom). Priateľské zápasy medzi obcami nahradili ligové stretnutia, podľa začlenenia jednotlivých mužstiev do príslušnej divízie. Od roku 1954 začal futbalový tím obce Nededza pravidelne hrať súťaž v rámci Žilinského okresu. Miestne športové (futbalové) kluby v neskoršom období (hlavne v období normalizácie) dostávali aj dotácie na svoju činnosť, ktoré však boli nepravidelné a skromné (Kronika obce).

Pozícia futbalu, ako hlavnej športovej aktivity, sa v obci Nededza stabilizovala vďaka počiatočnému záujmu niektorých miestnych aktérov (zakladateľov športového

¹⁰ Nebyť začlenený do hierarchie znamenalo byť proti hierarchii, aspoň v interpretácii vládnucej moci. Z toho dôvodu sa napríklad mnohé hudobné kapely snažili byť (aspoň oficiálne) súčasťou hierarchie, teda hrať pod hlavičkou niektorej z oficiálnych organizácií – napríklad SZM či hasičských spolkov. Tým sa formálne stávali súčasťou tejto hierarchie.

¹¹ Na vrchole hierarchie stál Ústredný výbor Československého výboru telesnej výchovy (ÚV ČSTV), ktorý bol kontrolovaný ÚV KSČ. ÚV ČSTV zodpovedal a koordinoval činnosť krajských výborov (ČSTV), tie koordinovali činnosť okresných výborov (ČSTV) a tie riadili činnosť jednotlivých miestny telovýchovných jednot (TJ).

života), ktorú podporili aj prebiehajúce zmeny v organizácii socialistického štátu a športu. Pravidelnosť a organizovanosť bola sprievodným javom prenikania socialistickej hierarchie do všetkých stránok spoločnosti. V tejto súvislosti Ivan Chorvát upozorňuje, že práve totalitné a nedemokratické režimy venujú organizovaniu voľného času značnú pozornosť uvedomujúc si jeho potenciál, ale aj nebezpečenstvo vyplývajúce z možnej paralelnej samosprávy (Chorvát I. 2007).

Socialistická modernizácia priniesla aj premenu socio-ekonomickej štruktúry celej spoločnosti a táto premena sa prejavila aj v obci Nededza. Postupne od 50. rokov značná časť rodín v obci prestala byť plne závislá na príjmoch a produktoch z vlastnej poľnohospodárskej činnosti. Zdrojom príjmu sa stala práca v priemysle, ktorá bola presne časovo ohraničená. Okrem času venovaného práci sa objavil aj čas, ktorý bolo možné, v rámci možností, stráviť ľubovoľne, napríklad aj športom. Socialistická modernizácia takto priniesla rozšírenie voľného času. Ten bol vo veľkej miere venovaný aj neplatenej pracovnej činnosti, predovšetkým stavbe domov a práci v záhradách (to potvrdzujú aj zistenia z obce Nededza), ale priniesol rozšírenie záujmu napríklad aj o športové aktivity. Zásluhou toho sa začali v obci Nededza venovať aj pravidelnejším tréningom futbalistov a to dva krát týždenne. Účasť na tréningoch, cestovanie na futbalové zápasy, sledovanie domácich futbalových zápasov divákmi, celkovo venovanie sa športovým aktivitám vo voľnom čase sprevádzalo modernizáciu a zmenu sociálnej štruktúry v spoločnosti a obci.

Do rámca socialistickej modernizácie patrí aj vytváranie roľníckych družstiev, často nedobrovoľné. Založenie roľníckeho družstva v Nedezi (1960) však stabilizovalo situáciu okolo futbalového ihriska a príľahlého areálu, pretože ten nebol zahrnutý do majetku družstva, respektíve do obrábanej pôdy. Už v predchádzajúcom období sa tento priestor využíval predovšetkým na športové aktivity, ale založením družstva sa existujúci stav upevnil (aj keď formálne pozemkové vyrovnanie prebehlo až v roku 1974). Pozemky pod športovým areálom boli prevedené do vlastníctva obce.

3.2 Futbal a ihrisko v kontexte obce Nededza

Význam miesta (športového areálu) a taktiež futbalu v kontexte obce Nededza však nie je ustanovený len a výlučne historickými súvislosťami inštitucionalizácie športových aktivít v priebehu socialistickej modernizácie. Socialistická modernizácia, industrializácia a taktiež socialistická hierarchia sformovala základný sociálny rámec, v ktorom sa utváral okrem iného športový areál a športový život v obci. Dôležitá je však aj lokálna rovina, pretože miesta získavajú svoj význam najmä v lokálnom kontexte.¹²

V nasledujúcich častiach textu prezentujeme okolnosti podporujúce význam športového areálu a futbalového ihriska v kontexte obce Nededza. Tento príklad taktiež ukazuje, ako zdanlivo nečakané a obyčajné miesta, akým je aj obecné futbalové ihrisko, získavajú v lokálnom kontexte svoje špecifické a unikátne

¹² V tomto prípade musíme upozorniť na to, že sa v texte venujeme len prípadu futbalového ihriska v obci Nededza, preto dávame dôraz na činnosť lokálnych aktérov. Mnohé miesta, veci, ale aj situácie sú spoluvytvárané aktérmi, ktorí presahujú lokálny kontext. Napríklad národné parky, pamätné miesta, pamiatky a významné budovy. Na ich ustálenie a činnosti sa podieľa veľké množstvo aktérov (medzinárodné organizácie, vlády, expertné komisie, mimovládne organizácie, stavovské organizácie, mestá a iné).

postavenie dôležitého priestoru. Analýza nesleduje len význam jedného miesta, konkrétne futbalového ihriska, ale taktiež ukazuje, že futbalové ihrisko sa stalo súčasťou sociálneho života obce prostredníctvom vzniku skupín, ktorých aktivity presahujú oblasť športu.

Konanie miestnych aktérov dodáva miestu jeho špecifický význam a vytvára kontext miesta. Vytvorený význam následne spôsobuje, že miesto, v našom prípade obecný športový areál, prestáva byť „len miestom“ a stáva sa, obrazne povedané, „aktérom“ schopným aktivizovať konanie iných aktérov, napríklad v podobe aktivity na jeho zachovanie. Na lepšie priblíženie tejto situácie použijeme pripodobnenie k sieti: miesto „športový areál“ – získava svoj význam, pretože je súčasťou siete aktérov, ktorá sa okolo neho sformovala a sieť aktérov udržuje význam miesta. Význam miesta sa môže zmeniť, opadnúť, zmiznúť vtedy, ak sa zmení alebo oslabí sieť pôvodných aktérov stojacich za týmto miestom (prípadne vecou alebo situáciou). V nasledujúcej časti preto stručne opisujeme lokálny kontext v obci Nededza, utvárajúci význam športového areálu s futbalovým ihriskom.

Podľa miestnych obyvateľov, ako aj podľa zápisov v obecnej kronike, futbal predstavuje *najdôležitejšiu a najrozšírenejšiu športovú aktivitu v obci Nededza* (zvýraznil autor). Zároveň prostredníctvom futbalových zápasov dochádza aj k reprezentovaniu obce navonok, k súpereniu s ostatnými mužstvami a takto sprostredkované aj s ostatnými obcami. To veľmi veľa znamená pri podpore miestneho futbalu obyvateľmi obce a identifikovaní sa s ním („naši vyhrali“). Ak k tomu prirátame materiálnu nenáročnosť futbalu, vybudované futbalové ihrisko, ako aj jestvujúcu tradíciu pestovania tohto športu v obci, tak je dominantná pozícia futbalu v Nededzi celkom prirodzená.

V kontexte obce Nededza je však potrebné poukázať aj na iné súvislosti a to predovšetkým na tú skutočnosť, že športový klub zastrešujúci aj futbal je dôležitým aktérom spoločenského života v obci.¹³

Športový klub neorganizuje len športovú činnosť v obci (predovšetkým futbal, ale v súčasnosti aj šachový krúžok, turistický oddiel a stolnotenisový oddiel), ale podieľa sa aj na organizácii spoločenských udalostí. Okrem dobrovoľného hasičského zboru je športový klub jedinou dlhodobou fungujúcou organizáciou v obci. Prepojenie športových aktivít so spoluorganizovaním iných činností v obci sa uskutočnilo už v počiatkoch činnosti klubu, kedy financovanie klubu bolo zabezpečované aj zo ziskov zo zábav a tiež organizovaním divadelných predstavení. Možnosť organizovať tieto aktivity a získavať z nich prostriedky na svoju činnosť umožňovalo začlenenie športových klubov do oficiálnej socialistickej hierarchie. Z prvotnej snahy získať prostriedky na svoju činnosť sa v obci stala pravidelná činnosť a zo športového klubu dôležitý aktér organizujúci kultúrne a spoločenské akcie v obci.

¹³ Športový klub v súčasnosti pracuje ako súčasť obecných štruktúr a nesie názov Obecný športový klub Nededza. Udržanie športového klubu a prepojenie športového klubu s obcou však len zdôrazňuje jeho dôležité postavenie.

To nebolo tak, že by sme len behali po ihrisku raz za týždeň, my sme robili aj zábavy, pozývali iné obecné divadlá a pár krát aj sami niečo nacvičili, organizovali sme aj fašiangové pochody a stavenie májov a stále to organizujeme (Rozhovor, starosta obce).

Aktivity športového klubu súviseli aj s udržiavaním tradícií v obci: ako vyššie spomenul starosta obce Nededza, klub organizoval a stále organizuje fašiangové sprievody, ktoré sa v Nededzi nazývajú *chodenie po Turoňoch* a zabezpečuje pravidelné stavenie májov. Spolu s hasičským spolkom sa športovci podieľali na spoluorganizovaní sviatkov svätého Floriána. Okrem toho od roku 2004 sa v obci pravidelne organizuje ples športovcov, a to každú poslednú sobotu pred adventom. Prepojenie činnosti športového klubu na iné aktivity v obci z neho, samozrejme v kontexte obce, urobilo dôležitého sociálneho aktéra, ktorý podporuje význam športového areálu, ktorého centrom je futbalové ihrisko. Na základe skúsenosti z iných obcí, kde sú futbalové ihriská neraz zabudnutými a opustenými miestami predpokladáme, že udržanie činnosti ihrísk súvisí úzko s aktivitou športových klubov a obyvateľov obce. Aktívny športový klub prispieva k udržiavaniu významu týchto miest (obecných športovísk).

Športový areál v obci Nededza bol od začiatku svojho vzniku spojený s aktivitou miestnych obyvateľov – s ich činnosťou v športovom klube alebo prácou pri výstavbe športového areálu. Začalo to pravidelným platením „árendy“ za užívanie futbalového ihriska. Potom v roku 1974 sa uskutočnilo rozšírenie areálu, jeho oplotenie, dostavanie prístreškov pre trénerov a náhradníkov a dobudovanie volejbalového ihriska. Zápis v kronike uvádza, že: *„všetky práce sa uskutočnili brigádnicky.“* Budovanie športového areálu sa zavŕšilo v roku 2000, postavením šatní a multifunkčného ihriska. Hlavným investorom v tomto prípade bola opäť obec a pri výstavbe pomáhali aj miestni občania a športový klub. Význam športového areálu bol utváraný aj zapojením obyvateľov do jeho výstavby, ale aj do jeho fungovania. Prejavuje sa to častým vyjadrením (starostu, predstaviteľov klubu, ale aj miestnych obyvateľov), že *to ihrisko sme si vybudovali sami, prípadne ihrisko si postavila obec sama*. Pre obyvateľov obce je to priestor, na ktorého vzniku a činnosti sa spolupodieľali priamo svojou investovanou prácou.

Lokálny význam športového areálu je udržiavaný aj jeho bežným využívaním. Nie je to miesto, ktoré by bolo využívané len futbalistami počas tréningov a zápasov. Viaz sa s ním mnoho aktivít realizovaných obcou, obecným športovým klubom alebo priamo obyvateľmi. Pravidelné futbalové zápasy a tréningy sú doplnené o športové dni pre deti, priateľské futbalové zápasy pri výročiach obce, prípadne iné akcie spájajúce športové a kultúrne aktivity.

Športový areál však plní svoju funkciu aj mimo týchto oficiálne organizovaných aktivít. Počas niekoľkých návštev v obci (v rokoch 2009 – 2010) sme sledovali neustálu prítomnosť ľudí na ihrisku a v športovom areáli. Boli tam deti hrajúce futbal na veľkom ihrisku, ako aj na multifunkčnom ihrisku a prechádzali sa tam aj rodičia s malými deťmi. Sú to všetko zdanlivo obyčajné udalosti, ale práve tieto obyčajné, všedné udalosti podporujú význam športoviska. Deti v obci na seba kričali: *„Prídeš dnes na ihrisko? Ideme si zakopať.“* a v rozhovore s matkami, ktoré boli s malými deťmi v športovom areáli zaznela nasledujúca veta: *„...pre nás je to ako park. Ľudia*

v meste chodia s deťmi do parku a my aj sem. Deti si tu môžu zabehať a vidíme na nich, sú tu aj lavičky, len teraz tu zase stavajú novú halu, tak je tu niekedy hluk.“ Tieto vyjadrenia aspoň stručne poukazujú na to, že športový areál plní v obci viaceré funkcie, je to miesto ligových zápasov a futbalových tréningov, pre deti a rodičov je to detské ihrisko a „park“, a to mu dodáva na význame. Nie je spojený len so športom a športovcami, ale má význam aj pre deti, rodičov a v konečnom dôsledku reprezentuje aj obec samotnú.

Tieto významy sú však po väčšinu času prijímané ako samozrejmé a neproblematické. Sú súčasťou bežného konania a prekryté plášťom rutiny života v obci. Lokálne významy miesta sa najvýraznejšie zviditeľňujú v niektorých špecifických obdobiach súvisiacich so snahou o premenu alebo zánik miesta, teda v tomto prípade športového areálu. Práve návrh zahraničného investora, že odkúpi športový areál od obce a začlení ho do vlastných objektov odkryl kontexty tohto miesta vedúce k snahe o jeho zachovanie (podobne ako to bolo v prípade snáh o zachovanie PKO v Bratislave).

Zahraničný investor (automobilka KIA) požiadal v roku 2006 (už po dobudovaní priemyselného areálu a jeho sprevádzkovaní) predstaviteľov obce Nededza o odkúpenie tohto športového areálu s predbežným príslubom, že vybuduje nové centrum športu a zabezpečí aj následnú prípravu pozemkov na individuálnu výstavbu rodinných domov v inej lokalite. V obci Nededza sa následne uskutočnila príprava a schvaľovanie územného plánu obce.¹⁴ Úsilie automobilky KIA o odkúpenie športového areálu však nebolo kladne prijaté a bolo sprevádzané protestmi občanov. Podľa záznamu z miestnej kroniky, *„viacerí občania podpísali petíciu, v ktorej vyjadrili nesúhlas s tým, aby doterajšie futbalové ihrisko a okolie bolo zrušené ako športovo rekreačná zóna a znovu vybudované v lokalite Podchríp.*“ Nový územný plán bol nakoniec schválený v podobe, ktorá športový areál a futbalové ihrisko ponecháva na pôvodnom mieste. Jeden z občanov situáciu komentoval tak, že *„ihrisko sa ubránilo, lebo ľudia boli proti.*“

V samotnom procese vyjednávania nového územného plánu obce sa argumentácia pre zachovanie existujúceho stavu sformovala do dvoch prelínajúcich sa argumentačných rámcov: prvým z nich bolo odkazovanie na zvyk – *„ľudia si na to ihrisko zvykli.*“ Druhý rámec, podporujúci zároveň ten prvý, nadväzoval na predchádzajúce skúsenosti s výkupom pozemkov pre investíciu zahraničného investora – *„ľudia ešte nezabudli na to, ako museli bojovať o primerané výkupné ceny.*“¹⁵

¹⁴ Územný plán bol otvorený aj na základe požiadavky Ministerstva financií SR, ktoré na jeho schválenie naviazalo vyplatenie príspevku na regionálny rozvoj obce. Z dokumentov však nevyplýva, že by Ministerstvo financií SR aktívne vstupovalo do vyjednávania nového územného plánu, prípadne vyžadovalo aj presun športového areálu a futbalového ihriska.

¹⁵ Považujeme za dôležité priblížiť situáciu v súvislosti s problémami pri výkupe pozemkov pre výstavbu zahraničnej investície. V roku 2004 sa zahraničný investor rozhodol umiestniť svoju investíciu v okolí mesta Žilina. Súčasťou jeho zmluvy s vládou Slovenskej republiky bola aj podmienka, že vláda SR zabezpečí výkup pozemkov, ktorý v prvej etape prebehol v rokoch 2004 a 2005. Problémom však bola navrhovaná výkupná cena pôdy – 136 Sk/m². Tá sa mnohým občanom zdala nízka, a preto žiadali o vypracovanie nových znaleckých posudkov. Obce predkladali aj vlastné znalecké posudky, snažili sa rokovať aj s vládou a s ministrom hospodárstva. Situácia zašla až tak

Obidva argumentačné rámce sa prelínali v tom, že dávali do popredia lokálny význam športového areálu. Argumentačný rámec odvolávajúci sa na skúsenosť s výkupom pozemkov zdôrazňoval, že ak by sa predal existujúci areál zahraničnému investorovi, nie sú dostatočné záruky, že investor postaví areál nový. Tým pádom by obec ostala na dlhší čas, prípadne navždy, bez športoviska.

Taktiež podľa starostu obce toto bol jeden z hlavných dôvodov, prečo sa areál športoviska investorovi nepredal:¹⁶ „*Ludia to nechceli predať, jednak si na to zvykli, a asi by sa im nechcelo chodiť o pár metrov ďalej, ale ani investor neponúkol nejakú veľkú záruku. Aj sme mu navrhovali nech dá peniaze do banky, na účet, aby sme videli, že máme prostriedky na postavenie areálu, ale to už sa ľudia začali búriť proti tomu. Ja si myslím, že oni (investor vložil R. H) len tak skúšali, a keď sa toho nechytli ani štát, a ani my sme po tom nejak viac nešli, tak to prestal riešiť, a tiež do toho prišla aj tá kríza. No a veľkú úlohu zohrala aj skúsenosť s predajom pozemkov, ľudia sú už opatrnejší, už sa poučili a chcú väčšie záruky.*

Na otázku, čo vlastne znamená, že do toho viac nešli, starosta odpovedal: „*Netlačili sme veľmi ani na toho investora, ale ani sme sa nezaujímalí o podporu na ministerstvách, jednoducho ihrisko ostáva tam kde je. Ja som mal taký pocit, že oni (investor) viac menej testovali aká je situácia, či sa chytíme, a ako zareaguje aj štát. Ten sa do toho neangažoval a my sme, ako som vravel, tiež veľmi neprejavili záujem.*

Snaha občanov o zachovanie areálu športoviska tak bola vlastne uľahčená, pretože ani investor a ani štát neprejavil dostatočnú aktivitu v smere získania pozemkov, na ktorých leží športový areál. Investor výrazne „netlačil“ predstaviteľov obce do predaja pozemku a zároveň ani štátne orgány v tomto smere nevyvinuli žiadnu podpornú iniciatívu. Je však otázne, či by snaha o zachovanie areálu bola úspešná, ak by sa obidvaja silní aktéri – zahraniční investor a štátna správa – zamerali na dokončenie projektu, do rámca ktorého patrilo aj odkúpenie pozemkov v športovom areáli. Pre nás je však podstatné, že už len prvotný pokus investora o odkúpenie športového areálu a jeho nahradenie novým, viedol k nesúhlasným reakciám v obci, k spísaniu protestných petícií, k mimoriadnemu zasadnutiu obecného zastupiteľstva a k prepracovaniu územného plánu do takej podoby, ktorá necháva športový areál na pôvodnom mieste. To všetko potvrdzuje dôležitosť športového areálu pre obyvateľov obce Nededza.

d'aleko, že ľudia hrozili tým, že nebudú pozemky predávať. Súd v roku 2005 aj zastavil výstavbu na nevykúpených pozemkoch. Výkupná cena sa zdvihla na 350 Sk/m². Občania, ktorí už svoje pozemky predali za pôvodnú cenu, však požadovali doplatenie, ktoré im aj bolo prisľúbené. Celý proces výkupu pozemkov následne pokračoval ešte aj v rokoch 2006 a 2007, teda v období, v ktorom zahraničný investor rozbehol výrobu automobilov.

¹⁶ Ihrisko leží medzi dvoma budovami, ktoré patria do areálu zahraničného investora. Ten mal v úvodnej fáze záujem sceliť tento priestor a začleniť ho do svojho areálu.

4 Náboženstvo v obci Nededza

Zatiaľ čo rozvoj športových aktivít bol v obci Nededza spojený s obdobím posledných päťdesiatich rokov, náboženský život v obci zažíva renesanciu najmä v posledných dvadsiatich rokoch. Na príklade histórie výstavby kostola a na prelínaní sa tradícií a udalostí v živote obce, chceme poukázať na premeny miestneho náboženského života.

Obyvatelia obce sa hlásia dominantne k rímskokatolíckemu náboženstvu. Nededza nie je farskou obcou. Dlhé obdobie spadala pod farský úrad v obci Varín. V súčasnosti je súčasťou farského obvodu so sídlom v obci Gbeľany. Od konca prvej svetovej vojny nebolo v Nededzi stabilné miesto na výkon bohoslužieb. V bývalom kaštieli bola kedysi kaplnka, no po tom, čo poslední majitelia kaštieľ predali, kaplnka prestala slúžiť tomuto účelu.

Zmena tohto stavu nastala až v priebehu 80. rokov. V obci bol v rámci akcie Z (nazývanej tiež „Zveľaďovanie“) postavený dom smútku, ktorý bol dokončený v roku 1985. Najprv v ňom prebiehali výlučne smútočné obrady. V roku 1987 tu však bola odslúžená prvá svätá omša. Zápis z miestnej kroniky hovorí, že to bolo 7. apríla 1987 a išlo o zádušnú svätú omšu. Napriek tomu, že to bola vlastne len zádušná omša, zápis v kronike je písaný s veľkým pátosom: „*Bola to historická udalosť, keď sa katolícki veriaci dožili tejto slávnej chvíle, i keď pri tak smutnej udalosti. Bolo to prvý krát od čias keď v bývalom Pongrácovskom kaštieli bola kaplnka, kde na väčšie sviatky slúžievali sväté omše.*“ (Kronika obce)

Od toho obdobia sa omše v dome smútku konali nepravidelne. Pravidelnými sa stali od roku 1990. Omše sa slúžili vo veľké cirkevné sviatky a na Vianoce. Od roku 1991 je dom smútku prerobený na kostol a bol aj vysvätený a zasvätený Sedembolestnej Panne Márii.

Príbeh výstavby a využitia domu smútku, z ktorého sa stal kostol je symbolickým vyjadrením skutočnosti, ako sa niektoré prvky socialistickej modernizácie zakomponovali do života miestnej komunity. Takmer svetská budova postavená v akcii Z, bola po roku 1989 premenená na sakrálnu stavbu. Nepochybujeme však, že keby mala obec v tom období dostatočné finančné prostriedky odhodlala by sa aj k stavbe nového kostola. Takéto riešenie (sakralizácia domu smútku) nám v malom približuje tú skutočnosť, že procesy modernizácie/zmeny nie sú spojené s odmietaním predchádzajúceho, ale skôr s jeho pretvorením a novým zakomponovaním do života. Iným spôsobom to vyjadrili autori venujúci sa premenám v postsocialistických krajinách (Stark, Bruzst 1998; Kabele 2005), ktorí napísali, že inštitúcie tu nevznikajú na ruinách starých prvkov sociálnej štruktúry ani mimo nich, ale priamo medzi nimi. Ako sme už v úvode uviedli, miestne komunity vo vzťahu k náboženstvu nielen na začiatku postsocialistického obdobia stáli pred úlohou na čo z minulosti nadviazať a čo naopak uvoľniť (Podolinská 2008).

Tak ako športový klub prevzal niektoré tradičné prvky spojené čiastočne aj s náboženským kontextom, tak aj zviditeľňovanie náboženského života v obci nezačínalo na zelenej lúke, ale pracovalo s tým, čo v tomto smere v obci zostalo. Obrazne pove-

dané, skôr než inžinierska konštrukcia niečoho nového z nového materiálu, to bola kutilská práca z dostupného materiálu (podľa Kabele 1998).

Vo vzťahu ku kostolu (umiestnenému v bývalom dome smútku) však pretrváva neustále vedomie dočasnosti a provizórnosti doterajšieho riešenia. Prejavuje sa to dlhotrvajúcou snahou vybudovať nový kostol. Tí občania obce, ktorí sa v tejto oblasti angažujú, zdôrazňujú špecifický význam kostola pre dokončenie projektu vybudovania „skutočnej“ obce. Nepáči sa im dočasnosť a provizórnosť, s ktorou spájajú kostol súčasný. Podľa nich, naozajstná zmena a dotvorenie obce nastane až vtedy, keď bude postavený nový kostol, teda stavba od začiatku určená na tento účel.

Pripomína to situáciu z mnohých iných obcí, v ktorých občania najmä v 90. rokoch vybuďovali nové kostoly i fary, pričom na tento účel investovali aj výnosy z urbárov, vlastný čas a peniaze. V mnohých obciach sa to bralo práve ako proces dotvorenia identity miestnej komunity.

V obci Nededza existuje dlhodobá tendencia zmeniť doterajšie provizórium s umiestnením kostola. Je to centrálna os nielen náboženského života, ale od deväťdesiatych rokov aj jeden z centrálnych problémov miestnej komunity v obci Nededza. Prejavilo sa to aj v roku 2010, keď prebehla v obci petícia na podporu výstavby nového kostola. Podpísalo ju viac ako polovica obyvateľov obce. V roku 2012 v obci prebehla anketa organizovaná obecným úradom. Zámerom bolo zistiť či občania preferujú výstavbu nového kostola alebo považujú za postačujúcu rekonštrukciu existujúceho kostola prerobeného z domu smútku. Väčšina občanov sa vyslovila za výstavbu kostola nového. Od roku 2013 sa v obci Nededza začali prípravy s výstavbou a na jar roku 2014 sa začala výstavba nového kostola, ktorá je z nemalej časti financovaná zo zbierok veriacich. Kostol sa stavia na základoch (v rámci areálu) kaštieľa v Nededzi.

5 Záver

Prezentovaná prípadová štúdia z obce Nededza ilustruje len malý výsek z procesu modernizácie, ktorý prebehol v posledných niekoľkých desaťročiach na Slovensku. Aj na tomto relatívne malom príklade vidíme, že výskum miestnych komunít je jedným zo spôsobov, ako môžeme sledovať modernizačné procesy v ich reálnom pôsobení. Odhaľuje nám pestrosť a variabilitu prejavov modernizácie. Špecifické lokálne podmienky, historické skúsenosti a ekonomické možnosti vytvárajú spôsoby, ako sa miestne komunity modernizačným vplyvom prispôbujú. Práve to ukazuje, že modernizácia nie je zhora pôsobiaci a unifikujúci faktor, ale stretáva sa s podmienkami, ktoré ju môžu urýchľovať alebo brzdiť, tvarovať a modifikovať. Tak sa vytvárajú aj jej konkrétne podoby, viditeľné nielen na úrovni jednotlivých štátov, ale tiež na úrovni miestnych komunít.

V obci Nededza sme vybrali dve oblasti, na ktorých sme proces modernizácie v miestnej komunite sledovali. Prvou oblasťou je šport, najmä futbal a s tým spojený príbeh ihriska (športového areálu), z ktorého sa stalo významné miesto slúžiace nielen pre športové, ale aj spoločenské a iné voľnočasové aktivity. Druhou oblasťou ilustrujúcou modernizačné premeny v obci je oblasť náboženského života, v rámci ktorej je dlhodobou témou prestavba a výstavba kostola.

Šport je fenomén, ktorý súvisí s objavením sa voľného času a súvisí aj s premenou charakteru práce. Je daný ohraničením pracovného času a taktiež s postupným oddelením miesta výkonu práce od miesta (miest), kde trávime zvyšný čas. Zároveň sa organizovaná podoba športu, v nami prezentovanom príklade športového klubu v obci Nededza, stala akýmsi oficiálnym nositeľom tradícií, ktoré boli v minulosti naviazané aj na náboženský kontext a na náboženský život. Udržiavanie miestnej komunity a tradícií, ktoré mali v minulosti najmä náboženský rozmer sa napojilo na organizácie, ktoré vznikli v procese modernizácie v jej urýchlenej podobe. Niektoré náboženské tradície, ktoré sa mali postupne zo života spoločnosti vytrácať, aspoň podľa úvodných predpokladov komunistickej ideológie, sa udržali pri živote aj tým, že si ich osvojili, prijali a modifikovali novovznikajúce organizácie v miestnych komunitách.

Určité odsunutie náboženského života v obci Nededza do ústrania v priebehu socialistickej organizovanej modernity zas prispelo k tomu, že sa dlhodobo neriešila situácia s neexistenciou kostola v obci. Nebola to téma vhodná na riešenie a neboli ani možnosti ako tento problém riešiť. Určité uvoľnenie podmienok v druhej polovici osemdesiatych rokov a spoločenská zmena po roku 1989 viedli k tomu, že výstavba kostola sa stala pre aktívnych aktérov náboženského života obce veľmi dôležitou témou. Prebudovanie domu smútku pre účely konania omší, ale predovšetkým výstavba kostola prispievajú k plnohodnotnému dotvoreniu reálneho i symbolického prostredia obce Nededza.

Náboženské hodnoty a postoje obyvateľov Slovenska (pohľad na výsledky sociologických výskumov)

Ivan Chorvát

Úvod

V tejto kapitole chceme ponúknuť stručný pohľad na náboženský život obyvateľstva Slovenskej republiky prostredníctvom údajov, ktoré máme k dispozícii zo sociologických výskumov a štatistických zisťovaní. Keďže budeme pracovať najmä s údajmi z deväťdesiatych rokov minulého storočia i z prvej dekády 21. storočia, pôjde o vývojový pohľad a zachytenie niektorých hlavných zmien a trendov za posledných približne 20 rokov, ktoré sú obdobím umožňujúcim slobodné deklarovanie náboženského presvedčenia i zhromažďovanie výskumných dát o náboženskom živote obyvateľov.

V tomto texte sa budeme odvolávať na zatiaľ nie veľmi početné, analytickejšie zamerané vedecké state i detailnejšie publikácie mapujúce vývoj náboženského života na Slovensku, ktoré sa venujú skúmanej problematike z hľadiska inštitucionálneho vývoja, vzájomného ovplyvňovania náboženstva a politiky i z hľadiska detailnejšej analýzy názorov a postojov obyvateľov Slovenska.

V kontexte projektu Miestne komunity, ktorého jedna časť bola zameraná na skúmanie problematiky náboženstva – výskum zmien v náboženskej štruktúre i v postojoch obyvateľstva k náboženstvu v skúmaných lokalitách (pozri Chorvát T., ed. 2011), považujeme za vhodné rámcovo načrtnúť pohľad na niektoré aspekty náboženského života v rámci celého Slovenska a veríme, že tento makropohľad bude užitočným doplnením prípadových štúdií, ktoré boli realizované v jednotlivých komunitách a mikrospoločenstvách.

V prvej časti tohto textu sa najskôr pozrieme na to, ako sa menil pohľad sociológov na náboženstvo a jeho úlohu v modernej spoločnosti. V druhej časti nás bude zaujímať, ako sa v priebehu deväťdesiatych rokov vyvíjali postoje populácie Slovenskej republiky k náboženskej viere a k náboženskej angažovanosti. V tretej časti budeme analyzovať základné prejavy náboženského života na Slovensku na báze údajov, ktoré zachytávajú už aj obdobie prvej dekády 21. storočia.

Reflexia náboženstva v sociológii – od sekularizačných téz k charakteristike náboženstva ako významného kultúrneho zdroja v súčasnej spoločnosti

Náboženstvo je základnou zložkou ľudskej skúsenosti – jeho rozličné formy sprevádzajú ľudskú existenciu od najstarších čias až po súčasnosť. Karen Armstrongová, autorka mnohých kníh z komparatívnej religionistiky tvrdí, že *Homo sapiens* je vždy tiež *Homo religiosus* (Armstrong 1994). Preto nie je prekvapivé, že už od počiatkov konštituovania sociológie sa jej predstavitelia zaoberali náboženstvom ako sociálnym javom a vierou ako hľadaním zmyslu života. Problematika náboženstva tvorí jeden z nosných pilierov klasickej sociologickej teórie a spisba Emile Durkheima, Maxa Webera i Karla Marxa (ako aj ďalších) o náboženských predstavách, hodnotách a hnutiach dodnes ovplyvňuje názory sociológov na náboženstvo a jeho spoločenský význam. Vidia v ňom nástroj spoločenskej kontroly či sociálnej súdržnosti. Vo svojom slávnom diele *Protestantská etika a duch kapitalizmu* Max Weber dokonca ukazuje, že náboženské hodnoty môžu ovplyvňovať sociálnu zmenu a byť tak faktorom spoločenských premien v sociálnej aj ekonomickej sfére (Weber 1987).

Celkovo však sociológovia vrátane klasikov súdili, že v modernej dobe sa bude význam náboženstva a jeho vplyv na rôznorodé spoločenské vzťahy i procesy zmenšovať. Tento proces, v ktorom náboženstvo stráca vplyv v mnohých sférach spoločenského života, sa v priebehu dvadsiateho storočia stal v sociológii veľmi vplyvným a je známy pod pojmom sekularizácia (Giddens 1999). Sekularizačné teórie, ktoré nadväzujú na myšlienky osvietenскеj racionality a filozofie, považujú náboženstvo za jav, ktorý nie je kompatibilný s racionálnym myslením a efektívnou organizáciou modernej spoločnosti (Luckmann 2010).

Do polovice 19. storočia sa termínom sekularizácia označovalo hlavne vyvlastňovanie cirkevného majetku. Neskôr sa pod sekularizáciou chápali procesy odcirkevňovania verejného priestoru a inštitucionalizovaného oslabovania cirkvi, privatizácia náboženských presvedčení či sekularizácia („odnáboženštenie“) v oblasti duchovnej alebo intelektuálnej. V tomto poslednom význame je sekularizácia používaná najčastejšie a označuje proces, v ktorom verejný život nadobúda svetský charakter a v mene vedeckej, svetskej a pragmatickej argumentácie dochádza k intelektuálnemu rozchodu s náboženskosťou (Havelka 2010).

Miloš Havelka tiež ukazuje, ako v dôsledku osvietenскеj racionálnej reflexie dochádzalo k všeobecnému rozdzvojeniu človeka a sveta, subjektivity a objektivity, verejného a súkromného. Na jednej strane rozdzvojenia dominuje objektivistický prístup k svetu, ktorý zdôrazňuje, že veci sa vyznačujú racionálnou štruktúrou, ktorá je uchopiteľná a prístupná rozumom viazaným na empirickú skúsenosť. Na druhej strane máme do činenia so subjektivitou ľudskej individuality, kde sa uchováva všetko to, čo rozum modernej vedy vytesnil zo svojho vecného chápania reality a čo prenechal individuálnemu prežívaniu. Tak došlo i k tomu, že „...smysl ...přestává být komplexní kategorií zakotvenou ve skutečnosti samé a proměňuje se nutně v pouhou subjektivní (mentální) konstrukci...“ (Havelka, 2010, s. 223) Univerzalizujúca súvislosť rozumu, pravdy, bytia a sveta, ktorá je založená na náboženstve, je v tomto spôsobe

myslenia odstránená, „ze světa se stal pouhý horizont, jehož podoba a vzdálenost jsou závislé na místu pozorovatele.“ (Havelka, 2010, s. 222)

V poslednej štvrtine 20. storočia sa však začalo náboženstvo v sociálnych aj kultúrnych vedách znovu dostávať do popredia záujmu výskumníkov a sekularizačná paradigma, ktorá sa odvíjala od tézy o problematickej zlučiteľnosti náboženstva a modernity, sa začína spochybňovať. Súvisí to s politickou rolou náboženstva a s veľkým rozmachom tzv. nových náboženských hnutí, čo prispieva k argumentom pre revíziu teórie sekularizácie. Tá sa dokonca dnes, v niektorých radikálnejšie formulovaných stanoviskách, považuje za vedecký omyl vzniknutý neoprávnenou generalizáciou krízy určitých funkcií a určitých foriem náboženstva najmä v západnej Európe, ktorá v globálnom pohľade neobstojí (Halík 2003).

S tézou o desekularizácii sveta prichádza aj americký sociológ Peter L. Berger (1999), ktorý patrí k najvýznamnejším predstaviteľom sociológie náboženstva a je jedným z tých autorov, ktorí v šesťdesiatych rokoch minulého storočia svojím dielom reprezentovali práve sekularizačnú paradigmu.¹⁷ V poslednom desaťročí začínajú prevažovať názory, ktoré nutne nezavrhujú sekularizačné teórie, priznávajú im určitú platnosť, ktorá však nie je globálna, ale sa týka napr. európskej ranej modernity. Súčasný náboženský vývoj chápu ako diverzifikovaný a vzťah medzi náboženstvom a modernitou ako nejednoznačný. Ukazuje sa, že postupujúca modernizácia nemusí nutne viesť k oslabeniu náboženstva a že sekularizácia na sociálnej úrovni kauzálna nepodmieňuje sekularizáciu na individuálnej úrovni (Vido 2008, Podolinská 2008).

V tomto smere sa javí výstižným stanovisko vyjadrené P.S. Gorskim, ktorý poznamenáva, že prehlbovanie spoločenskej diferenciacie (ako prejav modernity) má za následok menej zjavný vplyv náboženských hodnôt a inštitúcií, nie je však dôvodom domnievať sa, že sa tento vplyv stáva automaticky slabším. Sekularizácia by preto podľa neho nemala byť vysvetľovaná v zmysle oslabovania náboženstva, ale v zmysle oslabovania rozsahu náboženskej autority (Gorski, 2001, s. 160 – 162).

So vzrastajúcou spoločenskou diferenciáciou a komplexitou je náročnejšie udržiavať univerzalitu určitého náboženského svetonázoru. Náboženstvo sa tak „privatizuje“, stáva sa záležitosťou osobnej preferencie, kde si jedinec ako konzument vyberá na trhu náboženských ideí z jemu dostupných „spirituálnych surovín“. Intenzita individuálnej náboženskej skúsenosti môže vzrastať aj napriek štrukturálnemu poklesu vplyvu tradičných náboženských inštitúcií. Sekularizácia a náboženská vitalita sa nemusia navzájom vylučovať (tamže).

Podobné stanovisko zastávajú, na základe rozsiahlych empirických výskumov, aj Stark a Bainbridge. Sekularizácia je podľa nich len jednou fázou prirodzeného cyklického vývoja náboženstva. Táto etapa vývoja nezanechala v Európe nenáboženskú spoločnosť, oslabil sa len jedna forma náboženstva, viera zostáva

¹⁷ V úvode citovanej práce Berger zdôrazňuje, že téza o súčasnom svete ako sekularizovanom je falošná a poznamenáva, že dnešný svet je v rovnakej miere (a na niektorých miestach dokonca ešte viac) náboženský ako vždy býval.

a hľadá nové vyjadrenie, pričom najväčšou krízou prechádzajú tzv. sekularizované cirkvi, t.j. také, ktoré sa najviac snažia prispôbiť zmenám (cit. podľa Halík 2003).¹⁸

Obnovený záujem o problematiku náboženstva v sociológii a prehodnocovanie dlhodobo platných sociologických paradigiem súvisiacich s religiozitou dokumentuje i skutočnosť, že sa náboženstvom, jeho funkciami a postavením v štruktúre modernej spoločnosti začali zaoberať aj autori, ktorých dielo bolo predtým vnímané v najširšej osvieteneckej línii, ako napríklad Niklas Luhman, Jürgen Habermas či Ulrich Beck (Havelka 2010).

Vplyvnou sa stala napríklad Luhmannova koncepcia náboženstva ako kultúrneho zdroja v kontexte modernity, ktorá je blízka poňatiu Roberta Bellaha a myšlienkam Thomasa Luckmanna. Pre Bellaha je náboženstvo tradovaným symbolickým systémom, ktorý tvorí jadro kultúry, pričom kultúra je vonkajšou manifestáciou náboženstva. Náboženstvo je teda kľúčovou časťou kultúry spoločnosti, ktorá sa zaoberá jej ultimátnym zmyslom a zdôvodnením. Nachádza výraz nielen v inštitucionalizovaných podobách, t.j. náboženských a politických inštitúciách, ale vo všetkých kultúrnych aktivitách spoločnosti (v politike ako „*civil religion*“, t.j. občianske alebo „civilné“ náboženstvo¹⁹, v ekonómii ako dôvera, v rodinných a etických hodnotách a pod.). Pohybuje sa na hranici kolektívneho vedomia a nevedomia (Jüptner, 2008, s. 222 – 223).

Podobným spôsobom uvažuje vo svojej pražskej prednáške T. Luckmann, keď hovorí o tom, že náboženské a morálne jadro názoru na svet nemusí byť vyčlenené len v rámci jednej špecializovanej inštitucionálnej domény alebo v súbore úzko súvisiacich inštitúcií, ale že môže byť rozptýlené v celom spoločenskom poriadku („spoločenskom rádu“) so všetkými jeho inštitúciami. Spôsob, akým je náboženské jadro názoru na svet zakotvené v spoločenskej štruktúre, nazýva sociálnou formou náboženstva. Za podstatné charakteristiky súčasnej sociálnej formy náboženstva považuje demonopolizáciu produkcie a distribúcie názorov na svet, inštitucionálnu dešpecializáciu náboženstva a okamžitú masmediálnu dostupnosť zdrojov kolektívnej reprezentácie (Luckmann, 2010, s. 119 – 123).

¹⁸ Pôvodný zdroj Stark, R., Bainbridge, W. S. *The Theory of Religion*. New York – Bern : Peter Lang, 1987.

¹⁹ Výraz pochádza pôvodne od Rousseaua a označuje snahu vyjadriť posvätný základ národa alebo štátu. Tento výraz je známy predovšetkým z francúzskych reálií a z reálií USA.

Náboženský život na Slovensku po roku 1989 – zhrnutie výskumných poznatkov z deväťdesiatych rokov

V ďalšej časti nás bude zaujímať, ako je problematika náboženstva reflektovaná v súčasnej slovenskej sociológii, najmä z pohľadu náboženských názorov a postojov obyvateľstva Slovenskej republiky. Je možné na základe empirických údajov hovoriť o nejakých zmenách v tejto oblasti?

Skúmanie náboženstva je v slovenskej sociológii prítomné od jej počiatkov. Do roku 1948 sa sociológovia zameriavali na skúmanie súvislostí medzi náboženstvom, morálkou, rodinou, štátom atď. Počas obdobia socializmu bol výskum náboženstva ideologicky deformovaný a limitovaný pozíciami vedeckého ateizmu. Podrobnejšie skúmanie náboženského života na Slovensku bolo možné až vstupom slovenských výskumných tímov do medzinárodných výskumných programov, ako boli Európsky výskum hodnôt (EVS – European Value Survey) realizovaný v rokoch 1991, 1999 a 2008 a Medzinárodný program sociálneho výskumu (ISSP – International Social Survey Programme), ktorý bol realizovaný v rokoch 1998 a 2008.

Otázky o náboženstve obsahoval i výskum politickej kultúry z roku 2000 týkajúci sa 14 stredoeurópskych a východoeurópskych krajín s názvom Political Culture in Central and Eastern Europe (Tížik 2006). Základnú charakteristiku náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska po roku 1989 je možné získať z výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1991, 2001 a 2011 (cenzu po roku 1961 až do roku 1991 neobsahovali údaje o náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska, údaje z cenzu v roku 1950 boli po viac rokov utajované a ťažko dostupné, pozn. editora).

Skôr než sa v ďalšej časti tohto textu pozrieme na časovo zrejme najaktuálnejšie a najkomplexnejšie empirické údaje, ktoré pochádzajú z výskumu ISSP Náboženstvo 2008 a niektoré z nich porovnáme aj s dátami z výskumu ISSP Náboženstvo 1998, zhrnieme najdôležitejšie poznatky z výskumov z deväťdesiatych rokov, aby sme – aj na ich základe – mohli posúdiť, či najnovšie údaje signalizujú zmenu či pokračujúci trend v otázkach týkajúcich sa náboženskosti ľudí na Slovensku.

Opierať sa budeme o informácie z najvýznamnejších publikácií, ktoré zhrnuli údaje z výsledkov reprezentatívnych výskumov z deväťdesiatych rokov, najmä z Výskumu európskych hodnôt v rokoch 1991 a 1999 (Krivý 2001a, 2001b; Bunčák 2001; Tížik 2006), ktoré budú doplnené o novšie poznatky z Výskumu európskych hodnôt, ktorý bol realizovaný v roku 2008 (Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008). V ďalšej časti využijeme i sumarizované poznatky o základnej charakteristike náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska zo Sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 1991, 2001 a 2011.²⁰

²⁰ Pri sumarizácii literatúry nemožno opomenúť najnovšiu komparatívnu štúdiu autorského tímu zo Slovenskej akadémie vied, ktorá sa zaoberá religiozitou v spoločnostiach strednej a stredovýchodnej Európy v období neskej modernity (bola publikovaná v čase záverečnej korektúry tejto publikácie) a je zrejme najprínosnejšou prácou, ktorá skúma premeny náboženského života po roku 1989 (pozri Podolinská – Krivý – Bahna 2013).

Z medzinárodných porovnávacích výskumov realizovaných v deväťdesiatych rokoch je zrejme, že Slovensko patrí ku krajinám (spolu napr. s obyvateľstvom Spojených štátov amerických, západnej časti Nemecka, Poľska, Maďarska), kde sa za ľudí hlásiacich sa k viere a náboženstvu považuje väčšina populácie. Dokonca v rámci európskych krajín najsilnejšiu sebaidentifikáciu ako hlboko veriacich majú práve ľudia na Slovensku (každý piaty obyvateľ Slovenska označil svoju náboženskú ako veľmi silnú alebo silnú). Čo sa týka viery v Boha, najsilnejšiu vieru v Boha okrem Spojených štátov amerických prejavovali ľudia v Poľsku, silná vieru v Boha sa prejavovala i na Slovensku a v Maďarsku, kde podiel ľudí deklarujúcich, že veria v Boha, tvoril približne polovicu opýtaných. Pravdaže, aj na Slovensku platí, že praktizovanie náboženstva dosahuje podstatne nižšie hodnoty než jeho deklarovanie. Náboženská prax – či už v prípade účasti na bohoslužbách alebo frekvencie modlitieb – závisí aj na tradíciách tej - ktorej konfesie, t.j. nižšia účasť na bohoslužbách nemusí nutne byť znakom nižšej miery religiozity (Tížik 2006).

Celkovo však pre Slovensko v kontexte transformujúcich sa stredoeurópskych krajín platí, že spolu s Chorvátskom, Poľskom a Rumunskom tvorí „skupinu krajín, ktoré si udržali vysokú úroveň a dlhodobú kontinuitu celkového pozitívneho vzťahu k náboženskej viere.“ (Bunčák, 2001, s. 51)

Podľa Európskeho výskumu hodnôt (Výskum európskych hodnôt..., 2009) v deväťdesiatych rokoch vzrástol na Slovensku počet ľudí, ktorí sa považujú za veriacich – zo 69% na takmer 77%. Bolo to spôsobené obnovením akceptácie náboženskej viery ako sociálnej normy po roku 1989. V sledovanom období sa znížil najmä počet nerozhodnutých, v otázke viery ľahostajných ľudí, kým podiel neveriacich a ateistov ostal v súhrne približne rovnaký. Keďže na zmenu náboženskej klímy zrejme vplývala i deklarovaná pronáboženská inklinácia väčšiny nových politických elít, Bunčák (2001) vyslovuje domnienku, že zmena náboženskej orientácie nerozhodnutých a ľahostajných na veriacich je prejavom sociálnej konformity. Ak v analýze prejdeme od deklarovanej príslušnosti k cirkvi k subjektívnemu prežívaniu viery (priznávanie sa k viere, subjektívny pocit dôležitosti Boha v osobnom živote, predstava o Bohu ako predmete viery, schopnosť získavať z viery pohodu a silu, existencia chvíľ pre modlitby, meditovanie či rozjímanie), je možné postihnúť i vnútornú, emocionálnu dimenziu religiozity.

Odpovede na tieto otázky boli použité na skonštruovanie indexu náboženskej angažovanosti, ktorý umožňuje rozlišovať medzi deklaratívnym prihlásením sa k náboženstvu a existenciou faktora „vnútornej religiozity“, ktorý je možné vymedziť aj ako pozitívnu náboženskú emocionálnu orientovanosť. „Najdôležitejším prvkom v takto chápanej vnútornej religiozite je vysoké subjektívne hodnotenie dôležitosti Boha v osobnom živote.“ (Bunčák, 2001, s. 57)

Bunčák si tiež všimá, že zvýšenie podielu ľudí hlásiacich sa k náboženstvu bolo spôsobené tým, že sa k cirkvi prihlásilo viac ľudí s nízkou alebo skôr nižšou mierou vnútornej religiozity. Behaviorálna dimenzia religiozity, ktorá sa prejavuje predovšetkým účasťou na bohoslužbách, taktiež kopírovala celkové zvýšenie podielu osôb, ktoré sa hlásia k náboženstvu (zvýšenie podielu osôb, ktoré chodia na bohoslužby pravidelne každý týždeň alebo častejšie, predstavuje medzi rokmi 1991

a 1999 osem percent – z hodnoty 32,3% na hodnotu 40,5%). Praktizovanie náboženstva je však podstatne nižšie, než jeho deklarovanie (Výskum európskych hodnôt..., 2009).

Celkovo Bunčák (2001) konštatuje, že v 90. rokoch je pre Slovensko charakteristický náboženský tradicionalizmus.²¹ Vývin religiozity v tomto období bol sprevádzaný najmä zvyšovaním podielu nábožensky ľahostajných a liberálne náboženských ľudí, čo je výsledkom pôsobenia sociálnej konformity, t.j. skutočnosti, že prihlásenie sa k náboženstvu sa v tomto období stalo nielen akceptovateľným faktom, ale v mnohých prípadoch i prostriedkom spoločenskej prestíže. Výskumy naznačovali pomerne výrazné rozdiely medzi deklarovanou náboženskou príslušnosťou na jednej strane a vnútornou religiozitou, inštitucionálnou spätosťou s cirkvou a uznávaním jej kompetentnosti v spoločenskom živote (pri poskytovaní odpovede na morálne problémy jednotlivca, problémy rodinného života a riešenie sociálnych problémov) na strane druhej.²²

Náboženstvo na Slovensku na začiatku 21. storočia – analýza zistení z aktuálnych výskumov

V tejto časti analyzujeme základné prejavy náboženského života na Slovensku na báze údajov, ktoré zachytávajú už aj obdobie prvej dekády 21. storočia. Umožní nám to aspoň v hrubých rysoch posúdiť, či dve desaťročia po roku 1989, ktoré sú érou dovoľujúcou slobodné vyznávanie náboženskej viery, naznačujú nejaké posuny a zmeny v tejto oblasti u obyvateľov Slovenska.

Pri vymedzení základnej charakteristiky náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska vyjdeme z údajov z troch Sčítaní obyvateľov, domov a bytov v rokoch 1991, 2001 a 2011, t.j. tých, v ktorých sa opäť objavuje otázka o náboženskej príslušnosti (pred rokom 1991 sa údaje o vierovyznaní v Sčítaní obyvateľstva objavili naposledy v roku 1950).

²¹ Bunčák používa nábožensko-sociologickú typológiu religiozity, ktorú rozpracovali rakúski autori J. Dantine, W. Dantine, T. Krobath a H. Ungar v publikácii *Evangelisch. Das Profil einer Konfession in Österreich* v roku 1995. Typológia vychádza zo spôsobu chápania a prežívania náboženskej viery a miery integrácie ľudí so svojou cirkvou a obsahuje päť typov: 1. *Cirkevne náboženský typ* (nábožensky veriaci a v cirkvi integrovaní ľudia, vieru prežívajú v zhode s učením svojej cirkvi); 2. *Tradične náboženský typ* (menej nábožensky veriaci ľudia, ktorí sú v cirkvi integrovaní prostredníctvom tradície a presvedčenia, že takí boli aj ich predkovia); 3. *Liberálne náboženský typ* (málo náboženský a v cirkvi slabo integrovaní ľudia, často otvorení iným svetonázorovým orientáciám a viacerým cirkevným spoločenstvám); 4. *Nábožensky ľahostajný typ* (ľudia bez náboženskej viery, nie sú cirkevne integrovaní, k cirkvi sa hlásia zo zvyku alebo z iných dôvodov); 5. *Nenáboženský typ* (ľudia otvorene sa dištancujúci od náboženskej viery a akejkolvek cirkvi, presvedčení ateisti) (podľa Bunčák, 2001, s. 63).

²² M. Kocúr v podobnej súvislosti vyslovuje domnienku, že vysoká miera religiozity na Slovensku by mala korešpondovať s určitým etickým štandardom a vysokou úrovňou morálky. Konštatuje však, že otázka religiozity slovenskej spoločnosti je skôr otázkou osobného vkusu než otázkou hodnotového postoja. Pozitívny vzťah k religióznym témam je „v protirečení s verejnými postojmi deklarovaných kresťanov, ktoré sú v rozpore s elementárnou slušnosťou, nielen s morálkou a jej interpretáciami v rámci cirkví a náboženských spoločností (Kocúr, 2010, s. 265).

V predchádzajúcej časti sme už spomenuli, že v deväťdesiatych rokoch vzrástol na Slovensku počet ľudí, ktorí sa deklarujú ako veriaci. Tento trend zachytávajú aj údaje zo Sčítaní obyvateľov, domov a bytov, keď medzi rokmi 1991 a 2001 vzrástol počet ľudí hlásiacich sa k registrovaným cirkvám a náboženským organizáciám takmer o 12%. Tento nárast korešponduje s vyššie uvádzaným nárastom zachyteným v Európskom výskume hodnôt medzi rokmi 1991 a 1999. Aj podľa Sčítaní obyvateľstva bola zdrojom nárastu veriacich medzi sledovanými obdobiami predovšetkým kategória nezistených, ktorých podiel klesol zo 17,4% v roku 1991 na 3,0% v roku 2001. Rovnaká kategória bola i zdrojom nárastu osôb bez vyznania – ich podiel sa zvýšil o 3,2% (pozri Tabuľku 2.1).

Tabuľka 2.1.

Obyvateľstvo SR podľa deklarovaného náboženského vyznania - sčítanie 2011, 2001, 1991

<i>Cirkev</i>	<i>2011</i>		<i>2001</i>		<i>1991</i>	
	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>
<i>Rímskokatolícka</i>	3 347 277	62,0	3 708 120	68,9	3 187 383	60,4
<i>Evanjelická cirkev a.v.</i>	316 250	5,9	372 858	6,9	326 397	6,2
<i>Gréckokatolícka</i>	206 871	3,8	219 831	4,1	178 733	3,4
<i>Pravoslávna</i>	49 133	0,9	50 363	0,9	34 376	0,7
<i>Reformovaná kresťanská</i>	98 797	1,8	109 735	2	82 545	1,6
<i>Svedkovia Jehovovi</i>	17 222	0,3	20 630	0,4	10 501	0,2
<i>Evanjelická cirkev metodistická</i>	10 328	0,2	7 347	0,1	4 359	0,1
<i>Kresťanské zbory</i>		0,1	6 519	0,1	700	0,0
<i>Apoštolská cirkev</i>	5 831	0,1	3 905	0,1	1 116	0,0
<i>Bratská jednota baptistov</i>	3 486	0,1	3 562	0,1	2 465	0,1
<i>Cirkev adventistov siedmeho dňa</i>	2 915	0,1	3 429	0,1	1 721	0,0
<i>Cirkev bratská</i>	3 396	0,1	3 217	0,1	1 861	0,0
<i>Ústr. zväz židovských náboženských obcí</i>	1 999	0,1	2 310	0,1	912	0,0
<i>Starokatolícka cirkev</i>	1 687	0,0	1 733	0,0	882	0,0
<i>Cirkev čs. husitská</i>	1 782	0,0	1 696	0,0	625	0,0
<i>Iné</i>	25 543	0,5	6 294	0,1	6 373	0,1
<i>Spolu s náb. vyznaním</i>	4 100 237	76,0	4 521 549	84,0	3 840 949	72,8
<i>bez vyznania</i>	725 362	13,4	697 308	13,0	515 551	9,8
<i>nezistené vyznanie</i>	571 437	10,6	160 598	3,0	917 835	17,4
<i>SR celkom</i>	5 397 036	100	5 379 455	100	5 274 335	100

Zdroj: Štatistický úrad SR, Sčítania (ľudu) obyvateľov a bytov 1991, 2001, 2011

V období medzi rokmi 2001 a 2011 zaznamenávame naopak pokles v kategórii veriacich – z 84,0% na 76% – a percentuálne (o 7,6%) takmer zhodný nárast v kategórii nezistených. Podiel osôb bez vyznania sa podstatnejšie nezmenil. Výraznejší pokles veriacich nastal predovšetkým v prípade dvoch najväčších cirkví – Rímskokatolíckej a Evanjelickej cirkvi a.v. (Tabuľka 2.1). Na tomto mieste môžeme vysloviť hypotézu o tom, že časť obyvateľstva, ktorá v priebehu 90. rokov deklarovala svoju príslušnosť k náboženstvu ako súčasť všeobecne akceptovanej

normy, ktorá však bola tvorená skôr ľuďmi s nižšou mierou religiozity, nábožensky „vlašných“, s nižšou mierou vnútornej religiozity, po určitom čase svoj vzťah k inštitucionalizovanej a tradičnej cirkvi i na deklaratórnej úrovni prehodnotila. Môže ísť o generáciu, ktorá zažila komunizmus – v tejto súvislosti niektorí autori, napríklad Barchunova, „zážitkom komunizmu odôvodňujú aj nižšiu mieru stability porevolučných konverzií, resp. fenomén menej stabilných afiliácií.“ (citované podľa Podolinská, 2008, s. 60) Môže ísť čiastočne aj o fenomén výmeny generácií, kedy tá najstaršia vymiera a mladšie generácie, ktoré ju nahrádzajú, cítia potrebu v niečo veriť, ale bez potreby patriť k nejakej tradičnej inštitúcii. M. Tížik v podobnej súvislosti píše o detradicionalizácii a možnému príklonu k neinštitucionalizovaným a necirkevným podobám religiozity (Tížik 2006).

Účasť na bohoslužbách v prvej dekáde nového tisícročia taktiež klesá, čo potvrdzujú údaje z výskumu EVS. Medzi rokmi 1999 a 2008 došlo k poklesu podielu osôb, ktoré chodia na bohoslužby pravidelne každý týždeň alebo častejšie, zo 40,5% na 34,3%. V rovnakom období klesol i podiel tých, ktorí sa modlia k Bohu (mimo účasti na bohoslužbách) častejšie ako raz za týždeň o päť percent (zo 49% na 43,9%). V názoroch na schopnosť cirkví dávať odpovede na vybrané problémy väčšinou tiež zaznamenávame pokles – medzi rokmi 1999 a 2008 sa znížil podiel respondentov, ktorí súhlasia s tým, že cirkvi odpovedajú na morálne problémy a potreby jednotlivca, na problémy rodinného života i na duchovné potreby ľudí. Môže to byť znakom slabnúcej dôvery ľudí k tradičným cirkevným inštitúciám.

Na druhej strane vzrástol podiel tých, ktorí si myslia, že cirkvi odpovedajú na súčasné sociálne problémy na Slovensku, s týmto názorom sa však stále nestotožňuje viac ako polovica respondentov, z čoho sa dá usudzovať, že prítomnosť cirkví v sociálnej sfére na Slovensku stále nie je vnímaná ako veľmi významná (bližšie pozri Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008).

Po zmapovaní základných prejavov náboženského života na Slovensku sa teraz zameriame na detailnejšiu analýzu náboženskej viery, predstáv o Bohu i miery vlastnej identifikácie respondentov s náboženstvom, ako to zachytil výskum ISSP Náboženstvo 2008 a predchádzajúci výskum ISSP na rovnakú tému realizovaný v roku 1998.

V oboch výskumoch figurovala otázka, v ktorej mali respondenti vyjadriť svoj celkový vzťah k Bohu. Približne jeden z desiatich opýtaných vo výskume jednoznačne deklaruje, že v Boha neverí, približne štyria z desiatich naopak vyjadrujú nespochybniteľné presvedčenie o existencii Boha. Podiel takto odpovedajúcich respondentov sa v priebehu desaťročia (1998 – 2008) prakticky nezmenil a ani v ďalších variantoch odpovedí na otázku o celkovom vzťahu k Bohu nedošlo k výraznejším zmenám. Podobne stabilné (v priebehu uvedeného desaťročia) sú aj odpovede o vzťahu k Bohu teraz a v minulosti – polovica respondentov na Slovensku deklaruje, že verí a vždy verila v Boha a len 14 percent tvrdí, že v Boha neverí teraz a nikdy ani v Boha neverili.

Za nábožensky založeného človeka sa v roku 2008 považovalo 57,6% respondentov, v roku 1998 54,3% respondentov (súčet odpovedí „veľmi silne nábožensky, „silne nábožensky“ a „skôr nábožensky“). Za nenábožensky založených ľudí sa v roku 2008

považovalo 24,3% opýtaných, desaťročie predtým to bol takmer rovnaký podiel respondentov – 24,4% (súčet odpovedí „skôr nenábožensky“, „silne nenábožensky“ a veľmi silne nenábožensky“). Bližší pohľad napovedá, že podiel veľmi silne nábožensky a silne nábožensky založených ľudí ostal stabilný, mierne sa od roku 1998 zvýšil podiel respondentov, ktorí sa považujú za skôr nábožensky založených. Hoci celkový podiel nenábožensky založených ľudí ostal konštantný, v priebehu desaťročia narástol podiel veľmi silne nenábožensky založených ľudí a klesol podiel respondentov, ktorí sa považujú za skôr nenábožensky založených.

Tabuľka 2.2. Považujete sa za človeka založeného ...

	2008	1998
	podiel v %	podiel v %
1. veľmi silne nábožensky	4,3	4,7
2. silne nábožensky	15,6	15,8
3. skôr nábožensky	37,7	33,8
4. ani nábožensky, ani nenábožensky	15,4	20,7
5. skôr nenábožensky	10,1	15,8
6. silne nenábožensky	6,4	5,2
7. veľmi silne nenábožensky	7,8	3,4
9. nevie + neodpovedal	2,6	0,6
SPOLU	100	100

Zdroj: Náboženstvo. ISSP na Slovensku 2006 – 2008; Slovenský archív sociálnych dát. ISSP Náboženstvo 1998.

Mieru náboženskosti ľudí môžeme sledovať aj na základe iných, odvodených indikátorov. Respondentom boli predkladané tvrdenia, pri ktorých boli požiadani, aby vyjadrili mieru súhlasu či nesúhlasu s nimi. Na ilustráciu vyberieme dva z nich, ktoré sa nám zdajú byť vhodné na identifikáciu miery náboženskosti. Predpokladáme, že súhlas s tvrdením „Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka.“²³ a nesúhlas s tvrdením „Podľa môjho názoru v živote neexistuje žiadny vyšší zmysel.“²⁴ budú indikátormi nábožensky založeného, resp. veriaceho človeka.

²³ Vo výskume ISSP Náboženstvo v roku 1998 znel výrok nasledovne: „Boh sa osobne zaujíma o každého človeka.“

²⁴ Vo výskume ISSP Náboženstvo v roku 1998 znel výrok nasledovne: „Neexistuje žiadny vyšší zmysel života.“

S výrokom „Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka,“ súhlasila v oboch výskumoch (v roku 2008 i v roku 1998) polovica respondentov a nesúhlasila štvrtina z nich (Tabuľka 2.3).²⁵

Tabuľka 2.3. „Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka.“

	2008	1998
	podiel v %	podiel v %
1. úplne súhlasím	28,0	32,6
2. skôr súhlasím	23,0	18,4
3. ani súhlasím, ani nesúhlasím	16,9	14,0
4. skôr nesúhlasím	10,0	11,5
5. vôbec nesúhlasím	15,1	13,4
9. nevie + neodpovedal	7,0	10,1
SPOLU	100	100

Zdroj: Náboženstvo. ISSP na Slovensku 2006 – 2008; Slovenský archív sociálnych dát. ISSP Náboženstvo 1998.

Aj na základe týchto zistení sa ukazuje, že medzi rokmi 1998 a 2008 sa na Slovensku podiel ľudí hlásiacich sa k náboženstvu dramaticky nemení, približne polovica respondentov sa považuje za nábožensky založených a asi štvrtina o sebe tvrdí, že nie sú nábožensky založení. Potvrdzujú to aj názory na výrok „Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka.“ Preto môžeme povedať, že tento výrok pomerne spoľahlivo diferencuje medzi nábožensky založenými ľuďmi a tými, ktorí sa k náboženstvu nehlásia.²⁶

²⁵ Pri súhlase ide o súčet odpovedí „úplne súhlasím“ a „skôr súhlasím“, pri nesúhlase o súčet odpovedí „skôr nesúhlasím“ a „vôbec nesúhlasím“. Súčet do 100% dopĺňajú odpovede „ani súhlasím, ani nesúhlasím“ a „nevie si vybrať“, respektíve „neodpovedal“.

²⁶ Vo výskume ISSP Náboženstvo 2008 s výrokom „Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka“ súhlasí 82% veľmi silne nábožensky založených ľudí a 73% silne nábožensky založených ľudí (súčet odpovedí „úplne súhlasím“ a „skôr súhlasím“), s výrokom nesúhlasí 85% silne nenábožensky a 84% veľmi silne nenábožensky založených ľudí (súčet odpovedí „skôr nesúhlasím“ a „vôbec nesúhlasím“, pričom možnosť „vôbec nesúhlasím“ pri oboch posledne zmienených kategóriách respondentov si vybralo až 73% z nich).

V oboch výskumoch, ktoré delí desaťročie, sa taktiež polovica ľudí nestotožnila s tvrdením „Podľa môjho názoru v živote neexistuje žiadny vyšší zmysel“, čo je možné považovať za charakteristické pre nábožensky založených ľudí (Tabuľka 2.4).

Tabuľka 2.4. „Podľa môjho názoru v živote neexistuje žiadny vyšší zmysel.“

	2008	1998
	podiel v %	podiel v %
1. úplne súhlasím	5,9	6,9
2. skôr súhlasím	8,8	11,1
3. ani súhlasím, ani nesúhlasím	22,6	18,2
4. skôr nesúhlasím	28,5	27,5
5. vôbec nesúhlasím	22,0	21,3
9. nevie + neodpovedal	12,2	15,0
SPOLU	100	100

Zdroj: Náboženstvo. ISSP na Slovensku 2006-2008; Slovenský archív sociálnych dát. ISSP Náboženstvo 1998.

Pri tomto výroku sa však ukazuje, že ľudí, ktorí sa s týmto výrokom stotožňujú, t.j. sú skeptickí k existencii vyššieho zmyslu v živote, je menej než tradičná štvrtina, čo znamená, že nie všetci nenábožensky založení ľudia na Slovensku spochybňujú existenciu vyššieho zmyslu v živote. Prostredníctvom druhostupňového triedenia údajov z výskumu ISSP Náboženstvo 2008 sa navyše nepodarilo preukázať vzťah medzi stupňom súhlasu s výrokom „Podľa môjho názoru v živote neexistuje žiadny vyšší zmysel.“ a mierou náboženského založenia. Náš pôvodný predpoklad, že táto otázka môže byť jedným z indikátorov nábožensky založeného človeka, sa teda nepotvrdil.

V súvislosti s poklesom účasti na bohoslužbách i poklesom frekvencie modlenia, ktorú sme zaznamenali medzi rokmi 1999 a 2008, ale i údajov zo Sčítaní obyvateľstva v rokoch 2001 a 2011 naznačujúcich pokles ľudí hlásiacich sa k cirkvi, nás vo výskume ISSP Náboženstvo 2008 zaujímali odpovede respondentov na výrok „Mám svoj vlastný spôsob ako sa spojiť s Bohom, bez cirkvi a náboženských obradov.“

Súhlas s týmto výrokom vyjadrilo 27,9% respondentov, distribúcia odpovedí na túto otázku však môže mať určitú výpovednú hodnotu hlavne u tých respondentov, ktorí sa považujú za nábožensky založených. Medzi veľmi silne nábožensky založenými vyjadruje nesúhlas s týmto tvrdením až 71,4%, podiel nesúhlasných odpovedí postupne klesá u silne nábožensky založených ľudí a skôr nábožensky založených ľudí, a naopak, miera súhlasu s týmto výrokom u nich stúpa. Poukazuje to na fakt, že aj ľudia, ktorí sa považujú za nábožensky založených, deklarujú, že na kontakt s Bohom nepotrebujú sprostredkujúcu úlohu cirkvi – dokonca aj medzi veľmi silne nábožensky založenými ľuďmi sa takto vyjadrilo 12,3% z nich. Aj tieto údaje potvrdzujú určitý trend k deinštitucionalizácii náboženského života v súčasnej spoločnosti.

Záver

Na základe prezentovaných údajov z reprezentatívnych sociologických výskumov je možné povedať, že viera obyvateľov Slovenska v Boha, miera náboženského založenia na základe sebaidentifikácie, názory a náboženské predstavy ľudí, sú v priebehu desaťročia medzi rokmi 1998 a 2008 pomerne stále a konzistentné. Podiel osôb bez vyznania ostáva približne rovnaký. V spoločnosti z tohto hľadiska nedochádza k výrazným zmenám. Znižuje sa však dôvera ľudí v cirkev ako inštitúciu, čo sa prejavuje poklesom ľudí hlásiacich sa k cirkvi i nižšou účasťou na bohoslužbách.

Tieto skutočnosti sú v súlade s trendmi v kresťanskom a cirkevnom prostredí vo svete, kde už od polovice sedemdesiatych rokov minulého storočia zaznamenávame krízu tradičných cirkví a príklon k voľnejším formám náboženskej organizovanosti (Kocúr 2010) a k postojom, ktoré je možné charakterizovať známym slovným spojením „*believing without belonging*“ (Davie 1994; viera bez príslušnosti k cirkvi).

T. Luckmann v tejto súvislosti hovorí o trende smerom k privatizácii náboženstva, o absencii všeobecne záväzného modelu transcendentnej skúsenosti a hľadania zmyslu života. Nemusí to podľa neho znamenať významný ústup náboženstva v západných spoločnostiach, naznačuje to však, že prechádza dôležitou zmenou svojej spoločenskej formy (Luckmann 2010).

Tomáš Halík v súvislosti s procesom globalizácie a jeho pôsobením na zmeny sociálnych rolí náboženstva uvádza, že vo viacerých spoločnostiach dochádza k oslabovaniu monopolného postavenia náboženských organizácií a tradičných náboženských štruktúr. Dôsledkom je šírenie náboženského individualizmu, alternatívnych foriem i funkcionálnych alternatív náboženstva (Halík 2006).

Je oprávnené predpokladať, že aj slovenská spoločnosť prechádza vývojom spomenutým v teoretickej časti tejto kapitoly, ktorý na základe početných empirických výskumov v západných krajinách načrtli sociológovia (náboženstva). Je to situácia, v ktorej nedochádza k oslabovaniu náboženstva ako takého, ale k oslabovaniu náboženskej autority. Viera v Boha u relatívne nemennej časti spoločnosti ostáva, menia sa len jej formy a spôsoby vyjadrenia.²⁷

²⁷ Autori v poradí poslednej analytickej štúdie mapujúcej náboženský život na Slovensku i v niektorých iných spoločnostiach strednej Európy (Podolinská – Krivý – Bahna 2013) konštatujú, že na Slovensku môžeme v druhej dekáde nasledujúcej po roku 1989 pozorovať tendenciu k vyvážovaniu religiozity z väzby na cirkev v prospech (jej) narastajúcej individualizácie a privatizácie, táto tendencia však nemá povahu radikálneho obratu, aj preto má cirkevná religiozita na Slovensku (aj v porovnaní s niektorými inými okolitými krajinami) stále značnú váhu. Nemožno preto až tak hovoriť o hľadaní „alternatív“ k tradičnej religiozite, ale skôr o akceptácii „alternatív“ v rámci tradičnej religiozity (Podolinská – Krivý – Bahna, 2013, s. 246 – 247).

**Súčasná realita vzťahov na slovenskom vidieku:
Vidiecke komunity v ohrození alebo ako kapitalizmus pretvára sociálne
vzťahy na dedine**

Alena Rochovská, Juraj Majo, Marcela Káčerová

Úvod a metodologické východiská

Agrárnosť už nie je typická črta súčasného slovenského vidieka. Táto skutočnosť výrazne mení a zasahuje do tradičnej funkcie vidieckeho prostredia. V 90. rokoch 20. storočia sa slovenský vidiek výrazne mení pod vplyvom nástupu globálnej transformácie spoločnosti. Dopady týchto nových trendov sa prejavili na značnej časti vidieckej populácie výraznými štrukturálnymi zmenami a predovšetkým na reálnom správaní sa tejto skupiny obyvateľstva (Gajdoš, Pašiak 2008).

Podstata nášho prístupu k skúmaniu reality vzťahov na súčasnom slovenskom vidieku leží v kvantifikácii *vzťahov vidieckych domácností v kontexte susedstva, obce a miestnych inštitúcií*, ale snažili sme sa tiež zachytiť *zmeny a motivácie pre ich udržiavanie a rozvíjanie*. Zároveň sme identifikovali existujúce siete a aké zmeny domácnosti/jednotlivci zúčastnené na výskume pozorujú vo vzťahu k jednotlivým predstaviteľom sociálnych sietí (rodina, susedia, priatelia, spolupracovníci).

Podklad pre naše analýzy a interpretácie tvorili dáta zozbierané v rozsiahlom výskume životných stratégií na slovenskom vidieku v 506 domácnostiach, jednak prostredníctvom dotazníkov, ale tiež v hĺbkových rozhovoroch so zástupcami týchto domácností. Domácnosti, ktoré sme navštívili počas nášho výskumu, boli z piatich rôznych regiónov Slovenska. Skúmané lokality boli primárne vidiecke a ich výber mal odrážať najmä variabilitu stratégií každodenného prežívania v období zložitej ekonomickej situácie.

Pre účely tejto kapitoly nás najviac budú zaujímať sociálne a demografické charakteristiky domácností: veková štruktúra, veľkosť domácnosti, počet generácií žijúcich v rámci jednej domácnosti, formálne aj neformálne ekonomické aktivity jednotlivých členov, ale najmä prístup domácnosti k sociálnym vzťahom a väzbám rôzneho charakteru (rodinné, susedské, pracovné vzťahy a pod.). Tieto charakteristiky, ako v súlade s Burawoy a kol. (2000) predpokladáme, majú vplyv na výber stratégií domácností a utváranie udržateľného živobytia.

Príklady, ktorými sa pokúsime poukázať na charakter sociálnych sietí slovenských vidieckych domácností, vzišli zo stovky štruktúrovaných rozhovorov vykonaných v období rokov 2009 – 2011 v obciach z piatich regiónov Slovenska (Závod a Moravský Svätý Ján; Novot' a Oravská Jasenica; Lazy pod Makytou, Lysá pod Makytou, Záríečie,

Mestečko a Dohňany; Muráň a Muránska Dlhá Lúka; Papín, Zubné a Pichne).²⁸ Ide o užší výber z 506 domácností, ktoré sa v týchto rokoch zúčastnili na dotazníkovom prieskume. Výroky sú hlasmi členov týchto domácností z viacerých generácií a demografických štruktúr – rozprávajú o živote a životných skúsenostiach ľudí žijúcich na vidieku, susedských vzťahoch a ich zmenách, ktoré sú odrazom širších zmien, ktorými slovenský vidiek v súčasnosti prechádza.²⁹

Vybrané historické východiská pri výskume spoločenstva rodiny a komunity

Vidiecka komunita predstavuje v ľudskej spoločnosti jednu z najstarších a najpevnejších a zároveň inštitucionalizovaných foriem nerodinného ľudského spoločenstva. Táto forma ľudskej pospolitosti má podľa Moravanskej (Moravanská, 2009, s. 381) tri základné zložky – spoločné územie, interpersonálne vzťahy (niekedy rozšírené o spoločné normy, hodnoty a záujmy) a sociálne interakcie definované rôznym spôsobom. Vo vzťahu k existencii vidieckej komunity sa prejavujú tieto prvky aj tým, že na rozdiel od iných foriem spoločenstva vykazujú vysokú mieru stability s možnými pozitívnymi alebo negatívnymi deviáciami v čase.

Na existencii vidieckej komunity sa podieľa, resp. v minulosti sa podieľalo niekoľko prvkov, ktoré síce nedefinovali vidiecku komunitu ako takú, ale existencia komunity z nej vychádzala. Išlo v prvom rade o poľnohospodársku činnosť, ako najrozšírenejšiu formu obživy obyvateľstva vo vidieckom priestore. Spätosť s pôdou určovala takmer všetky vzťahy rodinného, individuálneho ale aj spolkového života. Stmelujúcim znakom bolo jej ontologické postavenie a z nej vyplývajúca materiálna závislosť.

Sféra práce a sféra bývania (alebo aj rodinného života, ako sféry verejnej a intímnej) boli takmer totožné a navzájom závislé, pričom neoddeliteľnosť územného a sociálneho priestoru sa viazala na obyvateľov žiacich sa roľníctvom (Danglová, 2005, s. 367). Spoločná práca najmä v rodinnom kruhu s presnou deľbou zmiernovala vynaloženú fyzickú námahu, šetrila čas a stala sa platidlom vo forme výmeny.

Kľúčovým faktorom sa stala následne jej stratotvorná funkcia. Spojenie práce a jej efektívnej organizácie, rozumu, skúseností a kapitálu determinovala v komunite spoločenský status a následne vrstvila štruktúru obyvateľstva v komunite a do určitej miery determinovala jej životaschopnosť, prijímanie nových myšlienok, životnú, zdravotnú a vzdelanostnú úroveň a podobne.

Pôda bola v živote roľníka najvyššou hodnotou, ktorá sa zušľacht'ovala a pestovala prácou. Zmenu v tomto ohľade priniesla socialistická kolektivizácia. Tá podporila deľbu medzi pracovným a domácim životom a medzi platenou a neplatenou prácou

²⁸ Závod a Moravský Svätý Ján sú **obce na Záhorí**; Novot' a Oravská Jasenica obce na **Orave**; Lazy pod Makytou, Lysá pod Makytou, Záriečie, Mestečko a Dohňany sú **obce na strednom Považí**; Muráň a Muránska Dlhá Lúka sú **obce na Gemeri** a Papín, Zubné a Pichne sú **obce ležiace v severnej časti Zemplína**.

²⁹ Výskumnou priestorovou jednotkou bola vidiecka obec resp. dedina a v nej žijúce domácnosti (rodinný príslušníci žijúci „pod jednou strechou“). Pod pojmom dedina rozumieme základnú sídelnú spoločensko-kultúrnu jednotku, ktorá vznikla v historických podmienkach, keď v spôsobe života jej obyvateľov vystriedala sídlisková spolupatričnosť príbuzenskú (Slavkovský 2002).

(Danglová 2005). Toto rozdelenie v rámci pracovného cyklu poskytovalo v socializme väčšie možnosti trávenia voľného času, ako aj vyššiu mieru interakcie medzi ľuďmi v rámci komunity (Torsello, 2008, s. 518).

Takmer totožné postavenie sféry práce a sféry rodiny ukázalo vzájomnú závislosť a determináciu vzťahov. Rodinné zväzky boli nielen emočnými, ale oveľa viac funkčnými zväzkami, nakoľko podstatným faktorom, ktoré modifikovali spôsob a štýl rodinného života boli materiálne podmienky (Slavkovský, 2002, s. 135).

Roľnícka rodina tvorila výrobnú-konzumnú jednotku zameranú na uchovanie a rozvoj hospodárstva, ktorej polyfunkčnosť, nízka mechanizácia a malé výmery poľnohospodárskej pôdy vymedzovali prácu vzhľadom na vek, pohlavie a osobné možnosti (Slavkovský, 2011, s. 112). Prepojenie rodiny a práce alebo emočného a funkčného pomáhalo udržať širšie povedomie o pokrvných a umelých príbuzných vo viacgeneračnom pohľade viac ako v súčasnosti. Je pravdepodobné, že transformácia foriem obživy, ústupom poľnohospodárstva a následná „redukcia“ vzťahov na výraznejšie emočnú rovinu odhaľuje novú kvalitu rodinných vzťahov, väčšiu individualizáciu, nezávislosť, ale prináša aj slabnutie väzieb a povedomia o vzdialenejšom príbuzenstve.

Aj v dôsledku predlžovania ľudského veku a menšieho počtu detí tu prevládajú vertikálne rodinné vzťahy nad horizontálnymi (Ondrejko, Majerčíková, 2006, s. 22). Súvisí to s tým, že v nepoľnohospodárskej forme obživy sú sféry rodiny a sféry práce často izolované entity, ktoré sa len zriedka prekrývajú (nanajvýš rodinné firmy). Oddelenie týchto sfér vyžaduje väčšiu námahu jednotlivca na udržiavanie vzťahov a môže spôsobiť slabnutie vzťahov v jednej alebo druhej sfére.

V druhej polovici 20. storočia sme v rámci rodinných vertikálnych vzťahov svedkami jedného pomerne výrazného kultúrneho konfliktu. Je ním generačný rozchod v názore na viacgeneračné bývanie. Predstavy rodičov o spoločnom bývaní pretavené do viacposchodových rodinných domov sa rozišli a mladšie generácie často odišli bývať do mesta alebo samostatného bývania. Charakteristickým znakom mnohých obcí slovenského vidieka sa stali veľké domy, v ktorých býval len rodičovský pár alebo len jeden z rodičov (Falt'an, 2009, s. 13).

Inou sférou, ktorá je od sféry rodiny a sféry práce menej závislá, ale v rámci komunity dôležitá, je sféra susedstva, priateľstva a širšej obecnej komunity. Podľa Štefánka (Štefánek, 1944, s. 79) je susedstvo najtypickejším sociologickým javom na dedine, ktorej funkčný bohatý program tvorí z celej dediny praktickú rodinu (vo sfére) vzájomnej pomoci a úcty. Išlo o prvé sociálne zoskupenie, ktorých nespájali pokrvné, ale výrobné, majetkové a spoločenské vzťahy (Slavkovský, 2002, s. 123). Aj v súčasnosti sféra susedstva do veľkej miery predstavuje kľúčové aspekty existencie a prežívania vidieckej komunity.

Niekedy majú tieto sféry určité prieniky (napr. sféra susedstva a sféra priateľstva), no najmä v sfére komunity sa môžu vytvárať menšie podsféry (napr. v rámci cirkevného spoločenstva, spolkov, rôznych združení a pod.). V súčasnosti sme svedkami skôr uzatvárania sféry rodiny do najintímnejšej, často neprípustnej zóny. Sféra susedstva

je viac nahrádzaná z hľadiska intenzity kontaktov sférou priateľstva, a to často s mimokomunitnými dosahmi a menšie podsféry tiež často strácajú svoju jednotiacu silu v porovnaní s minulosťou.

Zmena ekonomickej aktivity, zintenzívnenie vzťahov a zánik relatívnej izolácie komúnit neznamenal, že ľudia v minulosti hneď prijímali kultúru, princípy spoločenského styku a svetonázoru, s ktorým sa stretávali v meste, na pracovisku, na cestách (Skalník, 1999, s. 73). Vidiecka komunita sa tak stáva menej výrazne definovanou diskretnou jednotkou. Často sú mimokomunitné kontakty a sféry intenzívnejšie ako v rámci komunity v mieste bydliska (napr. v prípade procesu rezidenčnej suburbanizácie vidieckej obce).

Úzke prepojenie rodiny v skôr jej širšom význame a pracovného zapojenia súvisí so štruktúrou hospodárstva a s legislatívnymi východiskami ešte z čias feudalizmu. Ako konštatuje Janšák (Janšák, 1932, s. 73 – 74), dom predstavoval v minulosti daňovú jednotku, od ktorej sa vyberajú rôzne poplatky, čo bránilo rozširovaniu počtu domov (aj vzhľadom na to, že zemepán ustanovil počet domových gruntov, ktoré sa nemohli rozširovať, aby nerástli odvody zemepána voči štátu) a spôsobuje zviazanie pokrvného príbuzenstva, nadstavovanie či pristavovanie bytových jednotiek a pod. Výsledkom bola nedielna rodina, čo predstavuje majetkové spoločenstvo rodiny a nie nedeliteľnosť majetku (Švecová, 1989, s. 216).

Najčastejšie sa spoločný majetok delil po smrti gazdu, dovtedy zväčša rodiny zosobášených súrodencov (najmä bratov) pracovali spolu. Generačný princíp pritom nepripúšťal delenie medzi rodičmi a deťmi, ale len medzi súrodencami. Ak sa ženatí synovia rozdelili, vznikli nové nukleárne rodiny, ktoré sa postupne ďalej rozširovali. Právo a povinnosti potomkov na otcovizni tak vytváralo vzťahy medzi rodičmi a deťmi, súrodencami a ostatnými členmi rodiny, pričom sa odsudzovali tí rodičia, ktorí uprednostňovali jedného potomka pred druhým (Švecová, 1989, s. 215).

Napriek jestvujúcej sociálnej diferenciacii silnou črtou a hodnotou dedinského spoločenstva na Slovensku ešte v 1. polovici 20. storočia bola sociálna súdržnosť. Vyplývala zo situácie relatívnej lokálnej sebestačnosti a bola posilňovaná internou solidaritou, ktorá sa prejavovala v starostlivosti o spoločné komunitné vlastníctvo lúk a pasienkov, a ktorá sa upevňovala rozvinutými formami vzájomnej susedskej výpomoci. Dobré príbuzenské a susedské vzťahy sa utvrdzovali vzájomnou výmenou darov. Sociálna hodnota týchto vzťahov sa významne posilňovala spoluúčasťou pri významných rodinných udalostiach, ako svadba, úmrtie (Praženicová, 1992, s. 143).

Podľa Torsella (Torsello, 2005, s. 110) v neskoršom období (nástup socializmu) nútená kolektivizácia a vývoj lokálneho industriálneho centra zásadne zmenili sociálne a ekonomické vzťahy, ktoré po stáročia dominovali komunitne na dedine. Preto dedina postupne stratila svoj „poľnohospodársky“ charakter, pričom stúpila úroveň vzdelania, zlepšila sa infraštruktúra a sociálne vzťahy vnútri i mimo komunity nadobudli výrazne dynamický charakter vďaka mobilite zamestnancov.

Ďalším medzníkom, ktorý výrazne ovplyvnil charakter sociálnych vzťahov (nielen) na vidieku bol rok 1989, ktorý bol začiatkom okrem politicko-ekonomickej aj

sociálnej transformácie slovenskej spoločnosti. Rozvoj slovenského vidieka zaznamenal niekoľko významných zmien, ktoré mali dosah na viacero oblastí tamojšieho sociálneho, ale aj komunitného, rodinného či individuálneho života obyvateľa vidieka. Najvýraznejšie sa na slovenskom vidieku prejavili štruktúrne zmeny v zamestnanosti spôsobené rozpadom tradičných foriem socialistického spoločného hospodárenia a následnou reorientáciou na súkromný sektor alebo prechodom do iných sektorov hospodárenia, resp. sa na vidieku objavil dovtedy novoetablovaný fenomén nezamestnanosti, čo pod jej dlhodobým vplyvom často viedlo k strate sociálnych a pracovných návykov a zručností a neraz poznačilo či dokonca traumatizovalo existujúce vzťahy v rámci komunity a rodiny (Rochovská, Majo 2013). Gajdoš s Pašiakom vo svojom sociologickom výskume poukazujú na zásadný fakt, že sociálne vzťahy a väzby sa (takto) v dedinských lokalitách najmä v málo rozvinutých regiónoch rozkladajú (Gajdoš, Pašiak 2008).

Sociálne siete a vidiecke spoločenstvo

Sociálna sieť je definovaná ako „špecifický súbor väzieb medzi definovaným súborom jedincov s takou schopnosťou, že tieto väzby ako celok môžu byť použité k interpretácii spoločenského správania jedincov.“ (Mitchell 1969, cit. podľa Bridge, 2002, s. 6) Podľa Bridge býva na sociálne siete nahliadané ako na nevyhnutnú súčasť definície povahy lokality (Bridge 2002).

Sociálne siete sú veľmi dôležitou časťou prostredia, v ktorom domácnosť pôsobí. V minulosti boli vzťahy domácností jedným zo spôsobov, ktorým domácnosti zvládali ťažkosti. Stále zostávajú dôležitým prostriedkom riadenia živobytia domácnosti a sociálnej exklúzie a zaistovania sociálnej reprodukcie.

Rodina

Vidiecke sociálne vzťahy sú založené na susedstve resp. na rodinných väzbách v prvom rade. V našom výskume sa potvrdilo, že blízkosť/prítomnosť rodinných príslušníkov (rodičov, detí a súrodencov) do výskumu zapojených domácností v tej istej obci sa pohybovala na úrovni 34 – 45%. Z hodnotených lokalít sa najvyššia prevalencia rodinných príslušníkov v tej istej obci prejavila v oravských domácnostiach (kde ešte stále nachádzame tradičné veľké rodiny a ich naviazanie na pretrvávajúce hospodárenie).

Tabuľka 3.1. Zastúpenie priestorových rodinných vzťahov podľa lokalít

Lokalita	Starí rodičia žijú v tej istej obci	Rodičia žijú v tej istej obci	Súrodenci žijú v tej istej obci	Deti žijú v tej istej obci
Orava	19%	52%	76%	57%
Záhorie	18%	39%	47%	57%
Považie	9%	37%	32%	43%
Gemer	6%	32%	41%	20%
S. Zemplín	9%	16%	31%	17%
Spolu*	12%	35%	45%	38%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

Rodina ako základná jednotka spoločnosti má najvýznamnejšie miesto v hodnotení vzťahov. Za veľmi dôležitú ju označilo 79% domácností, najvýraznejšie v regiónoch Orava a Severný Zemplín, kde sa nevyskytovali respondenti, pre ktorých by rodina nebola vôbec dôležitá, na rozdiel od regiónu Záhoria, kde tieto hodnoty boli najvyššie.

Tabuľka 3.2. Dôležitosť rodiny podľa lokalít

Lokalita	Aká je rodina dôležitá?			
	Nie je dôležitá	Trochu dôležitá	Dôležitá	Veľmi dôležitá
Orava	0%	0%	14%	85%
Záhorie	4,1%	2%	21,4%	72,4%
Považie	1%	2%	20,4%	76,5%
Gemer	1%	4%	14,9%	80,2%
S. Zemplín	0%	3,9%	15,5%	80,6%
Spolu*	1,2%	2,4%	17,2%	79%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

Susedstvo a vzájomná pomoc

Štefánek (1944) charakterizuje susedstvo po rodine ako najtypickejší sociologický jav na dedine. Slavkovský (2002) v definícii tradičnej dediny rovnako zdôrazňuje existenciu susedstva, ktoré v tradičnom spôsobe života netvorilo len jeho hospodársku stránku, ale plnilo aj ďalšie funkcie: ochrannoprávnú, komunikačnú, kulturno-zábavnú, socializačnú, sociálno-kontrolnú a pod. Sociálna súdržnosť v rámci dedinského spoločenstva na Slovensku bola jeho silnou črtou a hodnotou.

Gajdoš, Pašiak (2008) tvrdia, že sa vytrácajú aj také fenomény ako susedské vzťahy, spolunažívanie, pohostinnosť, aktivita, záujem o tradície. Narušovanie sociálnych vzťahov a spolužitia vyplýva najmä z nepriaznivej hospodárskej situácie, v ktorej sa ocitla väčšina ľudí na vidieku, a v sociálnej oblasti sa prejavuje ako sociálna nerovnosť s príznačnými znakmi chudoby. Náš výskum podporuje vyššie uvedené zistenia. Frekvencia vzájomnej rodinnej výpomoci nevykazuje vo výskumných domácnostiach výrazné zastúpenie. Podľa nášho výskumu si vzájomne vôbec nepomáha až 13 – 14% domácností. Takmer raz za týždeň si vypomáha približne 20 – 23% domácností.

Obec

Ukotvenosť resp. silnú väzbu na obec narodenia sme identifikovali v prvom rade počtom prežitých rokov v danej obci. V skúmaných domácnostiach až 56% z nich deklarovalo, že žijú v obci od narodenia. 22% domácností sa v obci zdržovalo/bývalo v intervale 25 – 60 rokov. Obec ako dôležitú alebo veľmi dôležitú označilo takmer 75% z domácností, ktoré bývali v obci od narodenia. V našich zisteniach sa potvrdilo, že čím menší počet rokov v obci domácnosť prežila, tým menej dôležitá v ich každodennom živote bola. Okrem obce samotnej sa identifikujú ďalšie inštitúcie vytvárajúce sociálne siete ako cirkev, miesto pracoviska, priatelia.

Tabuľka 3.3. Dôležitosť postavenia „obce“ podľa dĺžky trvalého pobytu v obci

Obdobie prist'ahovania sa do obce	Aká dôležitá je obec			
	Nie je dôležitá	Trochu dôležitá	Dôležitá, veľmi dôležitá	neodpovedali
„odjakživa“	7,3%	17,9%	74,7%	0%
1900 – 1950	5,7%	22,9%	71,5%	0%
1951 – 1989	9,3%	19,4%	71,3%	0%
1990 a neskôr	9,7%	33,3%	55,5%	1%
Spolu *	8%	20,9%	70,9%	1%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

Cirkev

Zo sledovaného súboru 17,7% domácností považovalo cirkev za veľmi dôležitú a až 37% ju označilo za dôležitú. Významnosť cirkvi v živote na výskume zúčastnených domácností rástla priamo úmerne s rastom počtu rokov prežitých v danej obci. Takmer 61% z tých, ktorí žili v obci odjakživa, považovali cirkev za dôležitú až veľmi dôležitú. Tí, ktorí žili v obci len od roku 1990 a neskôr, považovali cirkev za veľmi dôležitú len v 11% prípadov. Aj na základe týchto údajov možno konštatovať, že postavenie cirkvi sa aj vo vidieckom prostredí oslabuje a zostáva hodnotou najmä v skupine starších obyvateľov.

Tabuľka 3.4. Dôležitosť postavenia „cirkvi“ podľa dĺžky trvalého pobytu v obci

Obdobie prist'ahovania sa do obce	Aká dôležitá je cirkev			
	Nie je dôležitá	Trochu dôležitá	Dôležitá, veľmi dôležitá	neodpovedali
„odjakživa“	16,8%	20,9%	60,8%	3,50%
1900 – 1950	20%	20%	57,1%	1,80%
1951 – 1989	22,4%	18,7%	52,4%	1,80%
1990 a neskôr	38,9%	22,2%	33,3%	5,60%
Spolu*	21,6%	20,5%	54,7%	3,3%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

Z hľadiska celkovej významnosti postavenia cirkvi v lokalite neprekvapuje ani fakt, že jej najvýznamnejšie postavenie je v regióne Orava, ktorá vysoko prekračuje ostatné skúmané regióny (pozri tabuľku 3.5. na nasledujúcej strane). Nami zaznamenané priestorové rozloženie vnímania dôležitosti a významnosti postavenia cirkvi v regiónoch súhlasí so zisteniami o intenzite prieniku sekularizačných myšlienok v rámci Slovenska (Majo, 2013, s. 227), kde región Oravy predstavuje najmenej sekularizovaný región, oblasť Považia a Severného Zemplína málo sekularizované regióny, oblasť Záhoria stredne a oblasť Gemer výrazne sekularizované regióny podľa stavu k roku 2001.

Tabuľka 3.5. Dôležitosť postavenia „cirkvi“ podľa lokality

Lokalita	Aká dôležitá je cirkev			
	Nie je dôležitá	Trochu dôležitá	Dôležitá, veľmi dôležitá	Neodpovedali
Orava	6,1%	16,2%	77,8%	0%
Záhorie	23,2%	15,2%	52,6%	9,1%
Považie	24,5%	21,4%	52,1%	2%
Gemer	39,2%	23,5%	33,4%	3,9%
S. Zemplín	16,5%	23,3%	58,3%	1,9%
Spolu*	21,6%	20,5%	54,7%	3,3%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

Pracovisko

Názory na prácu (presnejšie na vzťahy z pracoviska) a ich miesto a úloha v živote ľudí na vidieku prechádzajú premenami. Z nášho výskumu nemožno jednoznačne vytvoriť závery v otázke hodnotenia významnosti vzťahov z pracoviska. Celkovo totiž až 40% domácností na otázku neodpovedalo (pretože aktívne nie sú v riadnom pracovnom procese zapojené). Do siete kontaktov, ktoré vznikali na pracovisku a to najmä v období socializmu³⁰, zasiahla jednak nezamestnanosť, ale aj striedanie krátkodobých zamestnaní, prípadne odchod do dôchodku. Tí, ktorí sú vylúčení z trhu práce alebo tí, ktorí sa zúčastňujú iba krátkodobej, prípadne nepravidelnej práce majú prístup k takýmto sieťam veľmi obmedzený. Z relevantných odpovedí (teda od tých čo pracujú) za veľmi dôležité (pre budovanie vzťahov) považovalo pracovisko 30% domácností, v rámci všetkých respondentov mali takéto odpovede takmer 20% podiel.

Tabuľka 3.6. Dôležitosť postavenia vzťahov z pracoviska podľa lokality

Lokalita	Aké dôležité je pracovisko				
	nedôležité	trochu dôležité	dôležité	veľmi dôležité	neaplikovateľné
Orava	2,1%	7,4%	25,2%	20%	45,3%
Záhorie	4,5%	13,5%	34,8%	23,6%	23,6%
Považie	10,8%	9,8%	27,1%	16,3%	35,9%
Gemer	9,5%	7,4%	25,2%	14,7%	43,1%
S. Zemplín	4,1%	2,0%	25,5%	21,4%	46,9%
Spolu*	6,2%	7,9%	27,5%	19,1%	39,2%

zdroj: vlastný výskum, * v celom súbore respondentov

³⁰ Vzťahy z pracoviska, boli pre domácnosti veľmi dôležité a to v kontexte využívania z nich pochádzajúcej priazne a vzájomnej pomoci – pozri napr. Burawoy et al 2000, Stenning et al 2010.

Dôležitosť sociálnych sietí pri hospodárení domácností a utváraní živobytia

Výrazné zmeny, ktoré v období transformácie nastali, zákonite zmenili ekonomické myslenie ľudí, ktorých konanie ovplyvňovala snaha čo najlepšie sa vyrovnat' s týmito zmenenými podmienkami. Súbor činností, ktoré smerujú k naplneniu základných podmienok živobytia sa nazývajú životné stratégie.

Bridger a Pine (1998) ich vo svojich prácach označujú aj ako stratégie prežitia. Stratégie definujú ako spôsoby, ktorými sa domácnosti (a jednotlivci) vyrovnávajú s ekonomickou núdzou, vyvolanou transformáciou. Zdôrazňujú, že stratégie prežitia nie sú ekonomicky najracionálnejšími rozhodnutiami podľa modelov ponuky a dopytu. Avšak pokiaľ ide o kultúrny význam, lokálne vedomosti a pochopenia kontextu lokálnych vzťahov a sietí, ide o rozhodnutia, ktoré sú vykonané podľa najlepšieho vedomia jednotlivcov a sú vždy ovplyvnené objektívnymi i subjektívnymi podmienkami.

Slavkovský (2005) rozumie pod pojmom „životné stratégie“ cieľavedomé aktivity jednotlivca alebo domácnosti, ktorými sa má dosiahnuť v spôsobe života, ktorý členovia domácnosti vedú, stav považovaný v hodnotách spoločnosti za najoptimálnejší.

Skúmanie životných stratégií sa stalo jedným z najzaužívanejších prístupov pri študovaní zmien prebiehajúcich v období transformácie spoločností v postsocialistickom priestore (napr. Sik 1988, 1994; Bridger, Pine 1998; Clarke et al 2000; Piirainen 1997; Burawoy et al 2000; Wallace 2002; Neef 2002; Pavlovskaya 2004; Smith, Stenning 2006; Smit, Jehlička 2007; Stenning et al 2010 a ďalší), pričom na príkladoch stratégií domácností autori reflektujú prebiehajúce celospoločenské zmeny. V tomto zmysle možno považovať práve domácnosť za miesto prieniku spoločenských ekonomických a sociálnych procesov. Podľa Azudovej (2001) vystupuje domácnosť cez ekonomické a spotrebné aktivity nie ako pasívny odraz výsledku ekonomiky, ale ako aktívny prvok, ktorý hrá determinujúcu rolu zdrojov spoločensko-ekonomického pohybu.

Sociálne vzťahy, alebo siete využil aj Burawoy a kol. (2000) pri hodnotení hospodárenia domácností v postsocialistickom Rusku. Nazýva ich sociálnymi zdrojmi (*social assets*) a odkazuje na väzby rodinných príslušníkov a priateľov, od ktorých sa môžu jednotlivci, prípadne domácnosti dovoliť pomoci, alebo ku ktorým sú viazaní. Táto skupina zdrojov sa vzťahuje na výmenu a redistribúciu, tvorí ekonomiku darov a priazne.

Okrem sociálnych zdrojov Burawoy identifikoval ďalšie tri skupiny zdrojov, ktoré tvoria dôležitú súčasť živobytia domácnosti: materiálne zdroje (byty, autá, pôda a ďalšie materiálne zdroje, ktoré zaručujú domácu produkciu), zdroje zručností (medzi tie patria vzdelanie, odborná hodnota, fyzické zručnosti, ktoré môžu byť využívané jednak na trhu práce, ale takisto pri domácom hospodárení) a občianske zdroje, ktoré sa spolu so sociálnymi vzťahmi viac vzťahujú na výmenu a redistribúciu a sú poskytované štátom (napríklad podpora dôchodcom, detské prídavky a podobne).

Napriek rozdielom medzi jednotlivými typmi zdrojov, všetci autori používajúci tento termín sa zhodujú v tom, že jednotlivé zdroje nepracujú jednotlivo, ale navzájom spolu súvisia a pôsobia v kombináciách. Zdroje ako pôda napríklad by boli zbytočné bez zručností, sociálnych väzieb a ďalších materiálnych zdrojov potrebných na zabezpečenie práce na pozemkoch. Naproti tomu iné zdroje sa vzájomne posilňujú – domácnosti so silnejšími sociálnymi väzbami budú pravdepodobnejšie vedieť kde a ako sa domáhať občianskych zdrojov a podobne (Smith, Stenning 2006).

Nielen zdroje pôsobia vzájomným podporovaním alebo oslabovaním jeden druhého. Aj stratégie domácností rozvíjané na ich základe môžu byť v rozpore tak často, ako môžu byť vzájomne sklbené. Prítomnosť mnohých vplyvov, mnohých zúčastnených aktérov spojených s mnohými stratégiami znamená, že „niektoré dosahované ciele môžu byť v rozpore, väčšina cieľov a aktivít bude rozvinutá časom”. Zdroje sú tiež vždy využívané v širšom sociálnom, ekonomickom a politickom kontexte, môžu mať priestorové aj časové vyjadrenie (Stenning et al 2010).

Sociálne siete a domáca produkcia

Ako už bolo spomenuté, sociálne vzťahy predstavujú väzby medzi rodinnými príslušníkmi a širším príbuzenstvom, susedské vzťahy, vzťahy z pracoviska a ďalšie podobné vzťahy. Každý z týchto vzťahov sa väčšou alebo menšou mierou podieľa na utváraní živobytia domácností. Jednou z dôležitých súčastí stratégií a spôsobov pri utváraní živobytia vidieckych domácností je domáca poľnohospodárska produkcia, alebo samozásobovanie. Hoci existuje celý rad príčin, pre ktoré mnohé domácnosti od takýchto foriem hospodárenia upúšťajú, pre mnohé domácnosti samozásobovanie stále zohráva kľúčovú úlohu (napr. Stenning et al 2010; Rochovská, Majo 2013; Radičová 1997).

Birdsall (2000) na príklade Ruska poukazuje na fakt, že zatiaľ čo v predchádzajúcom, socialistickom systéme pri budovaní sociálneho kapitálu (vzťahov, priazne, pomoci) boli najčastejšie využívané pracovné vzťahy, v trhovom mechanizme sa stal kľúčovým faktor zisku. Tento faktor je považovaný za úplne primárny a celkový prebiehajúci proces monetarizácie je často sprevádzaný nárastom ilegálnych (v našom kontexte neoficiálnych) príjmov.

V tomto zmysle neformálne hospodárenie predstavuje v takomto type rozvíjajúceho sa kapitalizmu využívanie vlastných rezerv pre udržateľné živobytie, často v spojení s ostatnými praktikami hospodárenia. Skutočne množstvo domácností využíva takúto duálnu stratégiu, ktorá im zabezpečuje na jednej strane „istotu“ príjmu a prístup k benefítom spojeným s primárnym zamestnaním a na druhej strane ďalší príjem a prístup k širším sociálnym, kapitálovým sieťam cez sekundárne, neformálne zamestnanie (samozásobovanie, fušky).

Podľa Jehličku et al (2013) je až 59% populácie Slovenska súčasťou samozásobovania, čo predstavuje najvyšší podiel v rámci EÚ. Jedným z argumentov autorov je, že táto situácia korešponduje najmä s vysokou nezamestnanosťou. Rochovská, Majo (2013) pri pretrvávani domáceho hospodárenia zdôrazňujú najmä dôležitosť fungujúcich sociálnych vzťahov, kde členovia domácnosti, prípadne širšieho vidieckeho spoločenstva spoločne pracujú a navzájom si vymieňajú produkty. Od existencie sociálnych

väzieb často závisí, či domácnosti v hospodárení pokračujú alebo od neho upustia. Invalidita alebo choroba niektorého z členov domácnosti, ktorý mal dôležité postavenie pri domácom hospodárení, môže zohrávať v toto smere významnú úlohu. Často sa pre chorobu pretrhne sled navzájom súvisiacich prác a s gazdovaním sa končí. Niekedy môže hospodárenie zastaviť aj odchod člena domácnosti za prácou mimo región (muži, ale aj ženy často odchádzajú aj na niekoľko týždňov i dlhšie).

Podľa Torsella (2005) má pestovanie a práca na hospodárstve význam nielen pre rodiny žijúce v núdzi, ale aj pre tie, ktoré to k živobytiu nevyhnutne nepotrebujú, práve pre utužovanie sociálnych vzťahov. Uvádza konkrétne príklady (Torsello, 2005, s. 120) ako práca na domácich pozemkoch a v záhradách pomáha udržiavať rodinné vzťahy a určuje ich momentálnu podobu.

Medzi antropológmi panuje zhoda, že rozšírené príbuzenské vzťahy hrajú kľúčovú úlohu pri tradičných a poľnohospodárskych komunitách a stávajú sa omnoho menej dôležitými v moderných priemyselných spoločnostiach, kde sú ľudia závislí na platenej práci a najväčšiu časť tovaru a služieb kupujú (Acheson 2007). Avšak podľa výskumu, ktorý realizovali Smith a Jehlička (2013) v českých domácnostiach, zdieľanie a vzájomná pomoc v rámci príbuzenských alebo priateľských vzťahov existujú rovnako v meste, ako aj na vidieku. Výmena taktiež nie je obmedzená iba na rodinu, podieľajú sa na nej susedia, priatelia, aj spolupracovníci.

Aj v prípadoch, keď záhradníčenie a obrábanie pôdy poskytuje dôležitý doplnok k rodinnej ekonomike, ako aj v domácnostiach, kde sa potreba doplnkových zdrojov domácej výroby ostro nepociťuje, obrábanie pôdy, zdroje a práca zapájajú aktérov do sociálnych stratégií. Cieľom týchto stratégií je upevnenie spoločenských pút a dôvery v rodine. Tieto putá sa určujú starostlivým hodnotením úloh a rolí rodinných príslušníkov, ktoré definujú pravidlá správania, záväzky a očakávania. V tomto momente sa dôvera stáva faktorom pôsobiacim na vzťahy ľudí a spoľahlivosť rodinných príslušníkov. Sociálne využitie pôdy a podieľanie sa na prácach predstavujú dve z niekoľkých adaptačných stratégií, ktoré si ľudia osvojujú, aby sa vysporiadali so zmenami a neistou realitou Strednej a Východnej Európy (Torsello 2005).

Sociálne siete a reciprocita

Smith (2002) upozorňuje na ďalší dôležitý element v súvislosti s organizáciou hospodárenia domácnosti, ktorý zahŕňa využívanie osobných a rodinných sietí v recipročnej výmene iných, nepotravinových vecí, akými sú najmä práca (pre domácnosť), ale aj oblečenie. Smith (2002) dokonca považuje recipročnú výmenu produktov v rámci domácností za dôležitejšiu, ako keby sa produkty predávali ako tovar.

Aj podľa Acheson (2007) sa reciprocita v rámci slovenských domácností neobmedzuje len na zložku jedla, ale týka sa aj tovaru zakúpeného v obchodoch, alebo komodít, ku ktorým má domácnosť osobitý prístup. Významnú úlohu tu zohráva výmena práce, napríklad pri stavbe alebo úpravách domu, pri poľnohospodárskej činnosti (orba), pri drobných opravách v domácnosti.

Dôležitosť vzájomnej výmeny pomoci (práce) pre domácnosti v rurálnom prostredí, ako ukazujú Brown a Kulcsar (2001) súvisí jednak s tradíciou využívania neformál-

nych aktivít (hospodárenia) v minulosti, ale narastá najmä v kontexte ekonomickej nestability. Vzájomná výmena práce sa môže stať náhradou za platenú prácu a reprodukovaním spoločenskej solidarity.

Reflexia sociálnych vzťahov a ich zmien v rozprávaniach ľudí

Sociálne vzťahy a ich zmeny

Názory na to, ako fungujú vzťahy na dedine sa u našich respondentov líšili a hoci prevažovali pozitívne skúsenosti, v rozprávaniach sa väčšina zhodla na tom, že vzťahy sa oproti socializmu zmenili, zhoršili. Aj na vidieku sa prehĺbujú sociálne rozdiely, hoci je to menej viditeľné ako v mestách, aj tu sa prejavuje narastajúci individualizmus, nedostatok času a celkové zhoršovanie sa medziľudských vzťahov.

Počas socializmu, kedy život na dedine prebiehal v pomerne presných a predvídateľných líniách, bol životný štýl domácností veľmi podobný. Jednak to bolo dôsledkom iba nepatrných sociálnych rozdielov, ale aj možnosťami a zdrojmi, ktorými členovia domácností disponovali, či už v pracovnej alebo voľnočasovej sfére. Nová spoločnosť priniesla omnoho väčšiu variabilitu do pracovných vzťahov aj majetkových nerovností, čo sa odrazilo aj v odlišnej sociálnej situácii domácností a vo variabilite ich životných stratégií.

Je zrejmé, že majetkové rozdiely začali ľudí diferencovať aj v oblasti medziľudských vzťahov. Pôvodne nezištné medziľudské vzťahy, sú postupne najmä vplyvom peňazí pretvárané. Kým v minulosti bola reciprocita pri práci samozrejmom súčasťou dedinského života, v súčasnosti začína byť práca aj pre susedov presne ohodnotená. Nezištná, bezplatná pomoc sa stáva výnimkou.

Na druhej strane možno pozorovať (najmä u najchudobnejších domácností, ktoré nemajú potrebné prostriedky na zaplatenie drahších, oficiálnych služieb) zaujímavý fenomén demonetarizácie, kedy sú niektoré práce poskytované bez finančnej hotovosti, „na výmenu“. Za prácu ľudia nedostávajú peniaze, ale práca je „zaplatená“ poskytnutím inej práce, tovarom a podobne. Takto ušetrené peniaze poskytujú dôležitú súčasť životných stratégií pre domácnosti v neistej alebo zlej ekonomickej situácii. Znižovanie nákladov predstavuje stratégiu pre chudobné domácnosti, ktoré nemajú možnosť zvýšenia príjmu a hoci ide o stratégiu „slabú“ alebo „obrannú“ (napr. Burawoy et al 2000; Wallace 2002), ktorá neumožňuje posun z chudoby, využívanie sociálnych sietí umožňuje aspoň udržateľnosť živobytia a znižuje riziko prepadu do ešte väčšej chudoby.

V súvislosti so zmenami vo vzťahoch na súčasnej slovenskej dedine možno ešte spomenúť zmeny v hodnotách, ktoré respondenti často uvádzali. Úprimnosť ako hodnota v kontexte vzťahov na vidieku sa často objavovala v rozprávaní respondentov ako niečo, čo sa postupne zo vzťahov vytráca, naopak, slovíčko *závisť* bolo skloňované počas interview vo všetkých pádoch. Kým pôvodne bola anonymita a formálne vzťahy záležitosťou mesta (Stenning et al 2010), v dnešnej dobe nachádzame tieto prejavy aj v malých vidieckych komunitách.

„Každý je taký viac uzatvorený do seba.“ „Bolo to inak...teraz je aj taká závisť, že ten má prácu, ten sa má lepšie, ľudia sa tak

sledujú. A keď má sused niečoho viacej, tak je to dôvod na závidenie.“ (Živnostník, 47, Gemer)

„Ja si myslím, že nebola taká závist', povedal by som, že ľudia mali k sebe tak trochu bližšie, teraz je to také, také...nie je taký vreľý vzťah a dakedy bol. Že ste si kamaráta našli a ten kamarát si vás tak vážil. Teraz vás zavolá dakto voľačo zrobiť, vidí, že to viete, urobíte mu to, ale tým sa to končí, nechce s vami mať nič viacej, je to proste také, no...ja ti za to zaplatím a sme hotoví. Nie je to také ako kedysi bolo, že pôjdeme na dáke pivo a potom ty mne zas pomôžeš. Ved' aj tieto domy sa stavali tak, že niekto išiel a pomáhal v tom zmysle, že nie, že by si vypýtal za o niečo, ale ja som potom jemu išiel zase vrátiť a pokladal som si to za povinnosť, že to musím vrátiť, lebo oni mi pomohli, keď mi bolo ťažko.“ (Gemer)

„Jasné, pomáhali, ved' tam bolo aj 14 ľudí na jednej stavbe. Teraz už len za peniaze. Ale už napríklad už aj to badať, že už nemajú nejakú extra ochotu ani keď zaplatíte. Už len Rómovia takto väčšinou.“ (Gemer)

„Jasné, samozrejme, pomáhali sme si. Vtedy to akože existovali, dnes neviem, asi si to dá každý radšej zaplatiť. Ale keď sme stavali, tak to určite fungovalo. Ty si išiel mne pomôcť, ja tebe. Taká oplátka tu bola.“ (Považie)

„Ale kto by vám pomohol? Len tak? Každý je sám pre seba. Pozdravíme sa, cez leto aj pokecáme cez plot, v záhrade, ale inak nič.“ (Považie)

Spoločná práca ako neoddeliteľná súčasť sociálnych vzťahov

Zmeny v sociálnych vzťahoch sa stali prirodzeným dôsledkom aj celkovo zmeneného dedinského štýlu života v tomto období, ktorého zmeny začali už v období socializmu s industrializáciou a postupnou zmenou statusu vidieckeho človeka pracujúceho na poli (s čím súviselo množstvo kolektívne zdieľanej práce) na človeka zamestnaného. Rok 1989 túto postupnú zmenu ešte urýchlil.

„Tak výpomoc bola, aj je stále, ale nie tak už...Viete čo, ja si ešte pamätám, keď som bola ešte slobodná, že chodili susedovci na návštevu večer, sa páralo a kadečo. Toto všetko už zaniklo, už to vôbec nie je, ani na dedine. Že už je to úplne o inom.“ (Gemer)

Komunikáciu v rámci komunity do veľkej miery zasiahli aj zmeny v charaktere domácej poľnohospodárskej produkcie. Spoločná práca či už pri jarných prácach, alebo zbere úrody sa vytráca, stáva sa skôr výnimkou ako pravidlom. A tak je na udržiavanie vzťahov nielen menej chuti, ale často aj príležitostí a prebieha hlavne v rámci rodinných zväzkov.

„Tak na poli nie, ale keď som tu robil na dome, tak pravidelne kamaráti chodili mi pomáhať a potom sme si tú pomoc vracali. Tá vzájomná pomoc pri týchto veciach je. Dakedy si ľudia chodili aj na pole a tak pomáhať, ale dnes je to iné. Dnes sa napríklad v Muráni chovajú dve-tri kravy, kedysi ich tu bolo sto. Už sa to neoplatí. Tí, čo to chceli robiť, už zomreli a mladšia generácia, ani ten stredný vek už k tomu nemá vzťah a ani čas. A som poľnohospodár, takže to viem.“ (Gemer)

Hoci spoločná práca na poli už nie je typickým prejavom sociálnych sietí, stále v niektorých regiónoch Slovenska pretrváva a popri nej rovnako existuje a pretrváva aj susedská výmena dopestovaných produktov. Rovnako v rámci istých komunit pretrváva aj pomoc, hoci je stále menej tých ľudí, ktorí si pomáhajú.

„My máme napríklad takých susedov a keď zemiaky treba sadiť, tak on má ten sadzač, tak ideme, teraz nám pooral, na drevo nám bol, má traktor, vlečku, všetko, takže fungujeme. Ja som povedala, že susedia musia byť a lepšie ešte ako sestra alebo brat lebo tu sme proste, bývame spolu.“ (56-ročná invalidná dôchodkyňa, Zemplín)

„...mne sa zdá, že sa stavalo lepšie lebo pomohla rodina. Chlapi chodili iba na týždňovky, nechodili na trojtýždňovky, mesiac a tak. A vtedy, aj keď sme my stavali, strašne veľa nám pomohli bratrance, kamaráti mužovi a rodina, ale zase s tým, že manžel to vracal. Takže, desať rokov, čo sme boli spolu, sobota, čo sobota bol preč lebo zas tí iní stavali a to sa vracalo. Tak tá pracovná výpomoc bola taká, že pomohli, ale zase sa to všetko vracalo, takže desať rokov potom ako sme postavili ešte stále vracal. Takže to bolo ozaj o tom.“ (49-ročná zdravotná sestra, vdova s 5 deťmi, Orava)

„Viete čo, ja to nejako nepozorujem, žeby sa ľudia príliš zmenili. Myslím si, že sú stále takí rovnakí. Možno si viac riešia svoje veci, ale stále si pomôžu vzájomne. Ja si myslím, že keď by bolo treba, ľudia by si dokázali pomôcť.“ (60-ročná žena, pracujúca v poľnohospodárstve, stredné Považie)

„No, áno, keď mi niečo chýba, tak idem ja alebo ona a povie, nemáš toto a toto, že ozaj sa môžem na to spoľahnúť.“ (56-ročná invalidná dôchodkyňa, Zemplín)

„Dedina je veľká rodina, všetci sa poznajú navzájom, tak dobre vychádzame. Aj tak si pomáhame navzájom, keď niekto niečo potrebuje.“ (46-ročná opatrovatelka, Orava)

Sociálne vzťahy ako záchranné siete

Pre viaceré skupiny obyvateľstva vidieka predstavujú sociálne siete a pomoc v rámci týchto sietí jedinou možnosť ako prežiť v zložitej sociálnej situácii. Na vidieku je množstvo domácností, v ktorých žije len jeden človek, najčastejšie žena – vdova. Respondentky v týchto domácnostiach uvádzali, že bez pomoci blízkych (rodinných príslušníkov, priateľov, známych) by to nešlo. Elektrikári, inštalatéri, pomoc pri oprave plotu, odvoz k lekárovi – to sú len niektoré z foriem pomoci, ktoré respondentky uvádzali počas rozhovorov. Pre osamelých starších ľudí, ktorí majú často zdravotné problémy a žiadne alebo iba veľmi obmedzené možnosti si privyrobiť, je takáto pomoc v rámci sociálnych sietí kľúčová, chráni tieto skupiny obyvateľov pred extrémnou chudobou, až sociálnym vylúčením.

„My bývame na takej ulici, kde bývajú väčšinou starí ľudia. Väčšinou sú tam vdovy. A keď sa stane, že napríklad kotol treba nahodiť, tak zavolajú (môjho) manžela. Alebo syn im sneh odpratával, keď bol menší a chcelo sa mu. Akože, povie niekto, príde a je to človek, ktorému sa oplatí pomôcť, že vieme, že keby sme my potrebovali, tak by nám to vrátil, tak mu pomôžeme. Aj keď od týchto starých ľudí sa nedá čo očakávať...“

„Väčšinou muž im chodieval pomáhať keď treba, napríklad susede keď sa niečo pokazí, lebo ona je vdova, a tak. Takže tak navzájom, no. Aj ja keď som niečo potrebovala, tak spokojne sa môžem na nich spoliehať. Nielen na ňu, ale aj na ďalšiu susedu i na ďalšiu susedu.“

Vážnou témou slovenských vidieckych komunít je pracovná migrácia. Nedostatok pracovných príležitostí vyháňa ľudí za prácou nielen do bližších či vzdialenejších miest, ale často aj do zahraničia, odkiaľ sa vracajú raz za dva týždne, mesiac, často aj zriedkavejšie. Dôsledok takéhoto odlúčenia má okrem pozitív v podobe vyššieho príjmu pre domácnosť negatívne dopady – oslabujú sa rodinné vzťahy a tiež žena s deťmi je často závislá od pomoci, najčastejšie od príbuzných. Podobne Barátová (2007) poukázala na negatívny vplyv migrácie na celkový život a fungovanie rodín, vzájomné emocionálne väzby medzi partnermi i rodičmi a deťmi. Je to však, ako sami hovoria „východisko z núdze“. Keďže po ich prepustení z podniku nenašli prácu v okresnom a ani v ostatných bližších mestách, boli nútení pristúpiť na túto voľbu.

„Ja mám napríklad aj takých bratov, tak teraz sa vrátil, že mal toho už plné zuby, ale deti sú už dospelé. Človek keď začne, tak je ťažko potom nájsť tú mieru kedy bude dosť. Stále si človek myslí, že dobre, dva roky potiahnem, ale to už je potom stále taký kolobeh, že treba tie peniaze, zvykli sme si, máme vyššie nároky na to, na to, na to. A to sa už potom zle uberá. Len ja hovorím, že druhá stránka je tá, že čas neskutočne letí. Takže my zatiaľ nechceme nedostatok takto riešiť, radšej si dopestujeme, dochováme...“ (žena na materskej dovolenke, 38, Orava)

Rovnako pre veľmi chudobné domácnosti je pomoc, ktorá vzniká v rámci sociálnych sietí úplne kľúčová. Takéto domácnosti v rámci sociálnych sietí získavajú prístup k službám (drobné odborné opravy v domácnosti), ktoré si nie je domácnosť schopná zabezpečiť svojpomocne. Akákoľvek porucha v domácnosti (pokazená práčka, chladnička) by pre tieto domácnosti znamenala nepredstaviteľný zásah do rozpočtu, ak by bolo nutné kúpiť nový tovar, preto využívajú tieto siete na zabezpečenie bezplatných alebo lacných opráv. Aj pri otázke financií sú existujúce vzťahy mimoriadne dôležité – ľudia si požičiavajú chýbajúce financie od príbuzných, susedov, aby sa nemuseli zadlžovať v bankách, ku ktorým aj tak často nemajú prístup, no dochádza aj k využívaniu rýchlych pôžičiek od nebankových subjektov, ktorých následky môžu byť pre chudobnú domácnosť fatálne (napr. Rusnáková 2014). Platí pravidlo, že chudobná domácnosť, ktorá nemá vybudované sociálne vzťahy nemá prístup k lacnejším riešeniam, preto sa často zadlžuje a neraz musí riešiť úverové problémy, pretože za oficiálne služby treba vždy platiť viac.

„Mám pôžičku, končí mi, som zobral, keď sa plynovod robil obecný. Lebo vtedy som nemal koruny a bolo treba už aj splatiť. A nemal som vtedy koruny, tak som zobral pôžičku...toto sme našli v inzeráte a koruny mi prišli behom 24 h. Takže teraz som spravil zmluvu a na druhý deň som mal už ráno na účte peniaze, už to chcem ukončiť, lebo celý život budete len platiť.“ (baník, 50 rokov, Gemer)

Záver

Na základe našich výskumov, vidíme dve tendencie, ktoré sa objavujú v rámci vývoja a zmien sociálnych vzťahov obyvateľov vidieka. Na jednej strane sa vplyvom trhových mechanizmov, rastúceho individualizmu a narastaním sociálnych nerovností spoločnosti niekdajšie pevné väzby oslabujú. Na strane druhej však najmä v chudobných komunitách je sociálna súdržnosť posilňovaná najmä z dôvodu nevyhnutnosti. Sociálne siete pomáhajú domácnostiam k zabezpečeniu a udržiavaniu živobytia.

Vzájomná pomoc najmä v rámci rodiny je pre chudobné domácnosti nevyhnutnosťou, či už ide o výmenu tovarov, drobných služieb, opráv v domácnosti, pomoc so starostlivosťou o deti a starších ľudí, ale aj požičiavanie si peňazí. Výskum ukázal, že najchudobnejšie domácnosti by bez takejto pomoci neprežili. Rovnako sú popri sociálnych sieťach mnohé z týchto najchudobnejších domácností často závislé od domácej produkcie potravín, ktoré tvoria súčasť tzv. neformálneho hospodárstva (*non-market economic practicies*), ako ich pomenoval Smith a Stenning (2006).

Neprekvapuje nás fakt, že najpevnejšie väzby sú v rámci rodín. Vzťahy, ktoré fungujú stále a menia sa iba nebadane, sú rodinné vzťahy. Rodina predstavuje veľmi dôležitý zdroj podpory pre domácnosti, špeciálne pre tie, ktoré zdoľávajú bremeno chudoby. Rodiny využívajú pri vzájomnej pomoci mnohé stratégie, pomáhajú si nielen finančne a materiálne, prácou, ale tiež morálna podpora od rodiny je dôležitým prvkom zvládania ťažkostí. Je dôležité podotknúť, že hoci má rodina stále veľmi dôležité miesto v spoločnosti, je očividné, že musí čeliť vážnym hrozbám. Neúplné

rodiny sa stávajú bežnými aj na pôvodne konzervatívnom vidieku, množstvo rodín je poznačených migráciou za prácou niektorých z jej členov.

O vzťahy z pracoviska sú ukrátení tí, ktorí sú z rôznych dôvodov vylúčení z trhu práce. Týka sa to ľudí v dôchodkovom veku, ale najmä nezamestnaných. Pritom prístup k trhu práce je dôležitý nielen z hľadiska pravidelného príjmu pre domácnosť, ale tiež pre sociálne siete vznikajúce na pracovisku. K týmto sociálnym sieťam majú tí, ktorí sú vylúčení z trhu práce alebo tí, ktorí sa zúčastňujú iba krátkodobej, prípadne nepravidelnej práce veľmi obmedzený prístup (podobne argumentuje Stenning et al 2010).

Z hľadiska nášho pohľadu na vidiek ako komunitu sú zaujímavé vzťahy v rámci vidieckeho spoločenstva. Zmeny, ktoré sa odohrávajú v spoločnosti sa výrazne dotkli práve týchto vzťahov. „Už to nie je tak, ako to bývalo“, „vzťahy sa zhoršili“ sú najčastejším pohľadom ľudí, ktorých sa práve tieto zmeny dotýkajú. Hoci mnohé zo vzťahov vybudovaných v minulosti pretrváva, polarizovaná spoločnosť rozdeľuje ľudí aj vo vidieckych komunitách. Rovnako sa pod zhoršovanie situácie podpisuje aj nárast chudoby a sociálnych problémov. Kým v období socializmu boli „rovní a rovnejší“, na súčasnom vidieku sa hranica medzi bohatými a chudobnými stáva veľmi ostrou a viditeľnou.

Je zrejmé, že mnohé domácnosti by zdolávali prekonávanie ťažkých podmienok bez podpory susedov, priateľov a rodiny iba ťažko. Počas vykonaných rozhovorov sa zreteľne preukázalo, že domácnosti a jednotlivci, ktorí mali slabšie siete a boli viac izolovanými, sa museli oveľa viac snažiť udržať si prosperitu v živobytí. Neexistencia sociálnych sietí núti domácnosti využívať iné, často omnoho nevýhodnejšie zdroje pomoci.

ZÁVER

Spoločensko-ekonomické zmeny, ktorými prešla slovenská spoločnosť po II. svetovej vojne až do súčasnosti sa výrazným spôsobom odrazili na zmenách v rámci miestnych komunít. Išlo o zmeny kvantitatívne, štrukturálne, kvalitatívne a zmeny v oblasti postojov príslušníkov miestnych komunít. Tieto zmeny neprebiehali izolovane, ale vzájomne sa vyvolávali, nasledovali a ovplyvňovali (bližšie priblíženie v ďalšom texte).

Táto monografia bola zameraná na skúmanie odrazov zmien spoločensko-ekonomického charakteru. Nevenovali sme sa v nej celospoločenským zmenám ako takým, ale tomu, ako sa takéto zmeny odrazili v rámci miestnych komunít. Posudzovanie celospoločenských zmien ako celku má na úrovni miestnych komunít len obmedzený význam, pretože tie isté zmeny nevyvolávali v jednotlivých miestnych komunitách vždy rovnaké reakcie, a preto je k ich posudzovaniu potrebné pristupovať pri každej jednej komunite osobitne.

Zásadne odlišné reakcie na (vybrané) spoločenské zmeny sú síce skôr výnimočné, no aj v prípade väčšiny spoločensko-ekonomických zmien, ktorých vplyv na lokality a miestne komunity sa niesol v jednej línii, bol odraz týchto zmien diferencovaný a špecifický od jednej lokality (komunity) k druhej. Samotná problematika spoločensko-ekonomických zmien je pomerne veľmi komplikovaná, pretože tieto zmeny sú podmienené množstvom samostatných a zároveň vzájomne sa ovplyvňujúcich faktorov, ktoré je na úrovni miestnych komunít možné študovať prakticky len parciálne.

Medzi východiskové zmeny, najmä z hľadiska ich rozsahu, patria zmeny kvantitatívne. Spomedzi takýchto zmien, základným ukazovateľom vývoja komunity je vývoj počtu obyvateľov miestne lokalizovanej komunity (lokality). Tento ukazovateľ vo všeobecnej a zároveň syntetickej rovine odráža to, ako sa predchádzajúci vývoj lokality, spoločensko-ekonomické podmienky v štáte a regióne (do ktorej lokalita patrí), podmienky pre prácu a zamestnanie i možnosti vzdelávania a trávenia voľného času odrazili na počte jej obyvateľov. Keďže sa jedná o ukazovateľ sledovaný vo vývojovej (časovej) rade, zároveň priamo či nepriamo (no vždy s istým oneskorením) indikuje zvýšenie či naopak zníženie atraktivity lokality pre život v nej.

V súvislosti s ďalšími vplyvmi (ako ich následok a dôsledok) sa vyskytujú zmeny štrukturálne, kedy napríklad v dôsledku zvýšenia či zníženia počtu obyvateľov (prist'ahovaním/odchodom z obce) naberá na dôležitosť konkrétna veková, náboženská, profesijná skupina obyvateľstva – teda mení sa štruktúra obyvateľstva podľa týchto znakov.

Špecifickú skupinu zmien predstavujú kvalitatívne zmeny, ktoré sú (môžu byť) odrazom kvantitatívnych i štrukturálnych zmien, ktoré ovplyvňujú kvalitu života.³¹

Osobitný prípad predstavujú zmeny postojov príslušníkov miestnych komunít. Tieto zmeny stoja na vrchole pomyselnéj pyramídy, na základni ktorej sa nachádzajú kvantitatívne zmeny, nasledované zmenami štrukturálnymi a zmenami kvalitatívnymi. Zmeny postojov u príslušníkov miestnych komunít možno označiť za výsledok uvádzaných zmien pôsobiacich v smere prevládajúcich tendencií v danej spoločnosti, ktoré sú premietnuté do lokálneho kontextu miestnej komunity resp. jej príslušnej časti. Takéto zmeny postojov sú prirodzene formované mentalitou príslušníkov miestnej komunity a sú dianím i postojmi v rámci komunity ovplyvňované. V sfére výskumov zahrnutých do nášho projektu boli tieto zmeny prezentované na základe výskumu vývoja postojov obyvateľov skúmaných miestnych komunít k náboženstvu.

~ ~ ~

Príklad kvantitatívno-kvalitatívnych zmien v oblasti využívania voľného času (šport a naň naviazané funkcie) a v náboženskej oblasti, na podklade konceptu socialistickej modernizácie a postsocialistického vývoja v obci Nededza, vo svojej kapitole predstavil Roman Hofreiter. Jedným z východiskových bodov jeho textu je predstavenie konceptu (socialistickej) modernizácie (v slovenskom kontexte nazývanom aj urýchlená modernizácia), ktorú tento autor zaraďuje k príkladu radikálneho uplatnenia princípov organizovanej modernizácie. V rámci nej sa realizovali hlavné procesy industrializácie a urbanizácie na Slovensku, ako aj prebiehal celý hospodársky i spoločenský život, a teda aj život v miestnych komunitách.

Pre uchopenie a pochopenie zmien, ktoré priniesla socialistickej modernizácia je dôležité zdôrazniť zásadnú úlohu, ktorú zohrali: komunistická ideológia, oklieštenie súkromného vlastníctva (znárodnenie), prevažne administratívno-direktívne centrálné plánovanie a prerozdelenie zdrojov. Oficiálna ideológia komunistickej strany, neraz až represívny dozor nad prakticky všetkými oblasťami verejného života (s presahmi do života súkromného) viedli ku regulácii, konvencionalizácii až k istej štandardizácii života v socialistickej spoločnosti.

Preto aj socialistickej modernizácii prebiehala zámerne, plánovito a urýchlene v duchu ambiciózných, ideologicky zafarbených plánov premeny (najmä industrializácie hospodárstva) Slovenska. Ruka v ruke s procesom urýchlenej socialistickej industrializácie, prebiehali urýchlené procesy socialistickej urbanizácie, ktoré sa následne odrazili na štrukturálnych zmenách v ekonomických, spoločenských a sociálnych (sociálno-priestorových) štruktúrach hospodárstva, spoločnosti a populácie na Slovensku. Urbanizácia na Slovensku mala svoj vrchol v období sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia a s tým súviseli aj spomenuté prejavy štrukturálnych zmien.

³¹ Pojem kvalita života predstavuje široký koncept, ktorý kvalitu života synteticky hodnotí z viacerých hľadísk (napr. fyzická kvalita života – vitálne funkcie; psychická kvalita života – kvalita psychického prežívania; stupeň nezávislosti vs. stupeň odkázanosti; sociálne, fyzikálne a ekonomické aspekty prostredia; náboženstvo a spiritualita) pričom jednotlivé hľadiská sa prelínajú (upravené podľa Džuka 2004).

V súvislosti s procesom modernizácie (industrializácie a urbanizácie) slovenskej spoločnosti a jeho dopadmi na každodenný život je možné spojiť rozvoj organizovanej športovej činnosti v obci Nededza. Práve túto problematiku, ako jeden z príkladov odrazu socialistickej modernizácie na premenu života v miestnych komunitách, rozoberá vo svojom texte R. Hofreiter.³²

Aj v obci Nededza socialistická modernizácia priniesla zmeny v socio-ekonomickej oblasti, ktoré našli svoj odraz v mimopracovnej sfére. Ako sa zvyšoval podiel zamestnaných mimo sektoru poľnohospodárstva a práca získavala presný časový rámec, vytváral sa priestor pre pravidelné a systematické venovanie sa aktivitám, medzi ktoré patril aj šport.

To, že sa socialistický štát angažoval v oblastiach, na ktoré mohol vplývať a takýmto spôsobom ich udržať pod kontrolou, sa prejavilo aj v oblasti športu a telovýchovy. Týkalo sa to aj začlenenia športových organizácií do štátom riadeného systému socialistickej telovýchovy, čo umožnilo (aj dedinským) športovým klubom systematickú činnosť a pozvoľný rozvoj, ktoré v predchádzajúcich obdobiach trpeli na výkyvy a nestabilitu.

Aktivity športových klubov sa všeobecne neobmedzovali len na športovú činnosť. Ako bolo poukázané aj na príklade telovýchovnej jednoty (športového klubu) v obci Nededza, v rámci jej činnosti boli a stále sú organizované spoločensko-kultúrne podujatia a to aj v pôvodnom kontexte ľudových tradícií či sprievodných podujatí spojených s pôvodne náboženskými sviatkami. Keď k tomu prirátame tie skutočnosti, že šport, predovšetkým futbal (ľudia okolo neho) a miestny športový areál (ktorému dominuje futbalové ihrisko) sa stali pevnou súčasťou siete miest a aktérov prepájajúcich dianie na obecnej úrovni s každodenným, „voľnočasovým“ i sviatočným životom obyvateľov obce – to všetko činí zo športu, miest, aktérov i akcií priamo či nepriamo naň naviazaných veľmi významný činiteľov v živote obce v širokom zmysle slova. Tým, že podobný význam šport a dianie okolo neho nadobudli v mnohých lokalitách Slovenska, je možné práve túto oblasť považovať za významnú ilustráciu vplyvu spoločensko-ekonomického vývoja na premeny v rámci miestnych komunít na Slovensku.

V rámci kapitoly, venovanej prejavom modernizačných tendencií v obci Nededza, bola pozornosť venovaná aj premenám v oblasti náboženského života v tejto obci. Konkrétne sa R. Hofreiter zaoberá okolnosťami a súvislosťami premeny v socialistickom období postaveného domu smútku na miesto vykonávania občasných a neskôr (po roku 1990) pravidelných cirkevných obradov. Pri tejto premene sa však aktivity miestnych obyvateľov v smere získania priestoru pre náboženské aktivity neskončili a pokračovali úsilím o výstavbu celkom nového kostola. Miesto, dôležitosť a význam, aký obyvatelia obce prikladajú umiestneniu kostola v obci a to najmä v rámci doplnenia úplného obrazu obce (ku ktorému im práve kostol chýbal), dokazujú že náboženský faktor,

³² Keďže sa tento príklad v podobných prejavoch objavoval v mnohých lokalitách na Slovensku, jeho výpovedná hodnota tým nabera na celoslovenskom význame.

v tomto prípade aj zhmotnený do sakrálnej stavby, stále zohráva v povedomí miestnych obyvateľov dôležitú a nezastupiteľnú úlohu.

~ ~ ~

Náboženským hodnotám a postojom obyvateľov Slovenska sa na základe výsledkov sociologických výskumov vo svojej kapitole venuje I. Chorvát. Práve pohľad sociológa³³ na túto problematiku prináša v širších celoslovenských súvislostiach celostný pohľad na skutočnosti, ktoré bolo možné pozorovať pri našich terénnych výskumoch zmien náboženskej štruktúry a náboženských postojov v rámci miestnych komún. Keďže, ako I. Chorvát uvádza, náboženstvo je základnou zložkou ľudskej skúsenosti a je kľúčovou časťou kultúrno-spoločenských aktivít, pohľad na zmeny v oblasti náboženstva a postojov k nemu prináša pohľad na odraz celospoločenského vývoja v priemete do reality lokalít a miestnych komún na Slovensku.

Tak ako aj závery z našich už spomínaných terénnych výskumov (pozri bližšie Chorvát T. 2011), aj prezentovaný sociologický pohľad vychádzajú z konfrontácie situácie na Slovensku s procesom (teóriou) sekularizácie a jej nástupcami. V oboch prípadoch sa ukázalo, že prejavy procesu „odnáboženšenia“ (sekularizácie) a naopak desekularizácie a privatizácie náboženstva nachádzame v reáliách výskumov na Slovensku. Tieto výskumy potvrdzujú, že modernizácia a spoločenský vývoj od druhej polovice 20. storočia na Slovensku priniesli v konečnom dôsledku prehĺbenie spoločenskej diferenciacie, ako aj špecifické kolísanie údajov o religiozite obyvateľstva typické pre postsocialistické krajiny.³⁴

Z pohľadu postupného oslabovania postavenia tradičných cirkví na Slovensku by sa mohlo zdať, že dochádza k oslabovaniu náboženstva ako takého, no na základe uvedeného konštatovania nemožno automaticky uvažovať, že by sa vplyv náboženských hodnôt a inštitúcií stával slabším. Naopak, intenzita individuálnej náboženskej skúsenosti môže vzrastať aj napriek štruktúrnemu poklesu vplyvu tradičných náboženských inštitúcií (Gorski 2001).

Z údajov ktoré I. Chorvát vo svojom texte prináša, sú pre situáciu na Slovensku z pohľadu novoobjavujúcich sa trendov po roku 1990 významné nasledovné zistenia:

1. V deväťdesiatych rokoch vzrástol na Slovensku počet ľudí, ktorí sa považujú za veriacich, čo bolo spôsobené obnovením akceptácie náboženskej viery ako sociálnej normy po roku 1989, ako aj tým, že v tomto období sa k cirkvi prihlásil aj väčší počet ľudí s nízkou alebo skôr nižšou mierou vnútornej religiozity.
2. Zmena náboženskej orientácie od ľudí nerozhodnutých a (nábožensky) ľahostajných k ľuďom veriacim, je do veľkej miery prejavom sociálnej konformity i možným prostriedkom na získanie spoločenskej prestíže. To má súvis aj so skuto-

³³ Skúmaniu náboženstva sa sociológovia (intenzívne) venovali od počiatkov konštituovania tejto disciplíny až po dnes.

³⁴ Takéto kolísanie sa udialo v smere počiatočného nárastu (po roku 1990) počtu obyvateľov Slovenska deklarujúcich príslušnosť najmä k tradičným cirkvám a následne (zaznamenané ku koncu 90. rokov) k presunu časti religiozity občanov smerom k novým náboženským smerom, resp. k neinštitucionalizovanej religiozite.

čnosťou, že na zmenu náboženskej klímy vplývala aj deklarovaná pronáboženská inklinácia väčšiny nových politických elít.

3. V období medzi rokmi 2001 a 2011 bol zaznamenaný pokles počtu obyvateľov Slovenska hlásiacich sa do kategórie veriacich a percentuálne prakticky zhodný nárast v kategórii obyvateľov s nezisteným údajom o náboženskej príslušnosti. Výraznejší pokles veriacich nastal predovšetkým v prípade dvoch najväčších cirkví – rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi a.v. Za týmito zmenami môžeme vidieť prehodnotenie vzťahu (deklarovania príslušnosti) najmä k uvedeným najväčším cirkvám a to predovšetkým u jedincov s nižšou mierou vnútornej religiozity resp. u tých, u ktorých prihlásenie sa k cirkvi bolo predovšetkým prejavom sociálnej konformity.

4. Čo sa týka zistení zo sociologických výskumov zachytávajúcich obdobie 1998 – 2008, na ich základe vidieť, že podiel ľudí hlásiacich sa na Slovensku k náboženstvu sa výrazne nemení. Ako vo svojej kapitole poukazuje I. Chorvát, znižuje sa však dôvera ľudí v cirkev ako inštitúciu, čo sa prejavuje poklesom ľudí hlásiacich sa k cirkvi i nižšou účasťou na bohoslužbách. Viera v Boha u relatívne nemennej časti spoločnosti ostáva, menia sa len jej formy a spôsoby vyjadrenia (tamže).

~ ~ ~

Premenám vzťahov na slovenskom vidieku predovšetkým v postsocialistickom období je venovaná posledná kapitola tejto knihy. Jej východiskovými konštatovaním je skutočnosť, že agrárnosť už v súčasnosti nepredstavuje typickú črtu slovenského vidieka, čo je spôsobené najmä tým, že po II. svetovej vojne slovenský vidiek prešiel dvojnásobnou transformáciou.

Napriek tomuto východiskovému konštatovaniu je stále pri výskume vidieka potrebné vychádzať zo vzťahu roľník – práca – pôda, ktorý sa prirodzene odrazil na celom spektre rodinných, sociálnych, kultúrnych, spoločenských a pracovných vzťahov. K tomu je potrebné prirátať jeho odrazy vo sférach susedstva, priateľstva a širšej obecnej komunity, v rámci ktorých sa tento vzťah prejavoval.

Pre vývoj sociálnych vzťahov na slovenskom vidieku po II. svetovej vojne boli významné dva medzníky. Prvým bol nástup socializmu, spojený s nútenou kolektivizáciou, mechanizáciou a industrializáciou, ktorý významne vplýval na sociálno-ekonomické vzťahy na vidieku. Výrazne poľnohospodársky charakter dediny postupne prestával byť taký dominantný, zlepšovala sa vzdelanostná úroveň obyvateľstva i infraštruktúrne vybavenie obcí a sociálne vzťahy vo vnútri komunity i navonok sa evidentne zdynamizovali.

Druhým medzníkom, ktorý zásadným spôsobom poznamenal vývoj sociálnych vzťahov na slovenskom vidieku bol začiatok a priebeh spoločensko-ekonomickej a sociálnej transformácie slovenskej spoločnosti po roku 1989. Najmä rozpad tradičných foriem socialistického spoločného hospodárenia a objavenie sa fenoménu nezamestnanosti často viedlo k rozkladu sociálnych vzťahov a väzieb najmä v menej rozvinutých regiónoch Slovenska.

Na úlohu, ktorú zohrávajú vybraní aktéri sociálnych sietí vo vidieckom spoločenstve v skúmaných regiónoch Slovenska, upozorňujú autori tejto kapitoly na základe údajov s nimi uskutočnených terénnych výskumov. Z nich sa dozvedáme, že rodina ako najbezprostrednejší faktor sociálnych vzťahov na vidieku, je považovaná za veľmi dôležitú vo všetkých skúmaných regiónoch, čo sa najvýraznejšie prejavilo u respondentov z regiónov Orava a Severný Zemplín. Najmenej výrazný dôraz na dôležitosť rodiny prezentovali respondenti z regiónu Záhorie.

Ako ďalšie významné faktory vzťahov na vidieku boli vo výskumoch identifikované a preskúmané faktory susedstva a vzájomnej výpomoci, faktor „obce“ ako indikátor previazanosti s lokalitou, faktor významnosti (úlohy) cirkvi v obci a faktor vzťahov vytvorených na pracovisku. Následne bola preberaná dôležitosť sociálnych sietí pri hospodárení domácností na vidieku.

Spomedzi týchto faktorov v súvislosti s dĺžkou pobytu obyvateľov v obci bola pozornosť venovaná faktoru „obce“ a faktoru „cirkvi“. V prípade oboch týchto faktorov sa preukázalo, že pri posudzovaní ich dôležitosti existuje významná korelácia medzi dĺžkou pobytu respondentov v obci a prisudzovaním dôležitosti týmto faktorom. Najvýraznejšie sa to prejavilo u respondentov prisťahovaných do skúmaných obcí po roku 1990, ktorí prisudzujú výrazne nižšiu dôležitosť týmto faktorom v porovnaní s respondentmi, ktorí v obci žili už v skoršom období.

Čo sa týka regionálnych rozdielov vo vnímaní dôležitosti vybraných faktorov, tak tu sa v prípade hodnotenia faktoru „cirkvi“ preukázala výnimočnosť postavenia a úlohy, ktorá je pripisovaná cirkvi v regiónoch, kde si cirkev udržiava tradične silné postavenie i počty veriacich (Orava). Prirodzene, význam tohto faktoru klesá s oslabovaním postavenia cirkvi i zvyšujúcimi sa počtami neveriacich obyvateľov (najvýraznejšie sa to prejavilo v regióne Gemer).

Hodnotenie faktoru dôležitosti vzťahov z pracoviska (najmä pre vzájomnú výpomoc) podľa oblastí odkiaľ pochádzajú odpovede, bolo vo všetkých regiónoch poznamenané vysokým podielom neaplikovateľných odpovedí (z dôvodu absencie stáleho pracovného pomeru, na čom mala vysoký podiel nezamestnanosť). Najväčší výskyt takýchto odpovedí bol v regióne Oravy, najnižší na Záhorí. Na Záhorí resp. s istým odstupom aj na Severnom Zemplíne bola práve vzťahom z pracoviska pripisovaná najväčšia dôležitosť spomedzi skúmaných regiónov.

V rámci problematiky sociálnych sietí, sociálnych vzťahov (vzťahy vo vnútri rodiny, vzťahy medzi príbuznými, susedské vzťahy a vzťahy z pracoviska) a ich úlohy pri hospodárení na vidieku, bola v poslednej kapitole tejto knihy venovaná pozornosť domácej poľnohospodárskej produkcii, zvanej tiež samozásobovanie. Ako sa konštatuje, hoci mnohé domácnosti od takýchto foriem hospodárenia upúšťajú, stále zostávajú domácnosti, pre ktoré samozásobovanie zohráva kľúčovú úlohu (resp. samozásobovanie je dôležitou súčasťou, veľmi významným doplnkom príjmov zo zamestnaneckého pomeru pri zabezpečovaní hospodárenia domácnosti). O úlohe, ktorú na Slovensku samozásobovanie zohráva, svedčí aj fakt, že percento populácie, ktoré je zapojené do samozásobovania, predstavuje najvyšší podiel v rámci štátov Európskej únie (Jehlička et al 2013).

Pestovanie plodín a práca na hospodárstve (ako aj recipročná výmena poľnohospodárskych produktov, ale aj zakúpených tovarov, rovnako ako vzájomná pracovná výpomoc) zohrávajú významnú úlohu aj pre utužovanie sociálnych vzťahov, pre zapájanie ich aktérov do sociálnych stratégií i pre upevňovanie rodinných a spoločenských pút. Tento dôležitý aspekt nabera osobitý význam pre domácnosti, ktoré potrebu doplnkových zdrojov výrazne nepociťujú, ale sa na týchto činnostiach podieľajú.

Sociálne vzťahy a ich zmeny, ako aj ich funkcia záchranej „siete“ našli odraz v autentických výrokoch respondentov. Tí reflektovali najmä zhoršenie medziludských vzťahov oproti stavu v socialistickom období, ale aj negatíva migrácie za prácou. Narastanie sociálnych rozdielov, nedostatok času, nárast individualizmu – tieto javy je možné súhrnne nazvať uzatváraním sa rodín i jednotlivcov voči okoliu v zmysle sústredenia sa najmä na vnútorodinnú, privátnu sféru. Podľa respondentov sa vytráca reciprocita aj vo vzájomnej pracovnej výpomoci, ktorá je čoraz častejšie nahrádzaná finančným ohodnotením práce pre susedov.

Respondenti často uvádzali aj zmeny v hodnotovej oblasti. Tieto sa prejavovali najčastejšie na tom, že sa z kontextu sociálnych vzťahov na dedine vytráca úprimnosť a čoraz viac priestoru dostávajú prejavy závidosti v rozličných podobách. Tieto zmeny boli respondentmi ilustrované na príklade spomienok na v súčasnosti ustupujúce zážitky z niekdajšej vzájomnej spoločnej práce a výpomoci, v kontraste so súčasnou situáciou.

Na strane druhej, nezanedbateľná časť respondentov oceňuje, že vo vzťahoch na dedine je stále možné nájsť príklady ochoty vzájomne si pomáhať. To sa najvýraznejšie dotýka predovšetkým domácností (neraz jednočlenných) v zložitej sociálnej situácii, ktoré by bez pomoci rodinných príslušníkov, priateľov a známych neboli schopné zvládnuť existenčné problémy.

~ ~ ~

Kapitola venovaná premenám vzťahov na slovenskom vidieku uzavrela okruh tém, na ktorých bol ilustrovaný odraz spoločensko-ekonomických zmien na charaktere miestnych komunít na Slovensku. Príklady zmien, na ktoré bolo v teoretickej i v praktickej rovine poukázané v jednotlivých kapitolách môžeme s lokálnymi špecifikami pozorovať prakticky v rámci ktorejkoľvek miestnej komunity na Slovensku.

Na základe príkladov zmien a procesov uvedených v rámci tejto knihy konštatujeme, že spoločensko-ekonomický vývoj na Slovensku, tak po roku 1918, no najmä v druhej polovici 20. storočia až do súčasnosti priniesol významné zmeny, ktoré sa odrazili na premene spoločnosti ako celku, ako aj na premenách samotných miestnych komunít. Smery, ktorými sa tento vývoj uberal naznačili modernizáciu slovenskej spoločnosti, ústup od tradícií, ako aj a s ním spojené narušenie väzieb a špecifické preberanie tendencií, ktoré sa prejavujú v stredoeurópskom postsocialistickom priestore.

LITERATÚRA

- ACHESON, J. 2007. Household exchange networks in post-socialist Slovakia. *Human organization*. ISSN 0018-7259, 2007, vol. 66, no. 4, pp. 405-413.
- AZUDOVÁ, Ľ. 2001. Sociálno-ekonomická pozícia domácností v tranzitívnych spoločnostiach. *Ekonomický časopis*. ISSN 0013-3035, 2001, roč. 49, č. 1, s. 158-184.
- ARMSTRONG, K. 1994. *A history of God: the 4,000 year quest of Judaism, Christianity, and Islam*. New York: Ballantine Books, 1994. 496 p. ISBN 0-345-38456-3.
- BARÁTOVÁ, J. 2007. Vplyv migrácie na súčasnú rodinu (na príklade obce Pitelová). *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 2007, roč. 55, č. 3, s. 304-312.
- BERGER, P. L. 1999. The Desecularization of the World. A Global Overview. In: Berger, P. L. (ed.) *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World politics*. Washington: Ethic and Public Policy Center, pp 1-18. ISBN 978-0-8028-4691-4.
- BIRDSALL, K. 2000. 'Everyday crime' at the workplace: covert earning schemes in Russia's new commercial sector. In *Economic crime in Russia*. London: Kluwer Law International, 2000. ISBN 978-9041197825 , pp. 145-162.
- BRIDGE, G. 2002. The Neighbourhood and Social Networks. CNR Paper 4, 32 s. Dostupné na <http://www.bristol.ac.uk/sps/cnrpapersword/cnr4pap.pdf> [cit. 2014-08-05].
- BRIDGE, G. 2002. The neighbourhood and social networks. In *CNR Paper 4* [online]. ESRC Centre for Neighbourhood Research, 2002 [cit. 2014-08-05]. Dostupné na: http://www.urbancentre.utoronto.ca/pdfs/curp/CNR_Neighbourhoods-Social-N.pdf
- BRIDGER, S. a F. PINE. 1998. *Surviving post-socialism: local strategies and regional responses in Eastern Europe and the former Soviet Union*. London ; New York: Routledge, 1998. 224 p. ISBN 978-0415158503.
- BROWN, D.L. a L. KULCSAR. 2001. Household economic behaviour in post-socialist rural Hungary. *Rural sociology*. ISSN 1549-0831, 2001, vol. 60, no. 2, pp. 157-180.
- BUNČÁK, J. 2001. Religiozita na Slovensku: stredoeurópsky rámeč. *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2001, roč. 33, č. 1, s. 47-69.
- BUNČÁK, J. 2002. Nad niektorými otázkami teórie modernizácie. *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2002, roč. 34, č. 2, s. 99-115.
- BURAWOY, M., P. KROTOV a T. LYTKINA. 2000. Involution and destitution in capitalist Russia. *Ethnography*. ISSN 1466-1381, 2000, vol. 1, no. 1, pp. 43-65.
- CLARKE, S., L. VARSHAVSKAYA, S. ALASHEEV a M. KARELINA. 2000. The myth of the urban peasant. *Work employment society*. ISSN 0950-0170, 2000, vol. 14, no. 3, pp. 481-499.
- DANGLOVÁ, V. 2005. Etnologický pohľad na štúdium hodnôt (hodnoty predmoderného sveta slovenskej dediny). *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 2005, roč. 53, č. 4, s. 361-381.

- DAVIE, G. 1994. Religion in Britain since 1945: Believing without belonging. Oxford, Blackwell. ISBN 978-0-631-18444-7.
- DŽUKA, J. 2004. Kvalita života a subjektívna pohoda – teórie a modely, podobnosť a rozdiely. In Psychologické dimenzie kvality života. Prešov: Prešovská univerzita, 2004. ISBN 80-8068-282-8 . s. 42-53
- FALŤAN, L. 2009. Historické kontexty vývoja sídelnej štruktúry Slovenska – sídelno-priestorová a sociálno-kultúrna rovina. In *Špecifická sídelného vývoja na Slovensku: typologická analýza sídiel*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2009. ISBN 978-80-85544-62-6, s. 9-26.
- GAJDOŠ, P. a J. PAŠIAK. 1995. *Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Veda, 1995. 262 s. ISBN 80-224-0425-X.
- GAJDOŠ, P. a J. PAŠIAK. 2008. *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja*. Bratislava: SÚ SAV, 2008. 217 s. ISBN 978-80-85544-53-4.
- GIDDENS, A. 2000. *Sociologie*. Praha: Argo, 2000. 596 s. ISBN 80-7203-124-4.
- GORSKI, P.S. 2000. Historicizing the secularization debate: church, state, and society in late medieval and early modern Europe, ca. 1300 to 1700. *American sociological review*. ISSN 0003-1224, 2000, vol. 65, no. 1, pp. 138-167.
- GÖMÖRYOVÁ, V. 2007. Fenomén malého sveta. *Sociálne a politické analýzy*. ISSN 1337-5555, 2007, roč. 1, č. 2, s. 97-127.
- HALÍK, T. 2003. Globalizace a náboženství. In *Globalizace*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-748-5, s. 133-147.
- HALÍK, T. 2006. Globalizace a náboženství. In: Dlouhý, J. – Dlouhá, J. - Mezřický, V. (ed.), *Globalizace a globální problémy*. Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, Praha, s. 291-302. ISBN 80-87076-01-X.
- HAVELKA, M. 2010. *Ideje – dějiny – společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010. 416 s. ISBN 978-80-7325-220-5.
- CHORVÁT, I. 2007. *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu, 2007. 132 s. ISBN 978-80-8083-344-2.
- CHORVÁT, T. 2009. Teoretické metodologické i celkom ľudské východiská skúmania v rámci projektu Miestne komunity. In *Miestne komunity I.: lokality, komunity a ich charakteristiky*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu, 2009. ISBN 97880-8083-778-5, s. 8-16.
- CHORVÁT, T. (ed.). 2011. Miestne komunity II. Postoje k náboženstvu. Banská Bystrica, Ústav vedy a výskumu UMB. ISBN 978-80-8083-891-1
- JANŠÁK, Š. 1932. *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu: hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848*. Bratislava: Československé zemědělské muzeum, 1932. 298 s.
- JEHLIČKA, P., T. KOSTELECKÝ a J. SMITH. 2013. Food self-provisioning in Czechia: beyond coping strategy of the poor: a response to Alber and Kohler's

- ‘Informal food production in the enlarged European Union’ (2008). *Social indicators research*. ISSN 0303-8300, 2013, vol. 111, no. 1, pp. 219-234.
- JÜPTNER, J. 2008. Civilní náboženství. In *Soudobá sociologie III: (diagnózy soudobých společností)*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1486-1, s. 213-237.
 - KABELE, J. 1998. *Přerody: principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum, 1998. 394 s. ISBN 80-7184-359-8.
 - KABELE, J. 2005. Z kapitalismu do socialismu a zase zpět: teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky Praha, Karolinum, 2005. 584 s. ISBN 80-2461-127-9
 - KABELE, J. a M. HÁJEK. 2008. *Jak vládli?: průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno: Doplněk, 2008. 213 s. ISBN 978-80-7239-213-1.
 - KELLER, J. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2004. 529 s. ISBN 978-80-86429-52-6.
 - KOCÚR, M. 2010. Cirkvi a štát po roku 1989: vybrané problémy a výzvy. In *Kde sme?: mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN 978-80-8934-519-9, s. 261-276.
 - KRIVÝ, V. 2001a. Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch. *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2001, roč. 33, č. 1, s. 7-45.
 - KRIVÝ, V. 2001b. Náboženské orientácie v 90. rokoch. In *Krajina v pohybe: správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2001. ISBN 80-88935-24-5, s. 265-295.
 - LUCKMANN, T. 2010. Náboženství a morálka v moderním životě. *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy*. ISSN 1804-0616, 2010, č. 2, s. 117-124.
 - MAJO, J. 2013. Vybrané charakteristiky transformácie religiozity na Slovensku v rokoch 1950-2001. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2013, roč. 65, č. 3, s. 217-234.
 - MORAVANSKÁ, K. 2009. Koncept spoločenstva v sociológii alebo spoločenstvo stále živé? *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2009, roč. 41, č. 4, s. 380-396.
 - MUSIL, J. 1993. Česká a slovenská spoločnosť: skica srovnávací studie. *Sociologický časopis*. ISSN 0038-0288, 1993, roč. 29, č. 1, s. 9-24.
 - NEEF, R. 2002. Aspects of the informal economy in a transforming country: the case of Romania. *International journal of urban and regional research*. ISSN 1468-2427, 2002, vol. 26, no. 2, pp. 299-322.
 - ONDREJKOVIČ, P. a K. MAJERČÍKOVÁ. 2006. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena: príspevok k diskusii o charaktere rodiny na Slovensku. *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2006, roč. 38, č. 1, s. 5-60.
 - PAVLOVSKAYA, M. 2004. Other transitions: multiple economies of Moscow households in the 1990s. *Annals of the Association of American Geographers*. ISSN 0004-5608, 2004, vol. 94, no. 2, pp. 329-351.

- PIIRAINEN, T. 1997. *Towards a new social order in Russia: transforming structures and everyday life*. Aldershot ; Brookfield: Dartmouth, 1997. 254 p. ISBN 1855216906.
- PODOLINSKÁ, T. 2008. Religiozita v dobe neskorej modernity: prípad Slovensko. *Sociální studia*. ISSN 1214-813X, 2008, roč. 5, č. 3-4, s. 53-86.
- PODOLINSKÁ, T. – KRIVÝ, V. – BAHNA, M. 2013. Religiozita: Slovensko a jeho susedia. In: Krivý, V. (ed.) *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 181-256. ISBN 978-80-85544-82-4.
- PRAŽENICOVÁ, V. 1992. Spoločenský život. In *Čičmany*. Martin: Osveta, 1992. ISBN 80-2170-374-1, s. 131-144.
- RADIČOVÁ, I. 1997. *Vieme čo odmietame a vieme čo chceme?: životné stratégie občanov Slovenska*. Bratislava: S.P.A.C.E., 1997. 207 s. ISBN 80-967403-6-9.
- ROCHOVSKÁ, A. a J. MAJO. 2013. Domáce je domáce, alebo už sa to pestovanie v dnešnej dobe neoplatí?: (domáce hospodárenie - stále dôležitá súčasť životných stratégií domácností slovenského postsocialistického vidieka). *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 2013, roč. 61, č. 1, s. 7-30.
- RUSNÁKOVÁ, J. 2014. Keď ti život riadia banky.... (rozhovor s Miriam a Darinou). *Sociálna práca*. ISSN 1213-6204, 2014, (v tlači).
- SEKOT, A. 2008. *Sociologické problémy sportu*. Praha: Grada Publishing, 2008. 223 s. ISBN 978-80-247-2562-8.
- SIK, E. 1988. Reciprocal exchange of labour in Hungary, In *On work: historical, comparative and theoretical approaches*. Oxford: Blackwell Publishing, 1988. ISBN 063115762X, pp. 527-547.
- SIK, E. 1994. From the multicoloured to the black and white economy: the Hungarian second economy and the transformation. *International journal of urban and regional research*. ISSN 1468-2427, 1994, vol. 18, no. 1, pp. 46-70.
- SKALNÍK, P. 1999. Společenské procesy v současných vesnických komunitách v Československu. *Etnologické rozpravy*. ISSN 1335-5074, 1999, roč. 6, č. 1, s. 67-77.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2002. *Agrárna kultúra Slovenska: premeny v čase*. Bratislava: Veda, 2002. 237 s. ISBN 80-224-0717-8.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2005. Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 2005, roč. 53, č. 2, s. 119-134.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2011. *Svet roľníka: agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 978-80-224-1205-6.
- SMITH, A. 2002. Culture/economy and spaces of economic practice: positioning households in post-communism. *Transactions of the Institute of British Geographers*. ISSN 1475-5661, 2002, vol. 27, no. 2, pp. 232-250.

- SMITH, J. a P. JEHLIČKA. 2013. Quiet sustainability: fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of rural studies*. ISSN 0743-0167, 2013, vol. 32, pp. 148-157.
- SMITH, J. a P. JEHLIČKA. 2007. Stories around food, politics and change in Poland and the Czech Republic. *Transactions of the Institute of British Geographers*. ISSN 1475-5661, 2007, vol. 32, no. 3, pp. 395-410.
- SMITH, A. a A. STENNING. 2006. Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism. *Progress in human geography*. ISSN 0309-1325, 2006, vol. 30, no. 2, pp. 190-213.
- SMOLLETT, E.W. 1989. The economy of jars: kindred relationship in Bulgaria - an exploration. *Ethnologia Europaea*. ISSN 0425-4597, 1989, vol. 19, pp. 125-140.
- SOPÓCI, J. 2000. *Sociálne inštitúcie a sociálna zmena*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 210 s. ISBN 80-223-1483-0.
- STARK, D., BRUZST, L. 1998. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press. ISBN 978-0-5215-8035-9.
- ŠTEFÁNEK, A. 1944. *Základy sociografie Slovenska: slovenská vlastiveda*, zv. 3. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1944. 440 s.
- STENNING, A., SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A., SWIATEK, D. 2010. *Domesticating neo-liberalism. Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Wiley-Blackwell 2010. ISBN 978-1-4051-6991-2
- TÍŽIK, M. 2006. *K sociológii novej religiozity: podoby zmeny náboženského života v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. 389 s. ISBN 80-223-2131-1.
- TORSELLO, D. 2005. Neviditeľné základy dôvery: domáca produkcia, práca a výmena na slovenskej dedine. *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 2005, roč. 53, č. 1, s. 5-19.
- TORSELLO, D. 2008. Trust, Kinship and Civil Society in a Post-socialist Slovakian Village. *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2008, roč. 56, č. 6, s. 514-529.
- VIDO, R. 2008. Náboženství a modernita v současné sociologii náboženství. *Sociální studia*. ISSN 1214-813X, 2008, roč. 5, č. 3-4, s. 27-51.
- WAGNER, P. 1994. *A sociology of modernity: liberty and discipline*. London: Routledge, 1994. 267 p. ISBN 0415081866.
- WALLACE, C. 2002. Household strategies: their conceptual relevance and analytical scope in social research. *Sociology*. ISSN 0038-0385, vol. 36, no. 2, pp. 275-292.
- WEBER, M. 1983. *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda, 1983. 408 s.

Pramenné publikácie:

- DŽAMBAZOVIČ, R., zost. *Náboženstvo. ISSP na Slovensku 2006-2008: pramenná publikácia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV ; Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2009. 184 s. ISBN 978-80-85544-60-2.
- ISSP Náboženstvo 1998. In *Slovenský archív sociálnych dát* [online]. Bratislava: Sociologický ústav SAV ; Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2004-2012 [cit. 2014-08-05]. Dostupné na internete:
http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_det.php?id=sasd_1998001
- KUSÁ, Z. a M. TÍŽIK, eds. *Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 – 2008: slovenská a česká spoločnosť: pramenná-analytická publikácia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2009. 210 s. ISBN 978-80-85544-63-3.

Interné zdroje informácií:

- Rozvojový plán obce Nededza, OÚ Nededza
- Kronika obce Nededza, OÚ Nededza

Zoznam tabuliek:

Tabuľka 1.1. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo na Slovensku podľa príslušnosti k hospodárskym sektorom

Tabuľka 1.2. Začiatok a koniec ekonomického prechodu vybraných európskych krajín

Tabuľka 1.3. Vývoj počtu obyvateľov obce Nededza

Tabuľka 2.1. Obyvateľstvo SR podľa deklarovaného náboženského vyznania

Tabuľka 2.2. Považujete sa za človeka založeného ...

Tabuľka 2.3. Existuje Boh, ktorý sa osobne zaujíma o každého človeka ...

Tabuľka 2.4. Podľa môjho názoru v živote neexistuje žiadny vyšší zmysel ...

Tabuľka 3.1. Zastúpenie priestorových rodinných vzťahov podľa lokalít

Tabuľka 3.2. Dôležitosť rodiny podľa lokalít

Tabuľka 3.3. Dôležitosť postavenia „obce“ podľa dĺžky trvalého pobytu v obci

Tabuľka 3.4. Dôležitosť postavenia „cirkvi“ podľa dĺžky trvalého pobytu v obci

Tabuľka 3.5. Dôležitosť postavenia „cirkvi“ podľa lokality

Tabuľka 3.6. Dôležitosť postavenia vzťahov z pracoviska podľa lokality

Pracoviská a kontakt na autorov:

Mgr. Roman Hofreiter: Centrum vedy a výskumu, Cesta na amfiteáter 1, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, e-mail: roman.hofreiter@umb.sk

Doc. Mgr. Ivan Chorvát, Csc, MA: Centrum vedy a výskumu, Cesta na amfiteáter 1, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, e-mail: ivan.chorvat@umb.sk

RNDr. Tomáš Chorvát, PhD.: Centrum vedy a výskumu, Cesta na amfiteáter 1, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, e-mail: tomas.chorvat@umb.sk

Mgr. Marcela Káčerová, PhD.: Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Mlynská dolina, e-mail: kacerova@fns.uniba.sk

Mgr. Juraj Majo, PhD.: Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Mlynská dolina, e-mail: majo@fns.uniba.sk

Mgr. Alena Rochovská, PhD.: Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Mlynská dolina, e-mail: rochovska@fns.uniba.sk

Názov: Miestne komunity III. Odras spoločenského vývoja po roku 1918 na
charaktere a štruktúre miestnych komunít na Slovensku.

Editor: RNDr. Tomáš Chorvát, PhD.

Vydavateľ: Centrum vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej
Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci, spol. s r. o., Zvolen

Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-557-0231-5